

Terugschrijven

Harrie Jonkman

Brieven over waarheid, perspectief en democratie

Haal de glazen en de borden
niet van tafel, veeg
de vlek niet van het tafelkleed! Het is goed om te weten:
anderen gingen mij voor in de wereld.

Ik koop schoenen die door een ander gedragen zijn.
Mijn vriend heeft zijn eigen gedachten.
Mijn geliefde is de vrouw van een man.
Mijn nacht wordt gebruikt door dromen.
Op mijn raam staan regendruppels getekend,
andermans krabbels in de kantlijn van mijn boek.
Op het bouwplan van het huis waar ik wil wonen
heeft de architect vreemden getekend bij de deur.
Op mijn bed ligt een kussen met een kuil erin
van een hoofd dat er niet is.

Haal daarom niets
van tafel.
Het is goed om te weten:
anderen gingen mij voor in de wereld.

Yehuda Amichai (1994)

	6
Over Terugschrijven	
	10
Naar binnen kijken	
	14
Grote uitvindingen en het leven in een speciale eeuw	
	18
De wereld in een zandkorrel	
	22
Kansen en klassen	
	26
Het belang van misschien en ik zou denken dat ...	
	30
Grit	
	34
De ouder als meubelmaker of tuinman	
	37
Grenzen verleggen	
	40
Brits werelderfgoed	
	44
We zullen het zelf moeten doen	
	48
Vrije schoolkeuze	
	52
Vrijheid van de een is voorwaarde voor die van de ander	
	56
Opnieuw beginnen	
	61
Stedelijke scheidslijnen	
	65
Leren van fouten	
	69
Gekleurd recht	

73	Het nieuwe onderwijs
77	De keus is aan ons
81	Wat denk jij ervan?
85	Over werk gesproken
89	De possibilist
93	De keerzijde van een groot ideaal
97	Feiten tellen
102	Zien, doen én verbeelden
106	Medicijn voor de toekomst
111	Een hele hete aardappel
115	Linkse gedaanteverwisselingen
119	Onderwijsjongens onder elkaar
123	Een gevoel van menselijke mogelijkheid
128	Heel de mens
133	Leren over leren
137	Mens en machine
141	Nederland vanuit de lucht
146	Hannah Arendt nu
150	De meer donkere kant
154	Een verhaal van mensen

	158
De aarde die ons maakte	
	163
Huwelijkse waarden	
	168
Over de neushoorn	
	172
Publiek goed	
	177
Powergirl	
	181
De rijken en de rest	
	185
Bewust zijn van cultuur	
	190
Terugslaan	
	194
Kapitale ideeën	
	199
Mogelijkheden voor onze kleinkinderen	
	203
Laten we elkaar groot maken	
	207
Uit hetzelfde hout gesneden	
	211
Over de man van de twintigste eeuw	
	215
Waarschuwendende woorden	
	219
Literatuur	
	224
Met dank aan	
	225
Colofon	

Over Terugschrijven

Amsterdam, 31 december 2020

Beste lezer,

Halverwege de jaren tachtig van de twintigste eeuw veranderde de tijdgeest. Aan alles voelde je dat toen. In deze periode waarin ik mijn studie afsloot en ging werken, maakten mogelijkheden, kansen en emancipatie plaats voor andere waarden. Voor wat precies was niet zo duidelijk en ik herinner me die jaren als donkere jaren. Met een vooruitziende blik typeerde de Duitse filosoof Jürgen Habermas die tijd toen als de ‘nieuwe onoverzichtelijkheid’. De samenleving waarin ik leefde was inderdaad op zichzelf aangewezen, moest zichzelf definiëren en kon zich niet modelleren naar standaarden van andere tijden.

Wat is er veel gebeurd sindsdien: de welvaartstaat werd uitgekleet, Tjernobil ontplofte en de muur tussen oost en west werd afgebroken. China ging een rol op wereldschaal spelen, kindersterfte en armoede namen in grote delen van de wereld af, de economie globaliseerde, commercialiseerde en materialiseerde. De ongelijkheid in de wereld nam sterk toe. Met de digitalisering werden we wereldwijd met elkaar verbonden en tegelijk werden we met elkaar in een bepaalde mal geduwd. De politiek in de westerse wereld werd technocratischer en kreeg een bijna blind vertrouwen in de markt. Het populisme en het nationalisme, waarover we na de Tweede Wereldoorlog naïef dachten dat we er afstand van hadden genomen, kwamen weer opzetten en nooit meer oorlog werd in Europa beschaamd. De rol van geld in de samenleving nam toe, net als het individualisme en de onderlinge solidariteit nam stilaan af.

Er gebeurde veel en nog veel meer in die dertig-veertig jaar, in positieve en negatieve zin. Echter, die onoverzichtelijkheid bleef en is ondertussen al lang niet zo nieuw meer.

Dat werd mij duidelijk toen ik in 2016 met twee vrienden door Noord-Engeland liep en de Engelsen een dag ervoor voor de Brexit hadden gekozen en besloten

Europa te verlaten. De ongelijkheid tussen arm en rijk en de armoede op sommige plaatsen daar maakten die week indruk op mij. Wat mij nog meer raakte waren de gesprekken en discussies die met elkaar werden gevoerd. De sfeer was chaotisch, polariserend en beledigend en dat merkte je aan alles. Het leek erop dat mensen zich terug hadden getrokken op hun eigen kleine eiland, meer en meer moeite hadden gekregen om op gelijke voet te komen met de ander en er voortdurend sprake was van wij tegenover zij. De onoverzichtelijkheid en het gebrek aan waarden waren zichtbaar en ik vroeg mij af waarom mensen niet meer gewoon een gesprek of discussie met elkaar konden voeren. Misschien was het inderdaad wel zo, zoals wel door meer mensen werd gesuggereerd, dat we onszelf niet goed meer kunnen definiëren en de grip op de werkelijkheid kwijt waren geraakt.

Zo was ik met mijn vrienden en mezelf al wandelend in gesprek die week toen ik door Noord-Engeland liep en besloot ik om de komende jaren brieven te gaan schrijven aan auteurs van interessante boeken, ook om zelf wat orde in de chaos te scheppen. Welk conceptueel reisschema zou ik moeten aanhouden om niet kopje onder te gaan en welke lichtpuntjes aan de horizon moest ik vasthouden? Wat zijn belangrijke vragen en wat zijn belangrijke onderwerpen, die ook nog eens bij mijn eigen interesse aansluiten?

Een aantal zaken vielen mij op in die chaos daar in Engeland, maar speelden in de hele westerse samenleving. Er was iets met kennis en expertise aan de hand. Op hoog niveau werd het belang daarvan in twijfel getrokken en het leek erop dat het vertrouwen in kennis en expertise, een algemene basis om met elkaar te praten, te discussiëren en te argumenteren, was losgelaten. Dat zat mij niet lekker. In verschillende brieven, je zult het lezen, verdedig ik het standpunt dat we hier een aantal duidelijke en vanzelfsprekende principes nodig hebben, dat het allicht zo is dat de waarheid wel nooit wordt bereikt, maar dat we er wel langzaam op vooruit kunnen gaan en dat het goed is als we daar ons best voor doen. Dat we daarom mensen opleiden in logisch en kritisch denken, dat daarom open en gedurfde sferen nodig zijn die we met elkaar creëren, dat we durven te experimenteren en los te komen van vooringenomen standpunten, dat we op basis daarvan conclusies durven te trekken en de consequenties ervan onder ogen durven te zien. Verschillende brieven gaan over waarheid, een eerste lichtpunt in de verte.

Iets anders wat mij daar in Engeland niet lekker zat en waar ik in brieven aandacht aan wilde besteden, is het volgende. De Engelsen waren ontevreden geworden over zichzelf, gingen meer en meer naar het verleden kijken waarin alles beter was en er ontstond een soort nostalgisch verlangen naar een rijk verleden. Ik had hier twijfels bij en hecht meer waarde aan goed voorbereiden op de toekomst. Misschien dat ik daarom altijd zo graag met onderwerpen als ontwikkeling, opvoeding en onderwijs bezig ben en met vraagstukken die

hiermee te maken hebben. Zoals: hoe zorgen we voor zelfrealisatie, maatschappelijke betrokkenheid en dat jonge mensen leren denken, hoe zorgen we ervoor dat ze gemotiveerd raken, veerkracht en vindingrijkheid ontwikkelen en sociaal vaardig worden en hoe zorgen we ervoor dat geesten scherp blijven. Beter dan terugkijken op een roemrijk verleden is het allicht om na te denken over een samenleving waarin mensen voor zichzelf kunnen zorgen, over een staat die veerkracht en strategisch vermogen heeft en over onafhankelijke instituten die dat alles in toom weten te houden. Perspectief, het tweede lichtpunt aan de horizon en verschillende brieven gaan daarover.

Als je iets met elkaar wilt bereiken, kan daar alleen sprake van zijn als je het beste met anderen voor hebt. Dat ontbrak nogal in die gesprekken en discussies in Engeland. Dan gaat het om vertrouwen in de ander, transparantie en openheid, dit vanuit de gedachte dat we het zelf niet alleen kunnen doen en een gezonde samenleving niet zonder kan. Ik weet natuurlijk ook dat dit mooie, oude idee van democratie voortdurend onderhoud nodig heeft en dat het onder de juiste omstandigheden in gevaar kan komen wanneer de consensus wordt ondermijnd, de polarisatie toeneemt en waarbij uiteindelijk geweld kan worden gebruikt. Naast waarheid en perspectief is democratie het derde centrale thema waar brieven over gaan. Omdat ik weet dat dit onderwerp al snel te zwaar kan worden, probeer ik het zoveel mogelijk praktisch en dichtbij huis te houden.

De brieven aan auteurs van boeiende boeken gaan over hele verschillende onderwerpen en mensen die mij kennen weten dat ik meer een generalist dan specialist ben. Maar inhoudelijk hebben ze uiteindelijk allemaal met waarheid, perspectief en democratie te maken. In al die onoverzichtelijkheid die ons soms overmant, zijn dat de lichtpunten die ik in de gaten hield, lichtpunten in de verte die je nooit bereikt maar waar je wel naar streeft.

Ook qua vorm heb ik de vijftig brieven vergelijkbaar opgebouwd. Eerst vertel ik wat over de auteur of het onderwerp, waarom ik juist dit boek heb uitgezocht en waarom dit onderwerp mij interesseert. Vervolgens bespreek ik het boek en wil ik de auteur zo goed mogelijk begrijpen. Hier probeer ik de gedachtenlijn te pakken te krijgen. Waar gaat het de auteur om, wat is de betekenis van wat hij of zij zegt, en waar is het op gebaseerd? En als ik die lijn van denken dan te pakken heb, ga ik tot slot op zoek naar de conclusies. Hier probeer ik mijzelf te verplaatsen in de ander en tegelijkertijd te bedenken wat dit voor mijzelf betekent. Wat hou ik vast van wat ik weet en hoe ik denk, en hoe verleg ik mijn grenzen, waar moet ik mijn perspectief herformuleren, hoe kan ik zaken openbreken, waar gaat het om en wat leer ik hiervan? Dan plaatste ik enkele kritische kanttekeningen, maak ik zichtbaar wat ik deel en waar ik van mening verschil. De vorm is niet bijzonder en niets anders dan de manier waarop je volgens mij met anderen een gesprek voert, discussieert en argumenteert.

In de jaren dat ik de brieven schreef, gebeurde er ook heel veel. Het begon letterlijk met die Brexit, dan die vele maatschappelijke gebeurtenissen die te maken hadden met waarheid, perspectief en democratie, en het eindigde met een wereldwijde pandemie waarin we afstand van elkaar moesten nemen en tegelijkertijd meer en meer met elkaar te maken kregen. Sinds die wandeling vier, vijf jaar geleden heb ik vijftig brieven geschreven over waarheid, perspectief en democratie, waarden die zelf met nieuwe problemen te maken kregen.

Het luisteren naar experts en het beoordelen van feiten hebben waarheid als het ware een politieke lading gekregen. Misschien ook wel omdat we te weinig oog hebben gehad voor wat dit voor mensen betekent, hadden we te weinig empathisch vermogen en namen we mensen hierin te weinig mee. De relatie tussen experts en mensen is geen eenrichtingsverkeer zoals we te lang hebben gedacht, maar is wederkerig van karakter.

Als we nadenken over perspectief en democratie, die andere centrale thema's, kunnen we niet anders dan vaststellen dat de grote maatschappelijke ongelijkheid hier dwars doorheen speelt en dat we niet iedereen hebben meegenomen. Grote maatschappelijke ongelijkheid schaadt het welzijn van iedereen en daarom is het nodig dat we plekken creëren waar we elkaar ontmoeten, waar ruimte is voor samenhang en gemeenschappelijke ervaring, waar we met elkaar in gesprek kunnen gaan en discussiëren over waar we heen willen en hoe we dat met elkaar doen. Dit niet al te zwaar opblazen en daarom ook graag, op kleine dingen letten en die betekenis geven, soms alleen durven staan, voldoende rust hebben om ook te mijmeren, twijfelen, dromen en herinneren. Dat ook om onze kijk op de wereld niet te reduceren maar juist te kunnen verbreden.

Zo zijn het, althans dat hoop ik, uiteindelijk brieven geworden over waardigheid, voor de ander, de gemeenschap waarin we leven, de relatie met familieleden, vrienden en vriendinnen en dat we nodig hebben bij het opbouwen van een meer menselijke samenleving. Beste lezer, voor mij was het een manier om met de afgelopen jaren met die wereld en mezelf om te gaan, nog steeds bewust van het feit dat we op onszelf zijn aangewezen, onszelf moeten definiëren en daarbij een aantal waarden voor ogen hebben te houden.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Naar binnen kijken

Amsterdam, juli 2016

Beste David Spiegelhalter,

Jou ken ik als bekende Engelse statisticus, ik weet dat je een expert bent in Bayesiaanse statistiek en waarschijnlijkheidsleer en dat jij het medisch onderzoeksteam leidde dat het baanbrekende statistiekprogramma WinBUGS ontwikkelde. Met dat ingenieuze programma werk ik weleens en ik moet zeggen: het zit ongelofelijk knap in elkaar. Sinds enige jaren ben je ‘professor Risk’ en moet jij er als Winton-professor voor zorgen dat het publiek het begrip risico beter gaat begrijpen. Twee jaar geleden werd jij voor jouw verdiensten op het terrein van statistiek geridderd. Jij (Sir David) bent ondertussen de gekozen president van het Engelse *Koninklijk Statistisch Genootschap*. Jij hebt jouw sporen verdiend op het gebied van de statistiek in Engeland en ver daarbuiten. Je zou op jouw lauweren kunnen rusten, benen op de tafel en een tevreden glimlach.

Onlangs bracht jij het boek *Sex by numbers* uit. Op de voorkant van dit boek wordt een dichte luxaflex geopend zodat we goed naar binnen kunnen kijken en jij kijkt met ons mee de slaapkamer in. Maar toen ik het boek uit had vroeg ik mij af: waarom houd jij je nu met zo’n specialistisch onderwerp bezig, een onderwerp dat ook nog eens zo ver van de dagelijkse getallen af lijkt te staan?

Na een paar bladzijden is het voor mij duidelijk dat jij ons overtuigend laat zien wat de statistiek ons al niet over het seksuele gedrag van mensen kan vertellen. Juist bij dit meest persoonlijke onderwerp wil je zoveel mogelijk bij de feiten blijven. In het eerste hoofdstuk van het boek laat jij zien dat de kwaliteit van het onderzoek naar seksualiteit nogal verschillend is. Jij waardeert deze kwaliteit van de cijfers met een nul- tot viersterrenstelsel. Vier sterren is dan het beste onderzoek en onderzoek waarvan we de resultaten kunnen geloven. Denk bijvoorbeeld aan enkele officiële statistieken zoals voor iedere 20 meisjes

worden er 21 jongetjes geboren. Drie sterren krijgt onderzoek dat redelijkerwijs te geloven is omdat er sprake is van random selectie van deelnemers.

Jij citeert veel uit het *British National Survey of Sexual Attitudes and Lifestyles* (Natsal) en dat onderzoek krijgt deze drie sterren. Twee sterren krijgen de onderzoeken die slechts een ruwe schatting van de resultaten geven. De bekende Kinsey study, die veel plaats krijgt in het boek (wat vooruitstrevend was Kinsey toch), krijgt twee sterren omdat hier geen sprake was van random selectie. Dan zijn er de onderzoeken die slechts één ster krijgen omdat de onderliggende cijfers onbetrouwbaar zijn. Het *Hite Report*, bijvoorbeeld, krijgt van jou één ster, alleen al vanwege de lage respons-rate van 3% van een geselecteerde groep. Cijfers met één ster kunnen overigens wel een hoge maatschappelijke impact hebben (zoals het Hite-report ook laat zien). Tot slot zijn er de onderzoeken met nul sterren waarvan de cijfers gewoon verzonnen zijn.

Vervolgens laat jij in de rest van het boek heel veel cijfers de revue passeren die voor de seksuologie van belang zijn. Je kunt het zo gek niet bedenken en jij laat daarbij ogenschijnlijk geen bron onbenut. Een willekeurige en onsamenhangende greep uit die verschillende onderzoeken: 23% van de Britten tussen de 25 en 34 jaar zegt dat ze de laatste vier weken geen seks hebben gehad met het andere geslacht; mensen in Los Angeles hebben gemiddeld 130 keer seks ieder jaar; 999 van de 1000 seksactiviteiten met het andere geslacht leidt niet tot conceptie; 64% van de Britse vrouwen tussen 45 en 54 jaar had vaginale seks in de laatste vier weken; 16% van de Britse vrouwen tussen 25 tot en met 34 jaar had anale seks het afgelopen jaar; 1,2 miljoen Britten is het geschatte aantal dat zichzelf ziet als homoseksueel/ lesbisch of biseksueel; 6% van de Ierse 60-plussers zegt dat ze nooit een seksuele partner hebben gehad; 45% van de mannen wenst zichzelf een grotere penis toe; in Engeland wordt iedere minuut vijf liter sperma geproduceerd. De cijfers doen mij duizelen en ik krijg de indruk dat we met elkaar niet stilzitten.

Jij laat de cijfers ook steeds vanuit hele verschillende perspectieven zien. Zo tel je sterk verschillende activiteiten, laat jij zien wat we met het andere geslacht doen en wat met hetzelfde geslacht, jij laat zien wat we met onszelf doen, wat seks inhoudt voor en na het krijgen van baby's en jij gaat in op de attitudes en verlangens van mensen. Jij hebt niet alleen oog voor het plezier maar ook voor de problemen en behandelt de moderne en donkere kanten van seksualiteit. En voortdurend weeg jij dan die onderzoeken met jouw sterrenstelsel.

Jouw boek is een emanciperend boek. Van seksualiteit, dat zoveel mensen onzeker kan maken, maak jij een gewoon onderwerp. Zo laat jij zien dat twintig

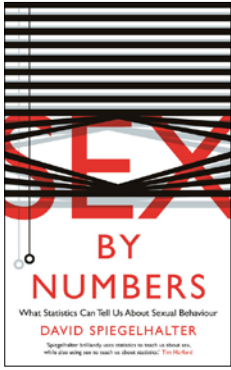
jaar geleden mensen nog vijf keer per maand seks met elkaar hadden en dat dat tien jaar geleden nog vier keer was. Vandaag de dag ligt de iPad tussen ons in, zijn we veel te druk met ons eigen netwerk en lijkt het er soms op dat we liever naar seks kijken dan het zelf doen. Gemiddeld hebben mensen nu drie keer per maand seks met elkaar. Voor velen is het misschien goed om zicht te krijgen op gemiddelden en variaties en wat ze delen met anderen.

Door verschillende bronnen en verschillende methoden met elkaar te vergelijken kom je volgens jou tot de meest mogelijke valide en betrouwbare cijfers. In dat proces ben jij bijzonder creatief en hier herken je de meester. Als lezer leerde ik en passant ook verschillende statistische aanpakken toe te passen. Zo stel jij je bijvoorbeeld de vraag hoe je te weten kunt komen hoeveel prostituees er in een stad werken. Daarbij gebruik jij dezelfde schattingstechniek die ook wordt toegepast om vast te stellen hoeveel vissen er in een vijver zitten. Je vangt er 100, je merkt ze en gooit ze terug. Als ze goed gemixt zijn, doe je een tweede vangst van 100 en kijkt hoeveel daarvan zijn gemerkt. Op basis van dit percentage kun je een goede schatting maken. Door twee verschillende registraties van prostituees (twee ‘visvangsten’) met elkaar te vergelijken, die van een gezondheidsdienst en die van de politie, en het aantal dezelfde namen in beide registraties te tellen, kun je een schatting maken van hoeveel prostituees er in een stad werken. Slim.

Jij bent en blijft, ook in dit boek, een statisticus die de cijfers laat zien en niet zozeer die interpreteert of de gegevens koppelt naar moraal, onderliggende mechanismen of hypothesen. In het begin vond ik het boek bijzonder boeiend, maar op een gegeven moment werden al die cijfers mij toch wat te veel. Aan het einde van het boek was ik dan toch weer blij dat ik je boek heb uitgelezen, ook omdat jij de zaken zo goed op een rij zet en je er veel van leert. ‘*Sex by numbers*’ is bovendien prettig geschreven en met veel humor. Het boek is ook nog eens zeer up-to-date. Jij gaat in op tegenwoordige zaken als *Tinder*, *Vijftig Tinten Grijs*, *Sexting* en jij gebruikt de DSM5. Jouw boek is vooral op Engeland en Amerika gericht. Jij gaat regelmatig in op het Engelse Natsal-onderzoek waar jij veel waardering voor hebt. Maar de Engelse (en Amerikaanse situatie) is niet altijd representatief voor Nederland of andere delen van de wereld. Daar zit een beperking.

‘*Sex by numbers*’ is interessant voor onderzoekers en een must voor mensen die onderwijs geven of de media te woord staan over seksuologie. Jij laat ons op een gepaste manier naar binnen kijken. Na het lezen van jouw boek kijk ik net wat anders om mij heen.

Dank je wel,
Grote groet, –Harrie

Spiegelhalter, D. (2015).

Sex by numbers. What statistics can tell us about sexual behaviour.

London: Profile Books, 360 pag.

P.S.: Dit is een persoonlijke verwerking van een recensie die Mark Spiering en ik schreven voor het Tijdschrift voor Seksuologie.

Grote uitvindingen en het leven in een speciale eeuw

Amsterdam, augustus 2016

Beste Robert Gordon,

In 1870 was de levensstandaard van de gemiddelde Amerikaan laag. Niet zoals in de middeleeuwen in Europa, maar toch. Die was lager dan die van de Brit en weer hoger dan de Duitse levensstandaard toen. Het mensenleven was kort (gemiddeld 45 jaar) en de kindersterfte bijzonder hoog. Mensen woonden met grote gezinnen in kleine huizen, eigen groenten werden verbouwd en tot eten gemaakt. Mensen consumeerden zo'n drieënhalve euro per week en dat ging bijna helemaal op aan eten, kleren en onderdak. 75 procent van de mensen woonde enkele jaren na de Amerikaanse burgeroorlog nog op het platteland en de samenleving was agrarisch opgebouwd. Indien er sprake was van onderwijs was dat vaak niet meer dan de lagere school. De huizen waren niet met elkaar verbonden, er waren geen sanitaire voorzieningen en iedereen verwarmde het eigen huis op zijn eigen wijze. Men vervoerde zich met het paard en het leven van gezinnen was vaak afhankelijk van dat paard. 's Avonds was het donker op straat. De gezondheidszorg was vooral homeopathisch van aard en op kruiden gericht.

Maar zo vanaf 1870 gebeurt er veel in Amerika en begint een speciale eeuw die het leven van mensen totaal gaat veranderen. De levensstandaard gaat als nooit tevoren omhoog en het karakter van de samenleving past zich aan. In jouw formidabele (iets anders kan ik er niet tegen jou over zeggen) *The Rise and Fall of American Growth* laat jij zien hoe met de vele grote uitvindingen en innovaties dat leven in honderd jaar totaal verandert. Nooit eerder was er zo'n economische ontwikkeling en het is volgens jou ook maar zeer de vraag of dit ooit nog weer zal gebeuren. Jij bent macro-econoom en economisch historicus en werkt aan de Northwestern University en jij bent de ideale persoon om deze geschiedenis te schrijven. Jij ziet de sterke economische groei als een eenmalige en unieke gebeurtenis die aan het einde van de negentiende eeuw start, vooral zichtbaar wordt in de periode 1920-1970 en die daarna weer afvlakt.

Maar waarom is die eeuw zo speciaal? Volgens jou vinden er vanaf 1870 op heel veel terreinen tegelijkertijd veranderingen plaats. Steden worden met spoorlijnen met elkaar verbonden. Door de telegraaf kunnen kranten op de dag zelf over nationale en internationale gebeurtenissen rapporteren. Steden en huizen worden van elektriciteit voorzien en worden ook op andere wijzen aan elkaar gekoppeld via gas, telefoon, riolering en lopend water; het begin van de netwerksamenleving. Het eetpatroon wordt aangepast en de voedselproductie verandert. Kleren worden minder in huis gemaakt maar meer in fabrieken en vervolgens in winkels verkocht. Het paard verdwijnt langzaam uit het straatbeeld en maakt plaats voor motorische voertuigen. Het plezier en de verbeelding veranderen met de komst van de fotografie, de muziek, de radio en de film. Mensen gaan korter werken en maken bij de uitvoering van zwaar werk gebruik van hulpmiddelen. Steeds meer mensen gaan in een stad wonen en daar zijn in 1940 elektriciteit en water- en rioolverbindingen al heel gewoon en bijna de helft van de huishoudens heeft daar dan al een wasmachine en koelkast. De huizen worden kleiner en efficiënter ingericht, krijgen een douche en binnen een wc, worden centraal verwarmd en voorzien van elektrische apparaten. De bungalow doet zijn intrede. Het transport en het vervoer gaat sneller en sneller. De auto komt er en wegen worden aangelegd. Alles rondom informatie, communicatie en vermaak verandert in deze periode. Het postsysteem wordt opgezet en telefoonlijnen aangelegd. De levensverwachting van mensen stijgt snel, zeker omdat het percentage kindersterfte sterk afneemt en de kennis over gezondheid toeneemt. De invloed van voedsel, schoon water, riolering en dergelijke op gezondheid wordt blootgelegd en het gezondheidssysteem verandert met de komst ziekenhuizen en technologieën. Bacteriële ziektes worden aangepakt. Kinderarbeid neemt af en de arbeidsomstandigheden verbeteren. Mensen kunnen hypotheek krijgen, kunnen zich tegen risico's verzekeren en er komt sociale wetgeving. Het leven van 1870 kunnen we ons nu nauwelijks nog echt goed voorstellen. Maar het dagelijks leven van veel mensen in 1940 lijkt voor een groot deel op het leven zoals wij dat nu nog kennen. Jij maakt duidelijk dat de kwaliteit van het leven misschien nog wel meer toeneemt dan de economische opbrengst. Jij maakt ook duidelijk dat Amerika internationaal vooroploopt waar het ontdekkingen, innovaties en vooruitgang na 1870 betreft.

In de periode na de WOII gaat alles in een economische stroomversnelling. Niet iedereen kan in het eerste deel van de speciale eeuw aan alle ontwikkelingen meedoen; zeker niet mensen in het landelijk zuiden, de armere mensen en grote delen van de zwarte bevolking. De economische ontwikkeling zal zich verder verbreden en er komen ook weer nieuwe ontwikkelingen bij waardoor alles nog weer wat sneller gaat. De modernisering

van Amerika wordt verder voortgedreven door de auto die op grote schaal gebruikt gaat worden. Dan komen de airconditioning, de snelwegen, het fastfood en de antibiotica. Het commerciële luchtverkeer komt op gang en, bovenal, komt de televisie in iedere huiskamer te staan, halverwege de jaren zeventig ook nog in kleur. Na 1970 stagneert de groei en ontwikkelingen vinden al lang niet meer overal plaats. In de kleding- en voedingsindustrie en de luchtvaart gebeurt er na 1970 niet heel veel nieuws meer. De publieke gezondheidszorg (waar zoveel gezondheidswinst mee gemaakt is) maakt na 1970 plaats voor meer specialistische gezondheidszorg, waarvan de kosten enorm zullen toenemen. Grote veranderingen vinden alleen plaats op het terrein van informatie, communicatie en vermaak. De digitale media personaliseren en fragmenteren dan alles ook nog eens vanaf de jaren negentig met de iPod, de computer, het internet en de diverse websites. De sociale media verbinden mensen nog verder met elkaar. Rond het jaar 2000 is er dan nog een kleine economische opleving te bemerken, maar die is tijdelijk van aard.

Waarom, vraag jij je af, neemt het succes na de zeventiger jaren dan af? De innovaties gaan dan nog wel verder door, maar vinden, misschien wel anders dan we vaak denken, op beperktere gebieden plaats. Dus wel op het gebied van informatie, communicatie en vermaak maar veel minder op het gebied van voedsel, kleding, elektronische apparaten, huisvesting, transport, gezondheid, onderwijs en arbeidsomstandigheden. Dan mogen bijvoorbeeld al die ICT- en 3D-ontwikkelaars van tegenwoordig nog wel optimistisch aankijken tegen de toekomst, jijzelf bent daar veel gereserveerder over dan die techno-optimisten. Allicht dat jouw pessimisme hier doorschiet en dat je deze ontwikkelingen onderschat. Jouw verdienste zit er vooral in dat jij zichtbaar maakt dat innovatieve kracht in de breedte zit.

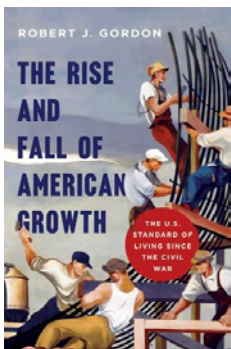
Die brede blik verliezen we tegenwoordig nogal eens uit het oog. Er zijn tegenwoordig andere maatschappelijke ontwikkelingen die volgens jou een negatieve invloed hebben op economische groei. Zo heeft die huidige samenleving te maken met een sterke toename van sociale en economische ongelijkheid, ook binnen het onderwijs waar bovendien schooluitval toeneemt. Dan zijn er nog demografische ontwikkelingen waar we de komende tijd mee te maken hebben en die ertoe leiden dat de arbeidsparticipatie verder zal afnemen. In Amerika neemt de staatsschuld steeds verder toe. En dan is er nog de belabberde sociale situatie waar bepaalde groepen aan de onderkant van de Amerikaanse samenleving mee te maken hebben. Naast de verenging van de innovatieve kracht zorgen deze zaken voor tegenwind in de Amerikaanse samenleving en tezamen zorgen ze ervoor dat de economische groei afneemt.

Jij doet hier nog wel een aantal concrete voorstellen om het tij te keren. Hier ligt niet de kracht van jouw boek. Het boek lezen was voor mij een groot genot, waarschijnlijk ook omdat ik verschillende veranderingen zelf heb mee gemaakt. Daar ben ik oud genoeg voor. Ik heb de melk- en schillenboer nog met het paard zien rondrijden, bij mijn oma moest ik nog buiten naar de wc en als jongetje moest ik in de winter een paar keer per week kolen scheppen. Ik heb de tv en de kleuren-tv, de centrale verwarming en de wasmachine zien komen. En ik volg allerlei digitale ontwikkelingen van tegenwoordig. Jij maakt mij duidelijk dat economische indicatoren zoals het bruto nationaal product te beperkt zijn om economische ontwikkelingen te begrijpen, laat staan de kwaliteit van leven en de levensstandaard vast te stellen en te vergelijken. Jij laat ons, lezers, helemaal om ons heen kijken en maakt ons vooral duidelijk dat om te zien waar je staat je moet weten waar je vandaan komt.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Gordon, R.J. (2016).

The rise and fall of American growth. The U.S. standard of living since the civil war.

Princeton and Oxford: Princeton University Press, 762 pag.

De wereld in een zandkorrel

Amsterdam, september 2016

Beste Kritina Rizga,

In *De grote vlucht inwaarts. Essays over cultuur in een onoverzichtelijke cultuur* onderstreept de Groningse cultuurfilosoof Thijs Lijster nog eens wat we allemaal wel weten en voelen: de wereld is complex en onoverzichtelijk geworden. Over heel weinig hebben we controle en allicht daarom sluiten we ons af van die grote en boze buitenwereld die we als een natuurgegeven zijn gaan beschouwen. Het enige wat we kunnen doen is naar binnen keren en vasthouden aan wat we nog wel in eigen hand denken te hebben: de gezellige huiskamer, onze spirituele huishouding en de lokale tradities en gewoonten. De wereld is verinnerlijkt en de grote slachtoffers van deze beweging zijn de sociale kritiek en de geschiedenis. Vergezichten en het geheel zijn in de ban gedaan en hebben plaats gemaakt voor verscheidenheid en verschillen. Als je een beetje filosoof van naam was de laatste decennia kondigde je wel ergens het einde van aan: Foucault kondigde het einde van de mens aan, Barthes van de auteur, Daniel Bell van de ideologie, Fukuyama van de geschiedenis en Lyotard van het grote verhaal. Niets mocht en kon meer allesomvattend worden beschreven. Maar een ander samenhangend licht werpen op zaken was daarmee ook verdwenen en dat laat ook een leegte achter. Daarom pleit Lijster in het verlengde van René Boomkens voor sterke verhalen die dan misschien niet meer alles en totaal omvattend zijn, maar die wel degelijk eenheid aanbrenge(n) in dat wat voor anderen nog onoverzichtelijk en onsamenhangend is. Eigenlijk gaat het volgens Lijster erom de wereld in een zandkorrel te zien, zoals William Blake dat ooit zo mooi omschreef. Tegenover het vooruitgangsgeloof en het pessimisme plaatst hij sterke verhalen; verhalen die kritisch zijn tegenover het bestaande en mensen uitdagen ook zo'n houding aan te nemen, die het denkbeeldige naar voren halen en waarbij schrijvers niet bang zijn voor de consequenties en voor conflicten met het bestaande.

---

¹ Lijster, T. (2016). *De grote vlucht inwaarts. Essays over cultuur in een onoverzichtelijke cultuur*. Amsterdam: De Bezige Bij.

Aan sterke verhalen moest ik denken toen ik jouw nieuwe boek las: *Mission high. One school, how experts tried to fail it, and the students and teachers who made it triumph*. In dat boek stel je de op zich simpele vraag waarom het voor het rijkste en machtigste land van de wereld (jouw Amerika) zo moeilijk is om goede scholen te bouwen in iedere buurt. Je vraagt je af waarom jouw vrienden hun kinderen naar scholen aan de buitenkant van San Francisco sturen of om die reden zelfs verhuizen. Is het niet mogelijk om binnen enkele maanden op die simpele vraag een antwoord te vinden, vraag jij je af. Jij bent journalist en de hoofdredacteur van het tijdschrift waarvoor je werkt, adviseert jou om een school te zoeken waar jij je kunt verdiepen in de levens van studenten en docenten. Het kost jou enige tijd om zo'n school te vinden en in 2009 begin je met jouw onderzoek. Maar die enkele maanden voor dat antwoord worden uiteindelijk toch een dikke vier jaar.

De Mission High School is de oudste openbare voortgezetonderwijsschool van San Fransisco, in 1890 opgezet. Er hebben bekende personen opgezet zoals Maya Angelou en Carlos Santana. De school maakt in haar bestaan de hele Amerikaanse onderwijsgeschiedenis mee met in de beginjaren natuurlijk de meer kindgerichte benadering waar John Dewey zich hard voor maakte. Dan vanaf eind jaren vijftig wordt er voorzichtig een begin gemaakt met de afbraak van de segregatie toen duidelijk werd dat de samenleving meer talenten nodig had tot en met de toets- en afrekencultuur die er kwam vanuit de hoop dat de toetsen van taal en rekenen zicht geven op de toekomst van kinderen. In het jaar dat jij jouw onderzoek afrondt (2014) zitten er nog 950 leerlingen op, met name zwarte en Spaanstalige leerlingen. 75% van deze leerlingen leeft in armoede en voor slechts 38% van hen is Engels de eerste taal. Wanneer je met jouw onderzoek begint scoort de Mission High School bijzonder laag op de officiële lijstjes en behoort het tot de 5% laagst scorende scholen van Amerika. Daarom staat de school onder grote maatschappelijke druk, zoals zoveel van deze Amerikaanse scholen: moet de school gesloten worden, de directeur worden vervangen of de helft van het personeel worden ontslagen? Er zijn andere lijstje waaruit een heel ander verhaal spreekt en niet getoetste vaardigheden hebben hen toch ver gebracht: 84% van de leerlingen wordt op vervolgopleidingen aangenomen, 89% van de leerlingen vindt deze school goed, het slagingspercentage van het zwarte deel van de studenten is 20% hoger dan gemiddeld en van hen stroomt 14% meer door. Het niveau, de slagings- en aanwezigheidspercentages van leerlingen zijn gestegen en het schorsingspercentage nam sterk af.

Jij laat in jouw boek zien hoe studenten en docenten het dagelijkse leven op zo'n school vormgeven. Daarvoor portretteer je de studente Maria die het geweld in El Salvador ontvlucht en op de school langzaam vertrouwen krijgt in

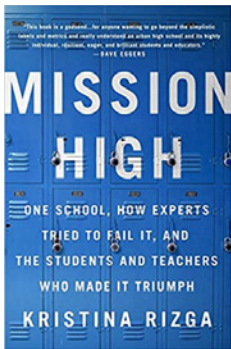
zichzelf, leert schrijven en zich op school thuis gaat voelen; de Chinese student George die naar Amerika komt om zijn Engels te verbeteren en om met verschillen te leren omgaan en er dan achter komt dat dat allemaal niet zo makkelijk is maar toch leert om vragen te stellen, mee te doen aan discussies en werk durft te laten zien aan medeleerlingen; Pablo uit Guatemala die er achter komt dat hij homo is, daar een tijd mee zit maar op deze school een omgeving vindt die hem ruimte en mogelijkheden biedt dit een plaats te geven; de Afrikaans-Amerikaanse Jesmyn die door haar moeder wordt opgevoed in de armste en gewelddadigste buurt van San Fransisco en zich weet op te werken tot leerkracht, maar voor wie het leven uiteindelijk te veel is. Maar in jouw boek komt ook een groep docenten aan het woord waaronder Mr Roth, de oude activist die geschiedenis geeft en die er in slaagt om het onderwijs op school te verbinden met waar kinderen vandaan komen; Mr Hsu, de wiskunde leraar, die kinderen niet alleen leert rekenen maar hen ook verbanden, patronen en strategieën leert zien; en Ms McKansey, de zwarte lerares die de leerlingen leert schrijven en die haar eigen passie overbrengt en dagelijks laat zien dat hetzelfde doel heel verschillend kan worden bereikt. Jij portretteert ook Mr Guthartez, de directeur van de school die erin slaagt om een positieve schoolcultuur te creëren en laat zien dat stabiliteit en continuïteit zo belangrijk zijn voor deze kinderen met deze ingewikkelde achtergronden.

Volgens jou kunnen de democratie en de economie niet functioneren zonder openbare scholen die toegankelijk en voor iedereen goed zijn. Het is duidelijk dat de scholen niet goed afgestemd zijn op zwarten of Spaanstaligen. Amerika moet hier beter mee om leren gaan en de talenten weten aan te spreken. Maar wat kan er dan volgens jou gedaan worden? Bij goed onderwijs gaat het om enkele zaken: kritisch denken, intrinsieke motivatie, veerkracht, zelfmanagement, vindingrijkheid en sociale vaardigheden. Die zijn niet met statistische maten en computeralgoritmen vast te pakken. Lang dacht jij dat goed onderwijs zich moet baseren op wetenschappelijke inzichten, op wat er in bepaalde landen gebeurt en dat het meest te leren is van hoog scorende scholen met leerlingen met vergelijkbare achtergronden. Maar nu kijk jij er anders tegenaan en vind je dat de gestandaardiseerde wijze van toetsen leidt tot eenvormige instructie en nauwelijks vast kan stellen wat individuele kinderen kunnen en wat hun motivaties zijn. Goede docenten weten wat individuele kinderen nodig hebben, wat hen interesseert en welke uitdagingen ze nodig hebben. Scholen moeten daarom volgens jou op zoek gaan naar nieuwe ideeën en leren van andere scholen. Bruikbare kennis van buiten moet worden getoetst in het dagelijkse proces met individuele en collectieve elementen. De

grote jongens en snelle meisjes van Amerika hebben grootse plannen met de toekomst van het Amerikaanse onderwijs. Zij hebben het hoogste woord in de discussie. Maar in dat land, zo stel je subtiel vast, gaan er iedere dag zo'n 50 miljoen leerlingen naar school onder begeleiding van drie miljoen leraren. Hun stemmen hoor je nauwelijks. Jij hoopt dat hun inzichten en expertise onze verbeelding zullen versterken en ons laten nadenken over wat die kwaliteit van onderwijs precies inhoudt. Jouw verhaal over de Mission High is een sterk verhaal. Jouw verhaal over de Mission High-school is zo'n zandkorrel waar een hele wereld in is te kennen.

Dank je wel,

Grote groet, –Harrie Jonkman

Rizga, K. (2015).

Mission High. One school, how experts tried to fail it, and the students and teachers who made it triumph.

New York: Nation Books, 320 pag.

Kansen en klassen

Amsterdam, oktober 2017

Beste Paul de Beer, Maisha van Pinxteren en anderen,

Michael Young was een bekend onderwijssocioloog en sociaal entrepreneur. Hij was nog erg jong toen hij vlak na de Tweede Wereldoorlog *Facing the future* schreef, het politieke programma waarmee Labour in Engeland de Conservatieven onder leiding van Winston Churchill zou verslaan. Het vormde de politieke basis voor dat beroemde kabinet dat onder leiding van Attlee de Engelse verzorgingsstaat zou opbouwen en waarmee het ook andere landen inspireerde. Michael Young zou verschillende boeken schrijven en werkte mee aan de opbouw van talloze Engelse en internationale organisaties waaronder bijvoorbeeld zijn eigen Centre for Community Studies, de Engelse Consumentenbond en de Open University. Maar bekend werd hij vooral met zijn boek *The Rise of the Meritocracy* uit 1958. Het is een satirisch boek waarin hij vanuit het jaar 2033 en het perspectief van een meritocratische apostel terugkijkt op de hele periode vanaf 1870. In die periode worden de kansen niet meer zozeer, zoals daarvoor, verdeeld op basis van afkomst maar op basis van verdienste.

Verschillen tussen mensen worden op basis van het meritocratisch principe vastgesteld ('je verdient het want jij kunt het en hebt er hard voor gewerkt'). Het onderwijs is er vooral voor de kinderen die het verdienen. Van de kinderen die niet goed mee kunnen komen of er met de pet naar gooien wordt verwacht dat ze het onderwijs zo snel mogelijk verlaten. De wetenschap ondersteunt bij het soepel verlopen van dat selectieprincipe en weet de verschillen op steeds jongere leeftijd te detecteren. De competitie ligt er op een zo'n jong mogelijk moment en daarna zijn de kaarten geschud. De sociale positie die iemand inneemt wordt gelegitimeerd door intelligentie en inspanning. Maar met de nieuwe verdeling van de kansen groeien klassen steeds verder uit elkaar en de sociale situatie eindigt dan in 2033 in een revolte waarin de verteller, zo lezen we in een voetnoot, wordt vermoord.

Ook in Nederland wordt na de Tweede Wereldoorlog expliciet afstand genomen van het op afkomst gebaseerde onderwijssysteem en gaat het meer en meer om de talenten van individuen. Anders dan in Michael Youngs dystopie wordt het meritocratisch principe, zoals in vele landen, een maatschappelijk ideaal. Over dat principe en die Nederlandse samenleving schreven jullie (Paul, Maisha en de veertien anderen) een bijzonder interessant boek: *Meritocratie. Op weg naar een nieuwe klassensamenleving?*. Het meritocratisch principe kan als een doelmatig principe worden gezien omdat zo iedereen op de plek terecht komt die bij hem of haar past en de samenleving daarmee de mensen krijgt die het op verschillende posities nodig heeft. Het is ook een rechtvaardig principe omdat iedereen gelijke kansen heeft om zijn of haar talenten te ontwikkelen. Kunnen we, zo vragen jullie je af, zestig jaar later ook zeggen dat de kansen in Nederland eerlijker verdeeld worden en de sociale afkomst (maar ook etniciteit en sekse) daarbij niet meer leidend is? Verdienste is intelligentie en inspanning en is met onderzoek niet makkelijk 'te pakken'. Dat kan alleen op basis van het opleidingsniveau van jongeren en hoe dat de onderwijsloopbaan en het maatschappelijk succes vervolgens beïnvloedt. Dat is waar jullie naar kijken.

De maatschappij stond zelf natuurlijk ook niet stil. Zo was er in deze jaren sprake van expansie van het onderwijs, upgrading van de beroepenstructuur en emancipatie van de vrouw die op zich ook zelf weer interacteren met het meritocratisch principe. Jullie kijken aan de ene kant naar de rol van het onderwijs en de opvoeding en stellen je de vraag of iemands persoonlijke capaciteiten veel meer de toekomst zijn gaan bepalen dan sociale afkomst. Hier laten jullie zien dat jongeren steeds meer aan het onderwijs deelnemen en dat onderwijs en opleiding voor het verwerven van een maatschappelijke positie belangrijk zijn geworden. Dat is echter al decennialang het geval. Wel is het zo dat steeds meer jongeren aan het onderwijs deelnemen en dat de waarde van het diploma is afgenomen. Hier valt verder op dat het niet zozeer meer de sociaaleconomische positie van vader is die de onderwijsloopbaan bepaalt, maar meer het opleidingsniveau van de ouders. Die ouders spelen met hun hulpbronnen en culturele capaciteiten over langere tijd een ondersteunende en constante rol hierbij.

Aan de andere kant kijken jullie naar de vraag of de maatschappelijke positie ook daadwerkelijk wordt bepaald door de individuele verdienste. Je mag verwachten dat in onze moderne samenleving het opleidingsniveau belangrijker is geworden voor de positie op de arbeidsmarkt. Dat kunnen jullie niet overduidelijk aantonen. Veel hoger opgeleiden werken onder het niveau. Wel is het risico op werkloosheid voor lager opgeleiden duidelijk groter. Daarnaast zijn er andere factoren die de positie op de arbeidsmarkt bepalen, zoals de samenstelling van het huishouden en de etnische achtergronden. Alleenstaanden, alleenstaande ouders en niet-westerse allochtonen lopen een

hoger risico op werkloosheid, hebben een lager onderwijsniveau en werken vaker in onzekere, flexibele arbeidscontracten. Bij de verdeling van kansen lijken niet-cognitieve vaardigheden (sociale en communicatieve vaardigheden) een rol te spelen. De sociale achtergrond van de ouders lijkt, naast het opleidingsniveau, nog een steeds een eigen en constante rol te spelen in de uiteindelijke maatschappelijke positie van mensen. Enkele andere zaken vallen in die tegenwoordige samenleving ook nog op. In het algemeen wordt het meritocratisch principe door mensen als rechtvaardig ervaren. In het politieke domein (zoals Eerste en Tweede Kamer, maar ook in gemeenteraden en onder wethouders) zitten tegenwoordig personen die hoger zijn opgeleid. Jullie stellen vast dat de politieke elite uit de hoge lagen is vervangen door de universitaire geschoolde middenklasse en dat er sprake is van een diplomademocratie. Aan de onderkant van de meritocratische samenleving, waar de verliezers zitten zoals de langdurige werklozen, wordt het meritocratisch principe ook onderschreven. Jullie stellen het systeem niet ter discussie, maar zoeken een excuus waarom het hen niet is gelukt.

Aan het einde van het boek vragen jullie je af wat dit betekent en wat het beleid zou kunnen zijn. Allereerst zouden, volgens jullie, de kinderen met sociale achterstanden vanaf jonge leeftijd binnen schoolse en buitenschoolse omgevingen op materieel, cultureel en sociaal terrein moeten worden ondersteund. Daar waar kinderen het niet van huis uit meekrijgen, zou er van hogerhand steun moeten worden geboden. Keuze voor het vervolgonderwijs zou weer meer naar wat latere leeftijd moeten worden verplaatst omdat sommige kinderen gewoon meer tijd nodig hebben. Niet-cognitieve vaardigheden, zeker voor kinderen uit zwakkere sociale milieus, verdienen meer aandacht. Op de arbeidsmarkt verdient levenslang leren aandacht evenals het aanleren van niet-cognitieve vaardigheden. Misschien, zo schrijven jullie, is het onvermijdelijk dat verschillen samenhangen met het opleidingsniveau van kinderen. Maar die verschillen (met name belonings- en inkomensverschillen) hoeven dan weer niet zo groot te zijn. Die verschillen zijn ook op de arbeidsmarkt te bemerken zoals kans op werk en de onzekerheid van werk. Op bepaalde momenten moeten we ook weer niet te sterk de nadruk leggen op opleiding omdat bepaalde groepen mensen niet aan de gestelde eisen kunnen voldoen.

En toen was ik weer terug bij Young zelf. Kort voor zijn dood in 2002 en tijdens de hoogtijdagen van Tony Blair bracht Michael Young in *The Guardian* in zijn artikel *Down with Meritocracy* nogmaals in herinnering dat zijn boek toch echt als satire en waarschuwing was bedoeld en niet zozeer als ideaal. Hij

zegt in dat artikel dat veel van het boek meer dan veertig jaren na dato was uitgekomen: de onderklasse staat met lege handen en zonder perspectief en de leiders zijn rijker en rijker geworden en lijken verder af te staan van de mensen waarvoor ze zeggen op te komen. Bij Michael Young gaat het om het tegengaan van ongelijkheid, versterken van lokaal beleid, betrekken van mensen bij de politiek en het verheffen van alle jongeren. Het 'wij' is bij hem veel belangrijker dan het 'ik'. Daar waar Young vooral kritisch was over de meritocratie, leggen jullie aan het einde van het boek de nadruk op het versterken van de meritocratie. De kritiek heeft bij jullie aandacht maar die kritiek had veel meer expliciete aandacht verdiend. Bij het lezen van jullie lezenswaardig boek is het goed het werk in herinnering te roepen van deze sociale gigant: Michael Young, Lord of Dartington.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Beer, P. de & Pinxteren, M. van. (red., 2016).

Meritocratie. Op weg naar een nieuwe klassensamenleving?

Amsterdam: Amsterdam University Press, 253 pag.

Het belang van misschien en ik zou denken dat ...

Amsterdam, november 2017

Beste Richard Sennett,

De solidariteit met mensen die hetzelfde zijn lijkt verder toe te nemen en de verschillen met mensen die anders zijn lijken alsmaar toe te nemen. Mensen in de westerse wereld trekken zich op eilanden terug, lijken steeds meer moeite te hebben om op gelijke voet te komen met de ander en steeds meer is er sprake van wij tegenover zij. In jouw laatste boek, dat zojuist in een Nederlandse vertaling verscheen onder de titel *Samen*, een pleidooi voor samenwerken en solidariteit, ben je heel duidelijk: in onze complexe samenleving kunnen we het ons niet veroorloven de ander steeds meer uit de weg gaan. Problemen die dit alles namelijk oplevert op het schoolplein, op de straat en in de media zijn zo groot dat we (weer) moeten leren om te gaan met die ander; wellevendheid zie jij als een maatschappelijke opdracht. Onze wereld is overvol met materiële zaken en op dat gebied maken we grootse ontwikkelingen door. De ontwikkelingen op het immateriële terrein, echter, blijven daar ver bij achter. We moeten beter leren omgaan met mensen die we misschien niet zo aardig vinden, die we niet helemaal begrijpen en die gewoon net iets anders zijn dan wijzelf.

Grote praktische problemen waar we vandaag de dag tegenaan lopen brachten jou ertoe om een trilogie te schrijven over de ervaringen van het alledaagse. Jij omschrijft het zelf als een homo-faber project waarin je ingaat op vaardigheden die we nodig hebben om het beter met elkaar te rooien en weer meester worden over onszelf. Die trilogie begon met jouw studie *De Ambachtsman*. De mens als maker, een cultuurgeschiedenis over het werk. Daarin houd jij een pleidooi om werk goed te doen vanwege het werk en niet vanwege onszelf. De trilogie sluit jij straks af met een derde boek waaraan jij op dit moment werkt. Dat boek zal gaan over hoe steden zijn gebouwd en hoe met stedenbouw het leven van mensen is te verbeteren. Maar nu ligt jouw tweede deel hiervan voor, *Samen, een pleidooi voor samenwerken en solidariteit*, dat het vermogen van mensen om samen te werken wil vergroten.

Dit boek bestaat uit drie grote delen. In het eerste deel laat je zien hoe samenwerking vorm is gegeven in met name de linkse politiek. In Europa wilden de sterke Duitse vakbond, Kautsky, Lenin en alles wat daarmee was verbonden solidariteit vooral van bovenaf organiseren en alles was daarbij op het Grote Gelijk gericht. Het top-down denken leidde er op een gegeven moment toe dat de top zich langzaam steeds meer vervreemde van de basis. Hiertegenover is er de Amerikaanse bottom-up benadering met nadruk op de gemeenschap en de burgersamenleving. Hierbij denk je aan vrijwilligersorganisaties die in arme, stedelijke gebieden arbeiders onderwijs en perspectief bieden en aan opbouwwerkers die apathische armen in beweging proberen te krijgen en gemeenschapsbanden weten te verbeteren. Het gaat jou hier om bewegingen en personen die voortbouwden op het werk van Europese sociale hervormers als Robert Owen in Wales en Charles Fourier in Frankrijk. Voor jou is het duidelijk dat wij als soort alleen niet kunnen overleven. Wij zijn sociale dieren en daarom moeten we samenwerken, ook omdat de omgeving waarin we leven steeds verandert. Samenwerken doen we door geven en nemen en vergelijken en tegen elkaar afzetten. Zo geven wij onze ervaringen op bepaalde manieren vorm. Rituelen spelen mee bij het omgaan met verschillen.

Maar in de moderne tijd vinden er veranderingen plaats in de cultuur, het werk en het dagelijkse leven waardoor samenwerking minder open, minder dialogisch is geworden, en daarmee problematischer. In het tweede deel laat je dan zien hoe samenwerking tegenwoordig wordt verzwakt. Allereerst is er de ondermijnende invloed van ongelijkheid die kinderen die opgroeien asociaal maakt. Gevoelens van inferioriteit worden geïnternaliseerd en de ongelijkheid laat bepaalde groepen denken dat ze het toch niet ver zullen schoppen op school en de samenleving. Dan zijn er ook de sociale relaties op het werk die onze houding verder verzuren. Informele relaties op het werk waren lange tijd sterk. Dat kwam omdat de arbeiders respect hadden voor nette werkgevers en de werkgevers op hun beurt voor betrouwbare werknemers. Problemen werden onderling besproken en als het erop aan kwam werden tijdelijke en acute problemen aangepakt. Het werk werd zo van drie kanten sociaal ondersteund en dat gaf vorm aan gestandaardiseerde of informele wellevendheid. Dit werk veranderde de laatste decennia in ons 'durfkapitalisme' en onze 'kortetermijneconomie'. Van die verandering profiteerde de top wel maar niet de gewone arbeiders, nu autoriteit, vertrouwen en samenwerking zijn ondermijnd.

Door structurele ongelijkheid en verandering op het werk ontstond er een mens die niet goed meer kan omgaan met de complexiteit van het systeem en die zich individueel terugtrekt. En wanneer de sociale orde dan ook nog zwak is georganiseerd trekken mensen zich verder in zichzelf terug. Zo krijgen we

mensen die bang zijn om met de ander om te gaan en dat zorgt voor narcisme en zelfgenoegzaamheid, individualisme en onverschilligheid. Dat zorgt er vervolgens weer voor dat mensen problemen van hun eigen mensen wel vanzelfsprekend vinden en dat de problemen van de anderen jou niet zoveel kunnen schelen. Jij schetst een donker beeld.

Als samenwerking kan worden verzwakt kan deze ook weer worden versterkt. Hier ben je weer optimistisch en daaraan besteed jij in het derde deel aandacht. De moderne samenleving is, volgens jou, aan flink herstel toe en daarbij heb je vooral oog voor het herstellen van de samenwerking. Hoe maken wij ons dat weer eigen en waar kunnen we van leren? Als musicus haal jij veel inspiratie uit de wereld van muziek. Om daarin verder te komen is het belangrijk dat je veel oefent, dat je naar elkaar luistert en je je opent voor de ander. Er zijn meer voorbeelden waar we veel van kunnen leren wat samenwerken betreft. Van arbeidsconsulenten, bijvoorbeeld, die de moeilijke taak hebben om langdurige werklozen, die een teruggetrokken leven leiden, angstig zijn of schaamte kennen, weer aan het werk te krijgen. In situaties waarmee deze consulenten worden geconfronteerd helpt sympathie en meevoelen niet. Het helpt wel als de emotionele temperatuur van de werkloze wordt verlaagd en zij weer aan het werk komen. Conflictmanagement, vergadertechnieken en professionele diplomatie zijn andere voorbeelden waar je uit put om van samenwerken te leren. Het gaat jou om vaardigheden waarmee grenzen worden verlegd, waarmee zorgen en belangen worden geherformuleerd, zaken open worden gebroken, sociale distantie wordt gecreëerd en er een basis ontstaat om verder te gaan met de ander.

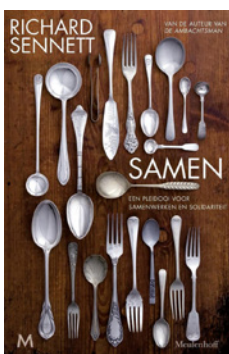
Drie personen hebben jou als student beïnvloed: David Riesman (bekend van zijn studie *The Lonely Crowd* waarin hij laat zien hoe het karakter van de Amerikaan vlak na de WOII veranderd is en traditie en autonomie plaats hebben gemaakt voor het nadoen van ander), Erik Erikson (de moderne psychoanalyticus die over identiteit en identiteitscrises in verschillende levensfasen schreef) en Hannah Arendt (de grote filosofe van de twintigste eeuw die de moderne mens, het kwaad en totalitaire systemen analyseerde). Met zulke leermeesters kan het bijna niet meer misgaan. Samen doet misschien wel het meest aan Hannah Arendts boek *The Human Condition* denken dat over het goede leven gaat dat bestaat uit arbeid, werk en handelen. In de moderne tijd gaat het volgens Arendt steeds om consumeren, produceren en onze eigen wereld en steeds minder om de publieke zaak. Jijzelf bent minder filosofisch en abstract en meer praktisch. Ook jou gaat het om het goede leven, dat voor jou een leven met de ander is, en het ontwikkelen van een innerlijk levensdoel door

middel van samenwerking. Samenwerking zie jij als een vaardigheid die we nodig hebben in deze tijd, een ambacht bijna, om dialogische relaties aan te gaan, ruimte te geven en te luisteren naar wat de ander wil zeggen en wat hij of zij nodig heeft.

Wanneer je als lezer het boek uit hebt, roept het boek in eerste instantie ook irritatie op. Althans bij mij. Waarom houd je de lijn niet meer vast, hadden die redacteuren jou niet meer op koers kunnen houden? Dat soort vragen. Als je het boek nog eens doorleest en ook jouw aanhangsel leest (*Coda. De kat van Montaigne*) begrijp je jou beter. Het gaat je om de kunst van luisteren, op gezette tijden zwijgen en tact tonen. Net als Montaigne, jouw grote voorbeeld, wil je de lezer op dwaalsporen zetten, onderwerpen van onverwachte invalshoeken voorzien en er uiteindelijk een mozaïek van fragmenten van maken dat toch één geheel vormt. Net zoals Montaigne dat in zijn *Essays* heeft gedaan. Montaigne kijkt tegen de ander aan zoals hij tegen zijn kat aankijkt: blij dat hij anders is en soms verwonderd over wat hij doet. Dat wil jij ook en die raadselachtigheid moeten we terug zien te krijgen. Nu gaat het niet zozeer om wat jij schrijft maar vooral om de aannames die je daarbij hebt. Als je dat als lezer doorhebt en als je zo naar jou luistert, spreekt dit boek bijzonder aan. Ik heb het boek net op tijd gelezen om het verkiezingsjaar 2017 aan te kunnen. Het maakt duidelijk dat samenwerking niet vanzelf komt maar uitgebreide ervaring en oefening vraagt. De kunst ook om misschien te zeggen en ik zou denken dat...

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Sennett, R. (2016).
Samen. Een pleidooi voor samenwerken en solidariteit.
Amsterdam: Meulenhoff, 399 pag.

Amsterdam, december 2016

Beste Paul en Angela,

Zo nu en dan zijn er van die Engelse woorden die op de een of andere wijze een eigen leven gaan leiden. Jaren geleden was er plotseling het woord 'flow' dat werd geïntroduceerd door, en nu moet ik even goed opletten of ik het goed schrijf, Mihaly Csikszentmihalyi. Het gaat hier om een geestelijke toestand van iemand die volledig opgaat in zijn of haar bezigheid. De laatste jaren is er een nieuw woord dat steeds vaker opduikt, ook weer uit de hoek van de positieve psychologie, en dat we nog veel tegen zullen komen de komende tijd: 'grit'. Let maar op. Het is zoiets als vastberadenheid, maar het Nederlandse woord is natuurlijk veel minder krachtig.

Paul, jij bent een Amerikaanse publicist en schreef een paar jaar geleden *How Children Succeed: Grit, Curiosity and the Hidden Power of Character*. Recent kwam jouw nieuwe boek uit onder de titel (hoe kan het anders, jij bent een Amerikaan): *Helping Children Succeed: What Works and Why?* Het is, schrijf je, duidelijk dat er een grote groep kinderen qua schoolresultaten en onderwijssucces achterblijft. Het gaat hier met name om kinderen uit de gezinnen met lagere sociale economische achtergronden. Onderwijzers hebben er vaak hun handen vol aan om, in ieder geval een deel van die jongeren, te motiveren en mee te krijgen in het dagelijkse onderwijsritme. We weten waarom bepaalde kinderen uitvallen, maar veel minder goed weten we waarom bepaalde kinderen succes hebben. Hoe wordt succes behaald en langs welke lijnen loopt dit? Het onderzoek dat ernaar gedaan is, heeft volgens jou duidelijk gemaakt dat de link naar succes niet zozeer in de cognitieve zaken en het leren zelf zit.

Nee, het zit veel meer in niet-cognitieve zaken zoals weerbaarheid, optimisme, zelfcontrole en (dus dat ene woord) 'grit'. Het zijn deze kwaliteiten die het verschil maken en die in het onderwijs aan kinderen uit met name de

sociaal zwakkere milieus zo essentieel zijn. Juist deze kinderen moeten leren omgaan met tegenslag en weten hoe ze hun ervaringen naar hun hand kunnen zetten.

Juist voor deze kinderen zijn rustige, consistente en wederkerige interacties van het grootste belang voor de toekomst. Dat moeten ze vooral meekrijgen in hun vroege jaren aan de hand van hun ouders en opvoeders. Ook in voorschoolse en schoolse settings kunnen ze hun aandacht en concentratie leren te versterken en hun stress onder controle krijgen. Juist daarom moeten ouders en leerkrachten omgevingen vormen waar deze niet-cognitieve competenties, autonomie en verbondenheid worden ontwikkeld, waar kinderen grip krijgen op houdingen, percepties en representaties en daarmee op hun academische taken en gedrag. Kinderen en jongeren moeten over een langere tijd het gevoel krijgen dat ze erbij horen, dat hun inspanningen beloond worden, dat ze soms succes kunnen hebben en dat wat ze doen waarde heeft.

Angela, jij bent een andere machinist van deze grit-trein die op dit moment door Amerika dendert. Ooit was je wiskundelerares en nu werk je als psychologe in de wetenschap. Al vroeg werd het jou duidelijk dat het IQ van een kind niet zo belangrijk is voor zijn succes. Succes heeft volgens jou veel meer met motivatie te maken en daar moet in het onderwijs meer aandacht voor komen. Uit jouw onderzoek naar succes in verschillende situaties kwam er één duidelijke voorspeller uit. Niet dus de sociaaleconomische situatie waarin kinderen opgroeien of de toetsgegevens, nee, nee, het is ook volgens jou de 'grit', wat jij definieert als passie en volharding. Oftewel, de wijze waarop je iedere dag en over langere tijd met je toekomst bezig bent en hard werken. Daarover weten we eigenlijk betrekkelijk weinig en het enige wat we weten is dat het verandert met inspanning.

Het idee van de 'grit' slaat enorm aan in Amerika en krijgt heel veel aandacht op televisie en internet en in de kranten. Grote potten onderzoeksgeld gaan naar dit onderwerp toe. Het is natuurlijk ook een echt Amerikaans onderwerp waarin het maatschappelijk opklimmen verbonden wordt met hard werken, koers houden, doorzettingsvermogen en karaktervorming. Je hebt hierbij meteen die spijkerbroek en de opgestroopte mouwen voor ogen. Dat is op zich niet zo nieuw en misschien ook wel de basis van de Amerikaanse droom. Het perspectief van jullie positieve psychologen (Paul en Angela) is natuurlijk heel anders dan dat van Robert Putnam. Putnam prikte vorige jaar die Amerikaanse droom nog door toen hij in *Our Kids* heel duidelijk maakte dat van gelijkheid van onderwijskansen al heel lang geen sprake meer is in Amerika. De Amerikaanse samenleving is uit elkaar gedreven en twee groepen leven overduidelijk gescheiden van elkaar.

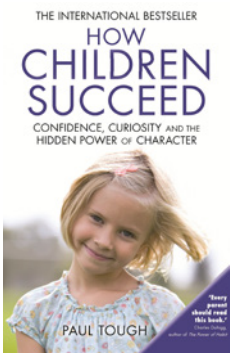
Er is nog een andere opmerking te maken over 'grit' en dat is iets waar de onderwijsjournalist Paul Thomas ons onlangs terecht op heeft gewezen. Hij plaatst verschillende kritische kanttekeningen bij het nieuwe perspectief waar jullie, Paul en Angela, warm voor lopen. We moeten zo'n perspectief niet zomaar meteen met zijn allen omarmen en we moeten er op z'n minst en zeker in de beginfase een aantal vragen bij stellen. Grit wordt bijvoorbeeld gepresenteerd als een karaktertrek van de hogere orde met sterk voorspellende waarde naar zowel toekomstig maatschappelijk succes als schoolresultaten van kinderen. Maar onderzoek naar honderden effect-sizes in tientallen studies met tienduizenden individuen geeft vooralsnog toch een ander beeld van die effecten. De effecten die jullie (Paul en Angela) schetsen zijn helemaal niet zo duidelijk als jullie overtuigend in de media naar voren brengen. De verbanden liggen toch net wat anders. Vastberadenheid als karaktereigenschap lijkt veel meer op iets als zorgvuldigheid en dat is nu juist een karaktereigenschap die net wat moeilijker te veranderen is. Kortom, de wetenschappelijke basis waarop grit gebaseerd is en waar met name jij, Angela, aan refereert, lijkt vooralsnog dun.

Daarom alleen al moeten we zo'n idee niet direct zomaar omarmen. We moeten ernaar luisteren, we moeten ervan leren en onderzoeken wat mogelijk is. Maar we moeten er vooral ook kritische vragen over blijven stellen. Zo'n kritische houding wordt tegenwoordig nogal eens gemist. Journalisten moeten niet bij één verhaal van een buitengewone school blijven steken, ze moeten wetenschappelijk onderzoek niet te simpel opvatten, ze moeten historische patronen herkennen, niet te optimistisch zijn over de mogelijkheden van het onderwijs, de invloed van de leraar niet overdrijven, niet alleen naar het individuele maar ook naar de maatschappelijke context kijken, mythen doorprikken, onderwijzers meer zelf aan het woord laten en de verbeelding laten spreken. Van journalisten mag en moet je vooral kritiek verwachten. Ook tegenover zo'n nieuw begrip als grit dat aantrekkelijk lijkt en waar zoveel mensen mee weglopen. Allicht moeten we vastberaden zijn om kinderen vastberaden te maken en daar van alles voor doen. Ook in Nederland. Maar we moeten, ben ik eens met Paul Thomas, ook vastberaden zijn en blijven om de goede vragen te blijven stellen, ook aan jullie, Paul en Angela.

Dank jullie wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Tough, P. (2012).

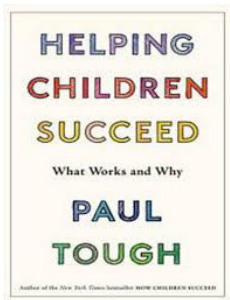
How Children Succeed: Grit, Curiosity, and the Hidden Power of Character.

New York: Houghton Mofflin Harcourt Publishing Company, 256 pag.

Tough, P. (2016).

Helping Children Succeed: What Works and Why.

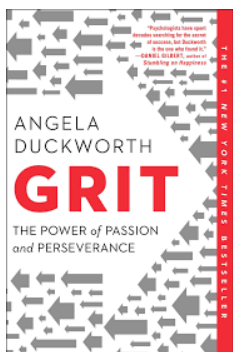
New York: Houghton Mofflin Harcourt Publishing Company, 144 pag.

Duckworth, A. (2016).

Grit. The Power of Passion and Perseverance.

New York: Scribner, 352 pag,

De ouder als meubelmaker of tuinman

Amsterdam, januari 2017

Beste Alison Gopnik,

Jij moet een moedig persoon zijn. Over opvoeden zijn er alleen al bij Amazon 60.000 titels en toch heb je onlangs over dat onderwerp een boek geschreven. Je bent bekend geworden met boeken als *The scientist in the crib*, *What early learning tells us about the mind* en *The Philosophical baby: what children's minds tells us about truth, love, and the meaning of life*. In die boeken laat je zien dat er grote overeenkomsten zijn tussen hoe wetenschappers en hoe jonge kinderen denken. In jouw laatste boek schrijf je over opvoeden en de rol van ouders daarbij. Misschien is dat boek niet zozeer vernieuwend, maar het zet je wel aan het denken. Ik heb het hier over *The gardener and the carpenter. What the new science of child development tells us about the relationship between parents and children*. Jij bent in dat boek zeer kritisch over hoe ouders tegenwoordig kinderen opvoeden en hoe ze over opvoeding denken.

‘Parenting’ heet het in het Engels en dat is net wat specifieker dan opvoeden zoals wij het in Nederland noemen. Dat ‘parenting’ of opvoeden door ouders is volgens jou tegenwoordig een doelgerichte activiteit geworden, een soort werk dat kinderen beter, gelukkiger en succesvoller wil maken. Opvoeden is al lang niet meer alleen wat we doen met kinderen maar opvoeden schrijft vooral voor wat er *moet* gebeuren. Die doelgerichte benadering leidt er volgens jou toe dat we onze kinderen eindeloos met kinderen van onze vrienden vergelijken, kijken naar wat onze kinderen op school presteren en dat vergelijken met hoe andere kinderen het doen. We zijn niet met het nu maar vooral met de toekomst bezig. Als ouder willen we de laatste technieken toepassen en volgen we de aanwijzingen van diverse experts. We zijn alleen maar tevreden als we een goed uitgewerkt opvoedingsmodel kunnen toepassen en als onze opvoeding een bepaald resultaat oplevert.

Jijzelf groeide op in de zestiger jaren, die gelukkige vijf minuten, zoals je dat zo mooi omschrijft, tussen de pil en AIDS. Jij maakte deel uit van die kritische

generatie die nogal wat had op te merken over ouders die zelf vaak in de crisistijd waren opgevoed. Nu stel je, ondertussen zelf moeder en grootmoeder, dat jouw generatie (onze generatie) het er niet heel veel beter vanaf heeft gebracht. Volgens jou is de manier waarop we tegen opvoeden aankijken een verkeerde manier omdat die niet past bij wetenschappelijke inzichten die laten zien dat we het de kinderen veel meer op hun eigen manier moeten laten doen. Je hebt gelijk dat het ouders van tegenwoordig veel te weinig gaat om variatie, risico en innovatie en dat de opvoeding op die manier misschien wel te weinig aansluit bij het evolutionaire doel van de kindertijd. Kindertijd is vooral de tijd van exploratie, nieuwsgierigheid en spel en dat heb je nodig voorafgaand aan de fase van exploiteren, verantwoordelijkheid en werk. Wat er van elk kind wordt is onvoorspelbaar en uniek en het resultaat van vreemde combinaties van genen, ervaringen, cultuur en geluk. We moeten niet te snel een kind willen maken maar eerder liefde, veiligheid en stabiliteit bieden waarin kinderen op hun manier kunnen groeien. We kunnen nu één keer niet kinderen lerend maken, maar we kunnen ze wel laten leren. Ouderschap zie jij terecht als een belangrijk deel van de levenscyclus waarbij onze ouders ons het verleden gaven en wij op onze beurt de toekomst aan onze kinderen doorgeven.

Meer dan bij welk andere levende soort ook zijn kinderen bij ons mensen lange tijd afhankelijk van opvoeders. Zelfs in vroegere tijden waren ze niet voor hun vijftiende zelfstandig. Kinderen waren daarbij niet alleen afhankelijk van hun eigen ouders maar ook van 'allo-ouders', het netwerk van grootouders, ooms, tantes, neven, nichten en vrienden. Alleen komen we als soort nergens en we ontwikkelen onszelf alleen in zo'n netwerk van zorg en liefde. Lange tijd groeiden kinderen op in uitgebreide families maar vandaag de dag is dat netwerk veel kleiner geworden. De opvoedingstaak ligt nu meer dan ooit bij de ouders, die zelf lange tijd naar school zijn geweest en al enige tijd werken voordat ze ouder zijn geworden. Op school en werk hebben ze zich dat doelgerichte eigen gemaakt, met de nadruk op kennis en competenties. Op school en werk leidt dat natuurlijk tot succes. Maar in de opvoeding thuis is dat niet zozeer het geval. Ook lijkt het erop dat ouders van nu alleen maar oog voor het detail hebben. Ze stellen zichzelf vragen als hoe lang moeten ze hun kinderen laten huilen, of de computer wel goed voor ze is en of ze wel lang genoeg huiswerk maken. De grote lijn lijken ze uit het oog te zijn verloren.

Van jouw boek heb ik veel geleerd. Als ontwikkelingspsycholoog bied je de lezer nieuwe inzichten, als filosoof lever je interessante dilemma's en als ouder/grootouder laat je zien met welke concrete situaties je te maken hebt gehad. Opvoeden tegenwoordig, zo schrijf jij, lijkt misschien wel het meest op

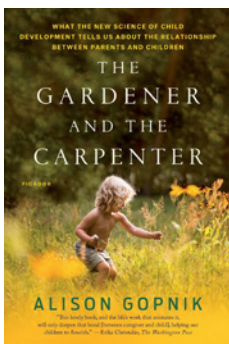
het werk van een meubelmaker. Er is ruim aandacht voor het juiste materiaal waarmee gewerkt wordt, voor de juiste bewerking en ouders willen net als de meubelmaker ervoor zorgen dat het juiste product wordt afgemaakt. In het proces gaat het om precisie en controle en chaos en verschil moeten zoveel mogelijk worden voorkomen.

Maar jijzelf hebt veel op met het idee dat opvoeden als het zorgen voor een tuin is. Want als tuinman moet je de tuin beschermen en planten ruimte geven waar nodig. Je moet er veel voor doen, maar het onverwachte is hier veel belangrijker. Net als de tuinman kun je als ouder niet alles voorspellen en variatie en wanorde lijken er hier wel degelijk toe te doen. Ik moet je eerlijk zeggen dat ik samen met mijn vrouw vaak in de tuin werk. Ik weet (en mijn vrouw nog veel beter) dat tuinieren wel degelijk doelgerichte kanten kent. Je moet soms dingen doen om een half jaar later bepaalde resultaten te bereiken. Niet alles maar wel voor een groot deel. Bovendien heb je hele verschillende tuinen. Natuurlijke tuinen en tuinen waar precisie en controle wel van afspatten. Je hebt Engelse tuinen en je hebt Franse tuinen. Kinderen waarvan de ontwikkeling in gevaar komt om welke redenen dan ook, zullen ondersteund moeten worden. Over hoe dat het beste kan en waar we rekening mee moeten houden moeten we na blijven denken. Dat doen we ook in de tuin als planten niet tot hun recht komen. Dat zullen we doelgericht moeten blijven doen en ik neem aan dat je die gedachte deelt. In de vergelijking van opvoeden met houtbewerken aan de ene kant en tuinieren aan de andere kant kan ik niet helemaal met jou meegaan.

Misschien, denk ik zelf, had je voor jouw boek veel beter de metafoor van het lange en avontuurlijke reizen met het aankomen als doel kunnen nemen, zoals Kavafis dat zo treffend in zijn beroemde gedicht *Ithaka* beschrijft. De reis die vele jaren duurt maar rijk is aan wat je onderweg beleeft. Bij opvoeden gaat het om het aankomen maar veel meer nog om die mooie reis. Maar laat ik zelf ook de grote lijn van jouw boek in de gaten houden en het punt dat je maakt is terecht.

Dank je wel,

Grote groet, –Harrie Jonkman

Gopnik, A. (2016).

The gardener and the carpenter. What the new science of child development tells us about the relationship between parents and children.

New York: Farrar, Strauss and Giroux, 302 pag.

Grenzen verleggen

Amsterdam, februari 2017

Beste Julian Baggini,

Wij zijn ons verstand verloren en met die hartenkreet val je in jouw nieuwe boek meteen met de deur in huis. Was ons de rede en rationaliteit meer dan 2000 jaar bijzonder dierbaar, tegenwoordig lijken die er minder toe te doen. Verschillende politici stellen openlijk de vraag of experts nog wel zo nodig zijn. Feiten zijn minder belangrijk dan emoties. Wij hebben, zo lijkt het, steeds minder vertrouwen in de rede. Wat maakt het allemaal nog uit. Het kapitalisme heeft veel van de menselijkheid weggenomen, we hebben Auschwitz gehad, veel wordt bepaald door onze genen en de grote multinationals doen toch wat ze niet laten kunnen. We volgen tegenwoordig ons hart en onze passie omdat we denken dat we daar nog greep op hebben. Over dat irrationele landschap maak jij je nogal zorgen. Jij vindt jezelf een geschikt persoon om hierover een boek te schrijven.

Ik geloof dat je gelijk hebt. Je bent universitair geschoold en staat daarmee met één been in de wetenschap. Maar de standaard academische stijl daar is jou te 'high brow', te precies en niet zelden rigide. Je voelt je de laatste jaren thuis buiten de universiteit waar je werkt als redacteur, journalist en schrijver. Zo sta je met het andere been in de samenleving. Je hebt de afgelopen jaren honderden wetenschappers geïnterviewd en weet maar al te goed als buitenstaander wat er in die wereld speelt. Je hebt je beziggehouden met filosofie en religie. Jij overziet, zeg je zelf, het hele bos en niet, zoals wetenschappers zelf vaak, een boom, een enkele struik of zelfs een blad. In *The edge of reason. A rational skeptic in an irrational world* vraag jij je af hoe het allemaal zo ver heeft kunnen komen met de rede en wat er moet gebeuren om die weer betekenis te geven.

Sinds Plato is de rede altijd het hoogst haalbare geweest. De wereld is veel complexer geworden, maar volgens jou kennen rede en rationaliteit vier uitgangspunten die terug te voeren zijn op Plato. Elk uitgangspunt zie jij als

een mythe die volgens jou een voor een moet worden doorgeprikt. De eerste van de vier mythes, waar we nog steeds last van hebben, is de mythe dat subjectiviteit er in het vormen van een oordeel er niet toe doet. Rede zou eigenlijk altijd tot een bepaalde conclusie moeten leiden. Maar jij laat zien dat er altijd een subjectief element meespeelt. Op het hoogste niveau van de natuurwetenschap, bijvoorbeeld, is een klein groepje topwetenschappers het helemaal niet met elkaar eens over de centraal onderliggende theorie en kunnen niet tot een vergelijk komen hoe het in elkaar zit. Ook de tweede mythe is al duizenden jaren oud en houdt in dat de ziel zou worden voortgetrokken door twee paarden: het intellect of rede aan de ene kant en de emotie aan de andere kant. Als de rede maar de touwtjes in handen heeft, komt het goed. Maar die rede kan helemaal niet functioneren zonder die emotie en die onderlinge verbondenheid moet ook erkend worden. Het was ook Plato die met het idee (derde mythe) kwam dat rationaliteit en rede ons op een goede manier aanzetten tot handelen en dat dit dan vanzelf wel tot het goede handelen leidt. Tot slot zou het volgens diezelfde goede, oude Plato goed zijn als in gemeenschappen filosofen koningen zouden zijn (vierde mythe). Zover is het nooit gekomen maar de geschiedenis heeft wel overduidelijk gemaakt wat het betekent als er te veel vertrouwen is in objectieve waarheid en als systemen menen te weten hoe mensen zouden moeten leven. De geschiedenis heeft duidelijk gemaakt dat een rationele staat veel meer subtiliteit veronderstelt.

Misschien moeten we wel erkennen dat de rede van de troon is gestoten juist omdat haar ster zo hoog was gerezen. Maar nu die zo in twijfel wordt getrokken, moet de positie ervan worden gheredefinieerd en opnieuw bezien. Die herdefiniëring is nodig omdat de rede en rationaliteit zijn gestrand in het mulle zand van populisme en postmodernisme. Om de kar weer aan het rijden te krijgen moeten we meer loskomen van de harde, steriele wetenschappelijke kijk op de zaak die zo de boventoon voert. Volgens jou is het belangrijk dat de grenzen van de rede opnieuw worden vastgesteld en we meer oog hebben voor kritisch denken waar denken nodig is. Jijzelf plaatst diverse kanttekeningen bij rede en rationaliteit en je vraagt je als lezer inderdaad af, wat heb jijzelf nog met die rede; ben je niet veel te kritisch om die nog te kunnen verdedigen? Maar jij kijkt daar juist anders tegen aan. Juist omdat je zoveel met rede en rationaliteit op hebt, wil je snappen wat er scheelt. Jij vergelijkt jezelf met een topatleet. Die moet ook heel veel trainen en ervoor zorgen dat zijn zwakke plekken aandacht krijgen.

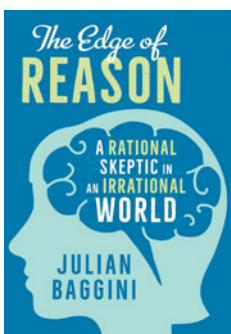
Volgens jou is het nodig dat intellectuelen en academici zelf ook na gaan denken over waar het bij rede en rationaliteit om moet gaan en welke vorm bij deze tijd past. Jij staat een sceptische houding ten opzichte van de rede voor en een bredere benadering dan die waar nu sprake van is. Het gaat jou om duidelijke en vanzelfsprekende principes, om duidelijke stappen die gezet

kunnen worden, om het regelmatig herbezien van conclusies en het steeds onder ogen zien van de consequenties ervan. Dat betekent volgens jou per definitie dat we er heel langzaam op vooruit gaan, dat totale waarheid misschien wel nooit wordt bereikt, maar wel dat er een soort stabiliteit en zekerheid nodig is en dat in de basis duidelijk is waar we voor staan. Jij voelt je in deze zin erg thuis in de gedachtewereld van Hume, die ook vindt dat we de beperkingen van de rede moeten accepteren en dat er daarbij altijd een bepaalde graad van twijfel aanwezig moet zijn. Jij vindt dat we weer geloof moeten krijgen in de kracht en de reikwijdte van rationaliteit. Maar ook dat academici en intellectuelen zich weer verantwoordelijk gaan voelen voor dat rationele domein en ervoor zorgen dat we hierbinnen weer met elkaar kunnen discussiëren en argumenteren. Verschillen zullen en moeten er ook blijven als we het maar eens zijn over de gedeelde basis van de rationaliteit en die basis zelf niet te veel in twijfel trekken.

In jouw boek heb je vooral oog voor het proces en hoe we met elkaar omgaan. Je geeft er zelfs een hele gids met 50 tips bij, die voor mij er niet bij hadden hoeven. Maar het belangrijkste voor jou is dat we weer kunnen schaatsen met elkaar, ook als is het ijs dun. Wij hebben geen andere keuze. Als ik naar buiten kijk zie ik dat er vandaag een dun laagje ijs ligt op het water waar mijn woning ligt. Wat lijkt mij dat weer heerlijk, schaatsen. Misschien zijn we het met z'n allen wel een beetje verleerd. Met enkele aanwijzingen, zoals jij die in dit mooie boek geeft, moet dat toch weer lukken.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Baggini, J. (2016).

The edge of reason. A rational skeptic in an irrational world.

New Heaven and London: Yale University Press, 272 pag.

Brits werelderfgoed

Maart, 2017

Beste Helen Pearson,

Jij noemt de naoorlogse Britse cohortstudies (de vijf studies die er in jouw land sinds 1946 zijn opgezet om de ontwikkeling van het leven van gewone mensen van geboorte tot en met de dood te volgen) een juweel in de kroon van de Britse wetenschap. In ieder geval maak jij in *The Life Project. The extraordinary story of our ordinary lives* wel heel duidelijk hoe uitzonderlijk deze studies zijn, welke schat aan inzichten en beleidsmaatregelen ze hebben opgeleverd en hoe ze duidelijke antwoorden geven op belangrijke vragen als waarom sommige mensen in het leven gelukkig, gezond en succesvol worden en dit voor anderen niet is weggelegd. Inderdaad, buitengewone studies van grote groepen hele gewone mensen. Veel wetenschappers hebben de levens van vijf generaties zorgvuldig gevolgd en dat heeft geleid tot terabytes data, tientallen boeken, duizenden artikelen, vriezers vol met DNA- materiaal, dozen vol met nagels, babytandjes en zelfs opslag van duizenden placenta's.

Jij bent wetenschapsjournalist en de eindredacteur van het bekende blad *Nature*. In 2010 las je voor het eerst over deze studies en in 2011 bezocht je een feestje van een van deze cohorten. Daarna was je niet meer te houden. In de vijf jaar erna werk je aan en beschrijf je heel zorgvuldig de geschiedenis van deze cohortstudies. Je bezoekt in die tijd talloze bibliotheken, laboratoria en onderzoekkelders en spreekt met genetici, economen, epidemiologen, sociale wetenschappers en statistici. Jouw verhaal is een verhaal geworden van overleven, van strijdvaardige en bijzondere wetenschappers die voortdurend hard vechten om hun studie overeind te houden en die met hun geloof, verbondenheid, eigenwijsheid, kennis, verbeelding en, toch ook wel, excentriciteit ervoor zorgen dat deze studies doorgezet worden. Jouw boek is een sociale en wetenschapsgeschiedenis tegelijkertijd en het lezen ervan, moet ik jou zeggen, deed mij heel veel plezier, niet in de laatste plaats vanwege jouw jaloersmakende schrijfstijl.

Jouw boek begint wanneer in 1946 een gek groepje wetenschappers alle informatie gaat verzamelen over de geboorte van elke Britse baby die er in een kille maartse week van dat jaar werd geboren en wanneer talloze verpleegsters op de fiets het land doortrekken. Het leven van duizenden van hen wordt sinds die eerste meting gevolgd en deze eerste Britse cohort hield vorig jaar zijn zeventigste verjaardag. Vergelijkbare cohorten worden daarna nogmaals uitgezet onder kinderen die in 1958 zijn geboren, in 1970, begin jaren negentig en in 2000 (millenniumkinderen). In totaal worden er meer dan 70.000 kinderen op hun levenspad gevolgd. In de eerste jaren is er uiteraard veel aandacht voor vraagstukken die met de geboorte van kinderen te maken hebben. De eerste inzichten zijn schokkend toen duidelijk werd hoe sterk het land in klassen was verdeeld en de kindersterfte 70% hoger was onder kinderen van de werkende klasse. De inzichten leiden er in deze tijd toe dat ondersteuning rond de geboorte in het aanbod van de net opgerichte Nationale Health Service wordt opgenomen.

Vanaf de jaren zestig wordt er steeds meer over het onderwijs gesproken. Er zou sprake zijn van het verlies van talent en dat kwam met name voor onder de arme kinderen. De cohortstudies brengen deze onderwijsachterstanden duidelijk aan het licht. Begin jaren zeventig wordt er nog volop gerookt in de westerse samenleving en roken was ondertussen als een duidelijke risicofactor voor ziekten en een verkorte levensduur gedetecteerd. Vanwege roken stierven volwassenen eerder, maar wat betekent dat roken voor kinderen? 40% van de zwangere vrouwen rookte begin jaren zeventig nog en de cohortstudies laten in deze jaren overduidelijk zien dat dit roken samenhangt met kindersterfte en laag geboortegewicht.

Nadat de ergste naoorlogse armoede is weggewerkt en de mensen het beter krijgen, steken nieuwe ziekten de kop op. Obesitas en overgewicht nemen met de welvaart toe en de cohortstudies laten zien dat gewicht onder de verschillende cohorten tegelijkertijd sterk toeneemt. De leeftijd van de cohortdeelnemers neemt verder toe en nieuwe problemen steken de kop op. Zo wordt duidelijk gemaakt dat één op de drie ouders cognitieve vaardigheden heeft die op het niveau van elfjarigen liggen. Talloze tests worden er onder deze volwassenen uitgezet om dit duidelijk te maken. De data zijn zo sterk dat er ook inzichten kunnen worden gegeven in de sociale mobiliteit en de intergenerationele overdracht ervan.

De sociaaleconomische toekomst van kinderen die in de jaren zeventig zijn geboren is sterker aan die van hun ouders verbonden dan van kinderen die in de jaren vijftig zijn geboren. Ook maken de cohortstudies duidelijk hoe belangrijk de betrokkenheid van ouders in de eerste jaren is voor een succesvol leven. Ondertussen zijn de eerste cohortdeelnemers senior geworden en laten de studies zien met welke toename van stoornissen en ziekten deze groep ouderen te maken heeft.

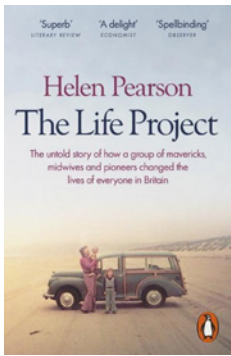
In jouw boek maak ik, aandachtige lezer, ook kennis met een groep hele bijzondere wetenschappers zoals Douglas, Butler, Bynner, Wadsworth, Goldstein, Chalmers, Golding, Kellner, Sullivan, Elliot, Goodman, Fitzesimon, Dezacourt en vele anderen. In eerste instantie zijn het allemaal mannen, tegenwoordig zijn alle cohortstudies in handen van vrouwen. In eerste instantie wordt de verklaring voor onderliggende uitkomsten veelal gezocht in de omgeving waarin mensen opgroeien, later spelen genetische elementen een belangrijke rol. De studies zijn opgezet in een tijd dat er nog helemaal geen gebruik van computers kan worden gemaakt. Daar kun je je tegenwoordig helemaal geen voorstelling van maken, maar de gegevens werden toch allemaal met de hand ingevoerd en op betrekkelijk eenvoudige manier geanalyseerd. Jij laat ook zien waar er strijd wordt geleverd tussen wetenschap en politiek maar ook tussen wetenschappelijke disciplines onderling (sociale wetenschap bijvoorbeeld ten opzichte van medische wetenschap).

Daar waar de cohortstudies doorgaan, wat jij van harte toejuicht, eindigt jouw boek in 2015. Je laat zien hoe de vijf studies er dan voorstaan, wat de verschillen tussen de vijf studies zijn en wie er voor welke studie verantwoordelijk is. Ondertussen zijn er ook longitudinale studies uitgezet in andere landen, zoals in Noorwegen, Denemarken, Zweden en Amerika en ook in ons eigen land (bijvoorbeeld Generation R in Rotterdam). Hier zijn ze dan misschien niet zo vroeg met deze levensloopstudies maar over de decennia heen zien we hier wel vergelijkbare beleidsmaatregelen. Wat brachten de studies dan weer aan extra informatie in en wat veranderde in Engeland wel en in de andere landen niet? Dat haal ik toch niet helemaal uit jouw boek.

Je maakt wel weer expliciet duidelijk dat er geen land op dit gebied zoiets heeft gepresteerd als het Verenigd Koninkrijk. Het Verenigd Koninkrijk kent 28 door de Unesco erkende werelderfgoederen. Daaronder vallen onder andere Stonehedge, de Tower of London en de Canterbury Castle. Misschien zijn die cohortstudies nog wel meer dan dat juweel in de Britse wetenschappelijke kroon, waar jij het over hebt, en verdienen ze zelfs een plaatsje in dat prachtig rijtje Brits werelderfgoederen. Daar waar het Britse wereldrijk na de Tweede Wereldoorlog werd afgebroken, zijn jullie in ieder geval op dit terrein wereldleider gebleven. Dat besef is er helemaal niet, maar jouw studie maakt duidelijk waar de Brit trots op moet zijn en dat we ook wel wat breder tegen het cultureel erfgoed kunnen aankijken.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Pearson, H. (2016).

The Life Project. The extraordinary story of our ordinary lives.

London: Penguin Books Ltd, 416 pag.

We zullen het zelf moeten doen

Amsterdam, april 2017

Beste Paul Verhaeghe,

De drievuldigheid of triniteit die we van het Christendom kennen paste Freud op de mens toe door hem te begrijpen vanuit id, ego en superego. Freud zette de mens met beide benen op de grond. Het id is, volgens Freud, de onbewuste laag van de persoonlijkheid, daar waar onze wensen en verlangens zitten. Aan de andere kant zit het superego, het geweten, het deel dat ons zegt wat mag en niet mag; een soort Japie als het ware, de groene krekkel van Pinokkio. Tussen id en superego zit ego dat voortdurend bemiddelt tussen individuele wensen en verlangens en maatschappelijke regels. Die drievuldige interactie tussen het menselijke organisme en zijn omgeving zien we ook bij de Amerikaanse socioloog George Herbert Mead. Hij had het over het zelf dat communiceert met het ik, de pure vorm van het zelf, en het mij, de sociale vorm van het zelf.

Jijzelf, Paul, bent psycholoog die na Freud en Mead ook greep wil krijgen op de mens, nu op die van honderd jaar later. Jij vraagt je al langer af waarom er tegenwoordig zoveel mensen zijn die tegen allerlei problemen aanlopen in het dagelijkse leven. Zij hebben met existentiële vragen te maken die samenhangen met maatschappelijke veranderingen die mensen ongelukkig maken. Anders dan bij Freud (waar jij een kenner van bent) en anders dan bij Mead (waarop jouw werk misschien wel veel op lijkt) gaat het bij jou om identiteit, dat aan de bovenkant bemiddelt met autoriteit en aan de onderkant met intimiteit. Over identiteit en autoriteit schreef jij de afgelopen jaren achtereenvolgens twee boeken: *Identiteit* (Verhaeghe 2012) en *Autoriteit* (Verhaeghe 2015). Aan het derde boek, *Intimiteit*, werk je op dit moment.

Onlangs maakte je de tussenbalans op en sprak je in de *Kohmstammlezing* over identiteit en autoriteit en wat dit alles voor het onderwijs betekent (Verhaeghe, 2017). Ik zat bij die lezing ergens vooraan en luisterde vol interesse naar jouw verhaal. Daar vertelde je nog maar weer eens dat onze identiteit door de

maatschappelijke veranderingen een andere invulling heeft gekregen. Identiteit wordt, zeker vandaag de dag, nogal eens opgevat als iets dat niet verandert en een harde kern heeft. Daarover denk jij terecht heel anders. Identiteit is veel minder eigen dan wij vaak denken en verbonden met een maatschappelijke omgeving waarbinnen wij ons ontwikkelen. Kan identiteit zelf steeds verschillend zijn, het proces naar identiteitsontwikkeling, waar je misschien wel meer over te zeggen hebt, is steeds hetzelfde. Dat zie jij als een constructieproces dat over de tijd invulling krijgt en waarbij tegelijk sprake is van identificatie en separatie, van optrekken aan en afzetten tegen, van meekrijgen en zelf bepalen. Identificatie (waar we veel over weten) verklaart vooral waarom bepaalde mensen uit dezelfde omgeving en cultuur meer op elkaar lijken. Separatie (waar we weinig over weten) laat de eigen en andere keuzes zien. Deze twee wisselen elkaar door de tijd heen niet af, maar zijn voortdurend en altijd met elkaar in de weer. Omdat bij jou identiteit iets relationeels is en jij het steeds hebt over verhoudingen tot de ander, stel je identiteitsverhoudingen centraal. Voor jou zijn dat er vier: de verhouding tot jezelf, het andere geslacht, de andere-gelijke en tot de andere-autoriteit.

In je hele werk ben je bijzonder kritisch over de neoliberale organisatie van onze samenleving met een economische ondertoon die zo bepalend is voor wie we zijn. Met jouw kritiek ben ik het eens maar of dat door onze economische kijk op dingen komt vraag ik mij af. Je hebt economen van diverse pluimage en volgens mij heeft het veelmeer met onze eenzijdige instrumentele rationaliteit te maken, die inderdaad minder gevoel heeft bij het gemeenschapsgevoel en het individu centraal stelt met nadruk op competentie, concurrentie en eigen succes. In deze hyperindividuele, instrumentele samenleving moet je het maken. Lukt dat niet, dan ben je een loser en voel je je schuldig. Natuurlijk kan niet iedereen aan die hoge eisen voldoen, dat zie jij dagelijks.

Maar er zijn ook problemen waar je met identiteit alleen niet wegkomt en waarbij je misschien wel een laag hoger moet kijken. Veel problemen vandaag de dag hebben namelijk met gebrek aan gezag of autoriteit te maken, van internationaal terrorisme tot en met ouders en leerkrachten die niet meer goed weten hoe ze met hun kinderen om moeten gaan. Hier gaat het jou niet zozeer om existentiële problemen maar meer om problemen die te maken hebben met westerse waarden en normen. In jouw boeken en lezing ontrafel je ze en probeer je antwoord te geven op de vraag waarom we hier tegenwoordig problemen mee hebben. Veel mensen denken dat die problemen met de teloorgang van de westerse samenleving samenhangen, met de vreemdeling die in ons leven is gekomen en met het verdwijnen van een overzichtelijke samenleving. Veel mensen denken ook dat het allemaal iets van de laatste tien tot twintig jaar is. Terecht, denk ik, wijs jij er fijntjes op dat dat helemaal niet

zo nieuw is. Vanaf de zeventiende eeuw al zijn we de autoriteit van Kerk en Koning in twijfel gaan trekken en is er een democratiseringsproces op gang gekomen dat op bepaalde momenten maatschappelijk zichtbaar wordt. Zo dachten we in de zestiger jaren dat we het maar beter zonder autoriteit af konden. Werd er toen een teveel aan autoriteit ervaren, nu, enkele decennia later, denken we weer dat er veel te weinig autoriteit is. Autoriteit kent volgens jou geen natuurlijke bron maar regelt, zoals je in het verlengde van Hannah Arendt schrijft, de verhoudingen tussen mensen op grond van vrijwillige onderwerping gebaseerd op een interne dwang. Bij jou gaat het daarbij om de verhouding tot de ander. Hiermee weten we nog steeds niet goed raad. Autoriteit verschilt zo fundamenteel van macht waarbij het gaat om iets wat van buiten wordt opgelegd, waaraan je bent onderworpen en wat je kan dwingen.

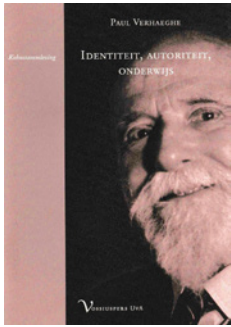
Het vrijemarktmodel dat ons cultureel op allerlei manieren omringt, beïnvloedt het onderwijs natuurlijk sterk. Om succesvol te kunnen zijn, is hier de nadruk komen te liggen op competenties en vaardigheden en gaat het om zelfmanagement en ondernemerschap. En natuurlijk krijgen we nu de leerlingen die we gevraagd hebben en die vanuit zichzelf vragen wat het onderwijs hun oplevert. Maar jij bent niet alleen kritisch over de eenzijdige identiteitsontwikkeling waar het onderwijs aan bijdraagt. Het onderwijs, eigenlijk de hele opvoeding, is ook nog eens verlegen geworden ten aanzien van zijn eigen handelen. Ouders en leerkrachten zijn onzeker geworden en voelen zich niet door het systeem gesteund. Autoriteit moet volgens jou opnieuw gegrond worden en onderlinge verhoudingen opnieuw gedefinieerd. Autoriteit kan niet meer van buiten- en bovenaf opgelegd worden, maar moet van onderop tot stand komen.

Jij hebt veel op met autonome individuen die onderdeel uitmaken van een netwerk waar ze zelf in geloven en die niet naar boven en beneden kijken, maar naar hoe anderen opzij reageren. Het onderwijs moet netwerken rondom de leerling vormen, waar docenten en bestuurders, ouders en de sociale omgeving deel van uitmaken. Scholen moeten plaatsen zijn waar mensen naast elkaar staan en naar elkaar verwijzen. Veel hiervan zul jij (zullen wij) in de toekomst verder moeten uitwerken. Ook verdient de samenhang tussen identiteit en autoriteit, en straks ook nog intimiteit, veel van jouw aandacht. Maar je hebt gelijk dat we op zoek moeten naar nieuwe vormen van sociale organisatie die bovendien volume krijgen op verschillende niveaus van de samenleving. Maar hoe dit op schaal te brengen, vroeg ik mij wel direct af. Duidelijk werd het mij wel dat er veel te doen is, dat drong die middag wel zachtjes tot mij door. Jouw boek 'Autoriteit' eindigde er al mee en jouw lezing sloot je er ook mee af;

woorden die mij heel erg aanspreken, waarmee je mij deelgenoot maakt van een lange, interessante traditie, mij wakker schudt in het kerkbankje en mij aan het werk zet: we zullen het zelf moeten doen.

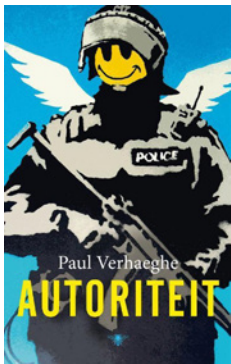
Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

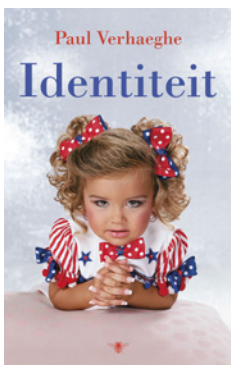

Verhaeghe, P.(2017).
Identiteit, Autoriteit, Onderwijs. Kohnstammlezing.
Amsterdam: Vossiuspers UvA, 24 pag.

Verhaeghe, P. (2015).
Autoriteit.
Amsterdam|Antwerpen: De Bezige Bij, 272 pag.

Verhaeghe, P. (2012).
Identiteit.
Amsterdam: De Bezige Bij, 236 pag.

Vrije schoolkeuze

Amsterdam, mei 2017

Beste Mercedes Schneider,

Jij bent vooral en in de eerste plaats lerares (Engels en Duits) in het voortgezet onderwijs. Je volgde nog enkele aanvullende onderwijsopleidingen en promoveerde op het terrein van statistiek en onderzoeksmethoden. Na wat omzwervingen over het land en verschillende werkplekken ben je weer terug in het zuiden van Amerika (Louisiana, waar je vandaan komt) en geef je weer les op een school voor het voortgezet onderwijs. Jij geniet van jouw werk en bent trots op wat je doet. Jij bent geen gewone lerares, jij bent een hele bijzondere lerares. Je blogt met grote regelmaat over de bedreigingen van het Amerikaans openbaar onderwijs. Daarnaast schrijf je boeken over dat Amerikaans openbare onderwijs. De afgelopen jaren drie stuks; ieder jaar één en die rond jij steeds in een lange zomerperiode af. In *Chronicle of Echoes: Who's Who in the Implosion of American Public Education* ga jij in op al die mensen en organisaties die volgens jou dat openbaar onderwijs bedreigen. In *Common Core Dilemma: Who Owns Our School* vraag jij je af voor wie het onderwijs eigenlijk is; is het een publieke zaak met een maatschappelijk doel of is het een speeltje voor een klein aantal rijke personen om wat zinvol te doen. Het antwoord daarop is voor jou wel duidelijk. Het onderwijs zelf moet weer het heft in handen krijgen en het belangrijke democratische karakter ervan vormgeven. Jij wilt daar van binnenuit stem aan geven.

Over dat tweede boek was ik bijzonder enthousiast, niet in de laatste plaats omdat het leest als een echte detective. Recent verscheen jouw *School Choice: The End of Public Education?*, ook weer mooi geschreven. Voor jou kan het openbare of publieke Amerikaanse onderwijssysteem alleen werken als het de deuren openhoudt voor alle studenten die, om welke reden en waar dan ook vandaan, aankloppen en de garantie hebben dat er maximaal aan hun toekomstmogelijkheden wordt gewerkt. Maar die schoolkeuze is niet meer voor iedereen zo vrij en aan het begin van de 21ste eeuw staat het Amerikaanse openbare onderwijs flink onder vuur. Jij laat zien hoe dat zo is gekomen en waarom jij je daar zulke zorgen over maakt. Ook over jouw derde boek ben ik enthousiast.

De vrije schoolkeus heeft een andere betekenis gekregen en in de nieuwe betekenis is het de leus geworden van een groot aantal hervormers en organisaties waar jij bijzonder kritisch over bent. Niet meer het publiek belang, maar veel meer het privébelang lijkt voorop te staan. Met vouchers (speciaal toegangsbewijs) en inzet van belastinggeld kunnen nu bepaalde groepen ouders hun kinderen naar privéonderwijs laten gaan. In Amerika had het lang geduurd voordat het onderwijs ook werkelijk kon werken met gelijke kansen voor iedereen en aan sociale harmonie voor alle groepen. Zeker in het zuiden waar steeds weer gepoogd werd om integratie tegen te gaan, zoals het vouchersysteem. Het is, zo schrijf jij, de invloedrijke vrijemarkteconoom Milton Friedman die ook kan worden gezien als de ‘vader van de schoolkeuze’. Hij bedacht het vouchersysteem waarmee ouders onder het juk van de overheid vandaan kunnen komen en helemaal vrij zijn dat onderwijs te kiezen dat bij hun kind past.

De charter school is de andere ontwikkeling die eraan heeft bijgedragen dat de vrije schoolkeuze in en ander daglicht is komen te staan. Dat idee werd al in de zeventiger jaren door Ray Budde gepresenteerd, destijds om lerarenteams de mogelijkheid te geven het onderwijs naar hun hand te zetten. Dat idee werd vervolgens in de tachtiger jaren door Albert Shanker, de charismatische leider van de Amerikaanse onderwijsvakbond, opgepikt om de kracht van de ouders en vooral de onderwijzers te versterken. Al snel werd duidelijk (zeker voor Shanker zelf) dat met dit concept nieuwe privéscholen werden opgezet met inzet van publieke middelen. Het oorspronkelijke idee pakte totaal anders uit. Er ontstond een ware charterindustrie waar vanwege het vrijmarktmodel, de deregulering en de zakenideologie conservatieven heel enthousiast over zijn, maar die ook gesteund wordt door de democraten. Via verschillende beleidsmaatregelen (zoals Bush’ *No Child Left Behind* en Obama’s *Racing to the Top*-beleid) wordt de charter school echt iets groots. Niet alleen politici ook grote financiële investeerders zoals bijvoorbeeld de Walton-familie en diverse hedge funders, die met dat onderwijs geld willen maken, dragen steentjes bij. Het onderwijs lijkt zo wel langzaamaan een vrijemarkt idee te zijn geworden in plaats van een openbare school in een buurt die wil bijdragen aan het democratisch gehalte en sociale harmonie in de samenleving.

Met de inzet van grote geldbedragen en deregulering is de kans op financiële fraude groot. Dat is ook wat gebeurde en jij laat zien hoe organisaties en personen met publieke gelden winst maken en de kinderen er zelf niet zo toe doen. Net als in jouw andere twee boeken ga je in op die personen en organisatie die hierbij de afgelopen meer dan 25 jaar belangrijk waren. De

charter scholen worden vooral populair in Amerikaanse steden en onder de arme bevolking en de minderheidsgroepen. Maar in al die tijd is er nauwelijks onderzoek dat aantoonst dat deze vorm van onderwijs op langere termijn voor deze leerlingen effect heeft.

De Gulen charter scholen zijn een goed voorbeeld hiervan en jij gaat er uitgebreid op in. Dat had je gedaan vóór juli 2016, vóór de Turkse opstand. Fetullah Gulen is enige jaren geleden met zijn mensen in Pennsylvania neergestreken en breidt van hieruit ook zijn Gulen beweging in Amerika uit. Gulen mag zichzelf graag met Gandhi en Maarten Luther King vergelijken en predikt tolerantie, dialoog tussen verschillende geloven en vooral onderwijs. Maar Gulen blijft een mysterieuze man die niet in het openbaar optreedt, die grote macht heeft en waarvan niet duidelijk is wat hijzelf precies wil, ook niet met het onderwijs. Een machtig man die ook heel veel geld met zijn onderwijs verdient. Moeten Amerikaanse kinderen aan dit onderwijs worden toevertrouwd als we er zo weinig over weten, als de leerkrachten niet over voldoende diploma's beschikken en als we nauwelijks zicht hebben op wat er met de financiën gebeurt, zo vraag jij je zeer terecht af.

Ondertussen staat het vouchersysteem in enkele staten onder druk, maar in andere staten en op federaal niveau wordt het nog steeds gesteund. Ondanks de vele schandalen van charter scholen (over een aantal van deze schandalen schrijf jij uitgebreid), heeft dat schoolsysteem nog steeds brede steun. Voor jou is het duidelijk. Deze charterscholen worden niet goed in de gaten gehouden, belastinggeld wordt individueel gebruikt en dit systeem heeft een negatieve invloed op het openbare onderwijs. Dat openbare onderwijs moet zich, daar gaat het jou om, van de situatie bewust worden en zich niet bij deze situatie neerleggen. Deze nieuwe inhoud van vrije schoolkeus heeft een negatieve invloed op het Amerikaanse onderwijs en op democratie. Ouders, leerkrachten en bestuurders moeten het niet over zich heen laten gaan maar juist stelling nemen, vind jij.

Als dat openbaar onderwijs wil overleven, moeten het vouchersysteem en die charterscholen stoppen omdat ze dat openbaar onderwijs bedreigen. In ieder geval en allereerst moet de controle op deze scholen toenemen. Als ze kwalitatief en financieel niet aan standaarden voldoen, moeten ze gewoon weer een openbare school worden onder controle van een openbaar bestuur. Of de charter scholen beter zijn, is zeer onduidelijk. Duidelijk is wel dat ze hun studenten zorgvuldig selecteren en dat publieke gelden niet terecht komen waar ze terecht moeten komen. Openbare scholen moeten alle kinderen welkom heten. Voor dat democratisch ideaal wil je vechten en voor jou is het

duidelijk dat dat moet gebeuren. Toen moesten de verkiezingen in Amerika nog worden gehouden.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Schneider, M.K. (2016).

School choice. The end of public education?

New York/London: Teachers College Press, 224 pag.

Vrijheid van de een is voorwaarde voor die van de ander

Amsterdam, juni 2017

Beste Axel Honneth,

Iedere keer als ik in Duitsland ben, zoek ik een Duits boek op. Ik ben opgegroeid met de Duitse cultuur en soms moet ik deze weer even proeven. In de boekenzaak zag ik jouw *Die Idee des Sozialismus: Versuch einer Aktualisierung* staan dat je twee jaar geleden hebt geschreven. Naast de oorspronkelijke uitgave stond ook de recente vertaling. Ik weet dat jij hoogleraar filosofie bent aan de Universiteit van Frankfurt en de Columbia Universiteit (New York). Bovendien ben jij directeur van het legendarische ‘Institut für Sozialforschung’, dat instituut dat Horkheimer, Adorno en Habermas wereldberoemd hebben gemaakt als de Frankfurter Schule. Wat heb jij met die achtergrond nog te vertellen over dat socialisme dat het in Nederland, Engeland, Frankrijk en, tot voor kort ook in jouw eigen land, zo ongelofelijk moeilijk heeft. Meer dan twee eeuwen had dat socialisme massa’s mensen bewogen en sprak het tot de verbeelding van vooraanstaande intellectuelen. De geest lijkt uit de fles. Maar, zo stel jij je zelf de vraag, wat betekent socialisme eigenlijk? Jij noemde jezelf eigenlijk altijd wel socialist, maar wat is de kern ervan? Je had kort ervoor de omvangrijke studie *Freedom’s right* uitgebracht waarin je schrijft over de sociale fundamenteën van het democratisch leven. Daarbij gaat het jou niet zozeer om de principes van rechtvaardigheid (waar het John Rawls om te doen was) maar om de vraag hoe vrijheid tot stand komt in de familie, het burgerleven en de staat. Drie praktijken die volgens jou door macht en economische kracht worden beïnvloed; per slot van rekening ben jij de ‘Directeur van de Frankfurter Schule’. In reactie op het boek kreeg je te horen dat hier een visie op de maatschappelijke toekomst ontbrak.

Daarnaast ben jij, net als zovelen, bijzonder verbaasd over die vreemde tegenstelling binnen onze huidige samenleving; aan de ene kant het grote ongenoegen en onbehagen dat mensen ervaren over de toegenomen ongelijkheid, de toename van private rijkdom bij een kleine groep mensen en de afbraak van de collectieve voorzieningen, en aan de andere kant het totale gebrek aan richting. We lijken wel niet meer in staat om voorbij de huidige

situatie te denken. Dat is wel eens heel anders geweest. In jouw nieuwe boek vraag jij je af wat de kern van dat socialistische idee is, waar het mis ging en waar het volgens jou om moet gaan.

Het idee van het socialisme hangt samen met zowel de Industriële als de Franse Revolutie. Het begrip socialist werd al eerder binnen katholieke kringen gebruikt maar krijgt zijn originele betekenis bij Owen, Saint-Simon en Fourier, die, hoe verschillend ook, alle drie de wereld meer sociaal wilden maken door het opzetten van collectieve organisaties. Voor hen was individuele vrijheid, waar in die tijd al regelmatig de nadruk op werd gelegd, te beperkt en dat begrip moest in samenhang met broederschap en gelijkheid worden gezien. Anders dan het private egoïsme dat binnen de kapitalistische markt zo belangrijk gevonden werd, ging het de vroege socialisten om wederzijdse verantwoordelijkheid en solidariteit. Er werden nieuwe vormen van vrijheid gezocht, altijd binnen het bereik van het werk, in associaties, coöperaties en gemeenschappen. Proudhon, ook zo'n vroege socialist, zag de vrijheid van de ander niet zozeer als beperking van de eigen vrijheid maar als voorwaarde voor de eigen vrijheid. Het is de jonge Marx die de theoretische basis legt voor de nieuwe socialistische beweging. Zeker in Marx' vroege werk gaat het over de beperkingen van het individualisme en het belang van sociale relaties. Bij de sociale relaties gaat het hem niet om het plunderen van de ander, zoals hij dat in het kapitalistische systeem om zich heen zag, maar is hij op zoek naar mensen die elkaar nodig hebben als leden van een geïntegreerde samenleving en die zorg dragen voor de ontwikkeling van de ander. Marx zelf, hoe anders dan tegenwoordig (ook door mij) gedacht wordt, had daarbij de liefde van twee mensen voor ogen waar doelen bereikt worden in een volledig bewustzijn van de afhankelijkheid van de ander.

Maar ondanks dat interessante vertrekpunt van de socialistische beweging, dat samenhangende idee dat gemeenschap meer is dan het individu waarmee de basis wordt gelegd voor sociale vrijheid, is het voor jou ook duidelijk dat dat socialisme vanaf het begin beperkingen in zich draagt waar het uiteindelijk niet van los is gekomen. Voor jou zijn dat er drie. Al die vroege socialisten zoeken altijd en enkel naar sociale vrijheid binnen het domein van de arbeid. De reorganisatie van de samenleving en de nieuwe vormen van solidariteit moeten hier worden gevonden. Binnen de socialistische beweging was men bijzonder hoopvol dat de oppositionele beweging binnen de samenleving en vooral bij de industriële arbeiders gevonden zal worden. Over dat revolutionaire potentieel hadden jouw voorgangers bij de Frankfurter Schule met alle vormen van verburgerlijking al de nodige twijfels, daar kun je

in onze huidige postindustriële samenleving wel helemaal vragen bij stellen. Tot slot is er het deterministische toekomstbeeld van de socialisten dat de volgende fase in de geschiedenis vaststaat en onoverkomelijk is. Dat beeld van die nieuwe samenleving was wel duidelijk en het werd niet nodig gevonden mogelijkheden en de consequenties ervan onder ogen te zien. John Dewey was, volgens jou zeer terecht, kritisch over dat historisch determinisme van het socialisme. Als we zo zeker zijn over de toekomst hoeven we verandering niet te onderzoeken en ook niet uit te zoeken wat daarvoor nodig is.

Voor Dewey, en ook voor jou, is dat een sociale werkelijkheid waarin alle individuen hun mogelijkheden kunnen ontwikkelen, waarin ze vrij kunnen participeren en waar iedereen deel uitmaakt van die gemeenschap. Het zou volgens jou niet moeten gaan over historisch determinisme maar over historische experimenten die zicht geven op de verbetering van een concrete situatie. De aanval van de socialisten op het private egoïsme en het idee van sociale vrijheid beperkt zich tot het economische domein en wordt niet toegepast op andere domeinen. Maar er is ook nog de familie, het domein dat zo belangrijk is voor socialisatie en het tegemoet komen aan natuurlijke behoeften van mensen. En dan is er nog de staat die zorg draagt voor ethische en politieke integratie van het geheel. Voor deze zaken waren de vroege socialisten blind en dat heeft er ook voor gezorgd dat ze zich ten onrechte altijd maar wilden onderscheiden van de liberalen. Eigenwijs als ze waren, wilden ze het belang van liberale rechten nauwelijks zien. Wil het socialisme in onze tijd perspectief bieden, daar gaat het jou om, dan zal het zicht moeten bieden op hoe de verschillende domeinen met elkaar samenhangen en gaat het niet alleen meer om het economische domein van actie, maar net zo goed om persoonlijke relaties en de democratische meningsvorming.

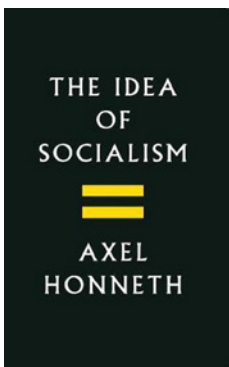
De sociale vrijheid is voor jou de kern van het socialisme, dat weet je in ieder geval na het schrijven van dit boek. Het gaat om de onderlinge verbondenheid van mensen met elkaar (*'miteinander'*) en voor elkaar (*'füreinander'*), om vrijheid in samenhang met gelijkheid en broederschap en om de gemeenschap als uitgangspunt in plaats van het individu. De vrijheid van de een is voor jou de voorwaarde voor de vrijheid van de ander. Alleen als mensen de fysieke en emotionele, economische en politieke behoeften met elkaar delen en kunnen rekenen op sympathie en ondersteuning van anderen als dat nodig is, kunnen ze zich maximaal ontwikkelen. Als ik jouw verhaal zo lees, hoor ik de socialistische partijbonzen al zeggen: 'Dat doen we toch allang. Dat beeld dat je schetst is allang niet meer van deze tijd' (zonder zo goed te weten als jij waar ze vandaan komen). Ik denk dat je gelijk hebt dat en niet alleen de ideologische

veren zijn losgelaten, maar ook de ideologische kern is verdwenen. Dat idee dat de ander geen beperking is van jouw vrijheid maar juist jouw vrijheid kan versterken.

Natuurlijk roept het boek bij mij ook veel vragen op. Ook al is jouw helder boek in stijl een verademing ten opzichte van jouw illustere voorgangers, het blijft een theoretisch boek (ik zocht ook een Duits boek). Het is heel anders dan Sennets 'Samen' waarmee het veel overeenkomsten heeft. In het mooie interview voor de Zwitserse televisie van een half jaar geleden vraagt de interviewer jou wat je bedoelt met 'ik heb het boek aan mijn zonen opgedragen omdat ze vanaf het begin mijn leven makkelijker hebben gemaakt'. 'Ach', zeg je dan nonchalant, 'vaak wordt met een managersmentaliteit tegen zoiets aangekeken; kinderen kosten tijd en dat beperkt jouw vrijheid. Nee, mijn vrijheid is voorwaarde voor hun vrijheid en alleen zo voel ik mij vrij', zeg je dan. Dit spreekt tot de verbeelding.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Honneth, A. (2017).
The idea of Socialism. Towards a renewal.
Cambridge/Malden: Polity Press, 145 pag.

Opnieuw beginnen

Amsterdam, juli 2017

Beste Donald Trump,

Geschiedenis vertelt, hoop niet
Aan deze kant van het graf,
Maar dan, eens in een mensenleven
Kan de verlangde getijdegolf
Van rechtvaardigheid opstaan,
En rijmen hoop en geschiedenis.
– Seamus Heaney

Op 8 november 2016 werd u gekozen tot de 45^e president van de Verenigde Staten. U maakte meteen duidelijk dat u het land opnieuw gaat opbouwen en dat er opnieuw mag worden gedroomd. Politiek lag al te lang enkel in de handen van een kleine groep mensen en welvaart werd te weinig gedeeld. U wilt het land weer teruggeven aan uw eigen mensen. Rijkdom is te veel in handen gekomen van mensen buiten het land en te weinig bij uw eigen mensen. De tijd van praatjes is volgens u voorbij, nu breekt de tijd van actie aan. Niemand in het land mag meer genegeerd worden en samen zal er gewerkt worden aan een sterker Amerika, een trots Amerika, een groot Amerika.

Toen het in de ochtend van 9 november duidelijk werd dat u president zou worden (u haalde 306 van de 538 kiesmannen), ben ik bijna direct naar de boekwinkel gegaan op zoek naar meer houvast. Uw verhaal over het land opnieuw opbouwen komt op mij al langer ongeloofwaardig over en onduidelijk blijft voor mij waar u zich, behalve uw eigen ervaringen, op baseert. Maar, stel dat we wel opnieuw willen beginnen, waar moeten we dan beginnen? Is er een beter antwoord op deze vraag te vinden? Ik had mij al heel lang voorgenomen om John Rawls' *Theory of Justice* eens te lezen. Dit boek van uw legendarische landgenoot wordt gezien als misschien wel het belangrijkste filosofische boek van de 20^e eeuw, in ieder geval het belangrijkste politiek filosofische boek.

Rawls laat in dat boek zien hoe we een democratische samenleving in moeten richten, hoe we daarbij rekening houden met verschillen tussen mensen, hoe vrijheid en gelijkheid met elkaar in evenwicht zijn te brengen en wat rechtvaardig en billijk is. Uw verkiezing leek mij een goed moment om eens wat langer stil te staan bij dat onderwerp van de rechtvaardige samenleving, de basis ervan en hoe hierover in uw land eerder is gedacht. Mijn manier van actie, zeg maar.

John Rawls, over wie u waarschijnlijk niet eerder heeft gehoord en wiens boeken zeker niet op uw nachtkastje liggen, heeft zijn leven lang gezocht naar een antwoord op de vraag hoe een rechtvaardige samenleving eruit zou moeten zien. Hij dacht na over de inrichting van politieke, sociale en economische instituten, over constitutionele democratie en hoe verschillende mensen met elkaar om moeten gaan, wanneer er zowel rekening wordt gehouden met vrijheidsrechten als gelijkheidsrechten. Wat hebben we nodig om een gemeenschap levensvatbaar en menselijk te maken, een gemeenschap die bovendien goed met sociale problemen weet om te gaan. Een thema dat de leider van het belangrijkste land ter wereld toch ook moet interesseren.

Halverwege de vorige eeuw, de tijd dat Rawls met zijn werk begon, was er slechts één theorie die een beetje telde: het utilitarisme voor wie moralisme vooral bestond uit het wegen van kosten en baten en goed oog hebben voor de consequenties van de keuze; goed en rechtvaardig is hier nog de beste keuze voor zoveel mogelijk mensen als alles op rij is gezet. Het werd het 'gemaximaliseerde nettoresultaat' genoemd. Rawls vond deze ideeën te beperkt en zocht naar betere basisprincipes voor onze samenleving. Hij wilde op zijn manier opnieuw beginnen. Dat opnieuw beginnen moet u, meneer Trump, aanspreken.

Centraal in Rawls' denken is het gedachte-experiment dat hij ons voorschotelt: welke principes van rechtvaardigheid kiezen mensen als ze opnieuw een samenleving zouden moeten inrichten en ze geen enkele informatie hebben over de positie die zij, of anderen die ze kennen, zouden innemen. Een keus dus die door niets in de huidige situaties wordt beïnvloed, noch door de positie die iemand inneemt noch door zijn talenten. Zo denkt u natuurlijk helemaal niet want u weet al langer wat het beste is voor mensen en heeft uw inzichten in de wereld opgedaan. Ikzelf vind het een geweldige vondst. Hier wordt *'de originele positie'* gezocht die het keuzeproces bepaalt. Rawls zelf praat over *'de sluier van onwetendheid'* die steeds over rechtvaardigheidskeuzes heen wordt gelegd. Juist door mensen los te weken van hun eigen particuliere kennis en positie te laten kiezen voor eerlijke

principes die algemeen zijn, worden ze niet beïnvloed door hun eigen interesses en omstandigheden. Natuurlijk, meneer Trump, is dit een sterke versimpeling van wat er in het dagelijks leven gebeurt. Toch hebben we wel degelijk zo'n hypothetisch contract met elkaar nodig. Alleen zo kunnen we de samenleving accepteren zoals ze in elkaar zit en behandelen we mensen als vrije en gelijke personen. Dat is voor politici allicht ook het moeilijkste wat er is omdat zij juist voor bepaalde belangen op komen. Toch was Rawls optimistisch over de mogelijkheden van deze rechtvaardigheidsprincipes voor alle burgers. Een rechtvaardige samenleving regelt de basisprincipes voor iedereen op een juiste manier en niemand zal het vertrouwen in de samenleving verliezen als die deken een keer is opgetild.

Het ambitieuze en radicale van John Rawls zal u aanspreken, niet zijn progressieve en veelomvattende ideeën. Vanaf zijn eerste artikel in 1958 heeft uw landgenoot rustig door gebreid aan zijn rechtvaardigheidssluier, in alles een heel ander samenlevingstype dan uzelf voorstaat. Toch zou u als president van Amerika trots moeten zijn op dit historisch kanon. Natuurlijk, het kan niet anders dan dat zo'n sterke theorie de nodige kritische reacties oproept. Want is zo'n originele positie wel mogelijk en zijn wij wel in staat om voorbij onze posities en interesses te denken? Hoe moet je het sluiten van een hypothetisch contract eigenlijk voorstellen? Leidt dat uiteindelijk wel tot een meer rechtvaardige samenleving? En maken we wel voldoende gebruik van de sterke kanten die we hebben opgebouwd zoals talenten, intelligentie, welvaart en dergelijk?

Met een aantal van uw weldenkende landgenoten ging Rawls over de jaren in debat, zoals Nozick, Dworkin en Cohen (Hinton, 2015). De kritiek die mijzelf het meest aanspreekt, komt van zijn leerling Amartya Sen, een Indiër die, meneer Trump, al heel lang in uw land woont en niet voor niets de Nobelprijs ooit gewonnen heeft. Ook zo'n man uit uw eigen gemeenschap waar u trots op zou moeten zijn. Sen kende het werk van Rawls vanaf het begin en gebruikte een eerdere versie van Rawls' boek al in zijn colleges eind zestiger jaren. Hij heeft zelfs meegelezen bij het tot stand komen van het uiteindelijke boek. Sens eigen boek over rechtvaardigheid van enkele jaren geleden, *The idea of justice*, draagt hij daarom ook op aan zijn leermeester.

Rawls helpt ons, zegt Sen, om rechtvaardigheid te begrijpen en hij blijft de politieke filosofie verrijken. Hij definieert een vorm van objectiviteit die we bij het vaststellen van rechtvaardigheid nodig hebben, wijst ons ook op de morele kracht die mensen hebben, verbindt rechtvaardigheid met vrijheid en ziet het belang van mogelijkheden om iets met eigen leven te doen en wat het voor de samenleving betekent als we groepen buitensluiten. Volgens Sen benadrukt Rawls soms te veel de vrijheid, ook omdat honger en gebrek aan medische zorg wel degelijk die vrijheid kunnen beperken. Bij Rawls gaat het

vooral om de instituten en te weinig over wat keuzes concreet voor mensen betekenen. Voor Sen gaat het bij rechtvaardigheid ook veel meer om praktische beslissingen die eraan bijdragen dat onze levens verbeteren. Hem gaat het niet zozeer om de perfecte samenleving en instituten, maar wat de meest rechtvaardige sociale arrangementen zijn wanneer ze worden vergeleken en geëvalueerd. Sen legt de nadruk op publieke rede, rationaliteit en het vinden van redelijke antwoorden op grote maatschappelijke problemen. We moeten kunnen omgaan met verschillende gezichtspunten, niet naar binnen gericht zijn, maar juist oplossingen zoeken voor grote maatschappelijke vraagstukken als honger, armoede en klimaatbeheersing.

Elke samenleving heeft, zo stelde onze Nederlandse socioloog Kees Schuijt eens vast, steunberen nodig net zoals een kathedraal dat heeft. Een samenleving moet bij elkaar gehouden worden want anders kan deze instorten. Meneer Trump, dat werk van Rawls is zo'n steunbeer die ervoor zorgt dat er sprake kan zijn van solidariteit, dat mensen zich niet buitengesloten voelen en op een gezonde manier met tegenstellingen kunnen omgaan. Daarnaast denk ik dat Sen gelijk heeft als hij zegt dat we met Rawls theorie niet op vakantie kunnen gaan, maar dat wij aan rechtvaardigheid moeten blijven werken. Sens vergelijkend, internationaal en meer praktische perspectief is een sterk zijpad van de hoofdweg die Rawls heeft aangelegd. Een hele andere weg dan waar uzelf op rijdt. Natuurlijk bent u, meneer Trump, met het lezen van deze brief allang gestopt. Er zijn belangrijkere zaken te doen. Dit zijn weer te veel van die praatjes waar niemand om vraagt, zult u denken. Mensen vragen om actie en het wordt tijd dat er wat gebeurt. We moeten de mensen in Amerika verder helpen, we moeten Amerika weer trots en groot maken. Uw geschiedenis en hoop rijmen niet. En ik zeg u, als we dan toch opnieuw willen beginnen, hebben uw landgenoten én de mensen in de rest van wereld veel meer aan Rawls en Sen... Ik zeg u: "Als we dan toch opnieuw willen beginnen, ...".

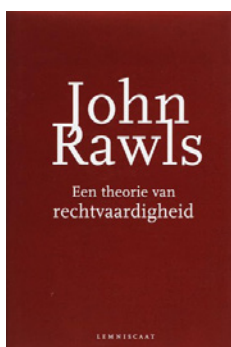
Dank u wel dat u mij deze kant op duwde.

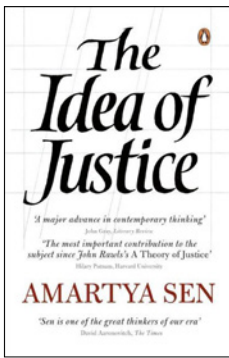
Grote groet, –Harrie Jonkman

Rawls, J.(2015).

Een theorie van rechtvaardigheid. 4e druk.

Rotterdam: Lemniscaat, 644 pag.

Sen, A. (2009).

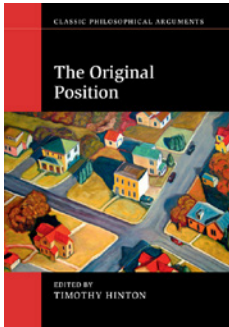
The idea of justice.

London: Penguin Books (Verscheen in 2013 ook in de Nederlandse vertaling als *Het idee van rechtvaardigheid*), 496 pag.

Hinton, (T) (ed., 2015).

The original position.

Cambridge: Cambridge University Press, 292 pag.

Stedelijke scheidslijnen

Amsterdam, augustus 2017

Beste Richard Florida,

Eind jaren vijftig, begin jaren zestig is het druk in de Amerikaanse steden met hun winkels, krantenkantoren, bibliotheken en fabrieken. Mensen wonen dicht in de buurt van hun werk. De steden zijn centra van economische groei en industriële en culturele activiteiten. In die jaren trekt met name de middenklasse naar de buitenwijken, waar dan nieuwe en betaalbare huizen worden gebouwd. Deze mensen zijn in het begin nog nauw verbonden met de stad, maar de afstand wordt allengs groter. De binnensteden raken leger, armoede blijft achter en binnensteden worden niet zelden plaatsen van criminaliteit, drugs en geweld. Dit is zeker het geval wanneer eind jaren zeventig, begin jaren tachtig de traditionele industrie wordt afgebouwd, de economie stagneert en grote groepen hun baan verliezen. Her en der wordt de traditionele industrie nog ondersteund en worden er voorzieningen getroffen die hierbij aansluiten. Er is sprake van een stedelijke culturele crisis. Ondertussen heeft zich al een hele andere economie ontwikkeld waar niet alle steden direct op inspringen.

In *The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community, and Everyday Life*, een eerder boek van je, kijk je op een frisse manier tegen die nieuwe economische ontwikkeling aan. Dat boek gaat over de nieuwe creatieve klasse die is ontstaan. Jij bent ervan overtuigd dat deze klasse (van kunstenaars, wetenschappers, ingenieurs en hightech professionals en dergelijke) de drijvende kracht is achter innovatie, vernieuwing en nieuwe economische activiteiten. Deze groep bestaat dan uit zo'n 30-40% van de werkende Amerikaanse bevolking die de cultuur, de werkplaatsen en de samenleving in brede zin doet veranderen. In bepaalde steden ligt dat percentage zelfs flink hoger. Steden moeten voorwaarden creëren om juist voor deze groep aantrekkelijker te zijn. Deze creatieve klasse vraagt niet om snelwegen, stadions of supermarktketens, maar heeft behoefte aan openheid, diversiteit en netwerken waar ze andere creatieve personen kunnen ontmoeten, zichzelf kunnen zijn en, misschien wel vooral, zichzelf kunnen worden.

Wanneer, daar ben je van overtuigd, rekening wordt gehouden met technologie, talent en tolerantie, ontstaan er vanzelf nieuwe innovatieve plekken in de samenleving die voor verdere economische voorspoed zouden zorgen.

Vijftien jaar later ligt jouw nieuwe boek voor: *The New Urban Crisis: How our cities are increasing inequality, deepening segregation, and failing the middle class – and what we can do about it*. Jouw ideeën zijn de afgelopen jaren verder geëvolueerd. Je bent minder optimistisch over wat gaande is. Het verschil tussen het rijke en arme deel van de bevolking is met name in de grote steden toegenomen. De creatieve klasse, waar je veel mee op hebt, is erin geslaagd om in de stad een goede plek voor zichzelf te vinden, veelal in homogene buurten met andere rijke mensen, toprestaurants en luxe winkels. De onderlaag van mensen die in de fabrieken, de constructie en het vervoer werken, heeft het moeilijker gekregen. Zo ontstonden er duidelijke stedelijke scheidslijnen en is er sprake van toenemende ongelijkheid en polarisatie in de moderne succesvolle economieën van de Amerikaanse steden. De middenklasse, ooit zo sterk, lijkt hier helemaal geen rol meer te spelen. Bovendien is het ook nog zo dat die nieuwe kenniseconomie, met zijn innovatie en ontwikkeling, zich met name afspeelt in een beperkt aantal supersteden waar de huizen onbetaalbaar zijn geworden en het niveau van ongelijkheid vaak hoger is dan in Swaziland, Sri Lanka of Rwanda.

De meerderheid van de steden blijft verder achter. Daar wonen de mensen nog vooral in de buitenwijken, verloedert de binnenstad nog meer en zet de industrialisatie verder door. Mensen met kantoorbanen en zij die werken in de dienstensector, in het onderwijs en de verpleging, bij de politie, in het transport en de bouw hebben het in de stad moeilijker gekregen. Er is sprake van een handjevol supersteden met zijn elitebuurten en een groot aantal andere steden waar de ontwikkeling stagneert of terugvalt. Er is een nieuwe stedelijke crisis ontstaan met een cluster getalenteerde professionals en een selecte groep superstersteden, en de rest die achterblijft.

In de steden vindt er een proces plaats van wat tegenwoordig gentrificatie wordt genoemd: het proces waarin welvaart toeneemt en de populatie rijker, witter en jonger wordt. De groep winnaars wil weer dichterbij het werk wonen dat nu weer in de stad is te vinden en gebruik maken van het culturele aanbod dat de stad hun en hun kinderen biedt. Mensen die de lasten niet meer kunnen betalen, worden als het ware met de elleboog uit die buurten gewerkt. Maar de problemen doen zich vooral voor in de buurten met achterstand waar de meerderheid van de mensen in armoede woont. Vaak zijn dat dan weer de

buitenwijken, waar immigranten en minderheden wonen (nu verder weg van het werk) en waar ouderen en gepensioneerden zijn achtergebleven.

Gentrificatie is, volgens jou, misschien niet meteen onoverkomelijk, als we maar aandacht houden voor de problemen in bepaalde buurten waar de criminaliteit, drugsgebruik en werkloosheid het hoogste is. Het oude stedelijk patroon van de rijke buitenwijk en de arme binnenstad maakt plaats voor het patroon van een ruimtelijke lappendeken met stukjes rijkdom hier en stukjes armoede daar.

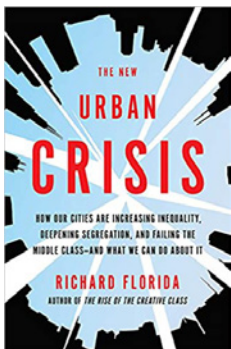
We moeten ervoor zorgen dat er strategische investeringen komen in de economische basisstructuur van een stad, daar ben je van overtuigd. Deze moeten ervoor zorgen dat isolatie en armoede van bepaalde groepen worden teruggedrongen, dat talent breed wordt aangeboord en capaciteiten van de gehele bevolking worden ontwikkeld. Steden moeten daarvoor zorgen, maar kunnen dat niet zonder de ondersteuning van nationale en internationale overheden. Burgemeesters, beleidsmakers en organisaties hebben informatie en kennis nodig die hen vooruithelpt. Daaraan ontbreekt het nog veel te veel op dit moment en jouw boek en inzichten willen dat gat (soms te nadrukkelijk) opvullen. Jij denkt dat die nieuwe stedelijke crisis er de oorzaak van is dat we niet helemaal uit de economische crisis van het laatste decennium komen.

Sommige politici en wetenschappers pleiten voor het investeren in wegen en bruggen. Jij vindt dat niet meer van deze tijd. We hebben strategische investeringen nodig in de infrastructuur en een scenario dat niet op het verleden maar op de toekomst is gericht. We moeten oog hebben voor compactheid en overdracht van kennis en voor de basisstructuur die zorgt voor economische groei. Bij jou gaat het niet om meer land maken. Jij wilt dat het land intensiever en efficiënter wordt gebruikt. Naast de intensieve landbouw zouden we moeten zorgen voor een intensieve kenniseconomie. Daarbij moeten we niet meer zo de nadruk leggen op auto's die individuele burgers verplaatsen, maar op het verplaatsen van grote groepen tegelijkertijd. Allicht moeten we, volgens jou, niet zozeer meer de huiseigenaren verdedigen, maar zorgen voor betaalbare huurhuizen in stedelijke omgevingen. We zouden groepen in de onderklasse, die jaren op de nullijn hebben gezeten, financieel tegemoet moeten komen en er zo voor zorgen dat ze deel uitmaken van de middenklasse. Probleemgroepen en -gebieden behoeven ondersteuning. De onderwerpen stad en urbanisatie hebben nationale en internationale aandacht nodig. Ten slotte moeten er gereedschappen komen waarmee gericht beleid gevoerd kan worden, waardoor steden eigen problemen kunnen oplossen waarbij ze rekening kunnen houden met lokale variatie.

Jouw boek gaat over Amerika, Canada en een beetje over Engeland. De aandacht die jij besteedt aan de rest van de wereld (met name Azië en Afrika) is bescheiden. In mijn eigen land zullen ze zich afvragen: ‘Wat hebben wij aan deze Amerikaanse inzichten? De ongelijkheid is daar zoveel groter dat deze kennis niet van toepassing is op onze omgeving’. De patronen die jij schetst zijn echter zeer herkenbaar, ook hier. Deze historische ontwikkelingen hebben zich, veel minder scherp maar toch, ook bij ons afgespeeld. Ook in ons land heeft de creatieve klasse bezitgenomen van de grote stad, heeft de onderklasse het er moeilijker en zijn er grote verschillen in economische ontwikkeling tussen steden vast te stellen. Jouw boek laat ons goed zien wat er om ons heen gebeurt en waar wij op moeten letten. Misschien is verbondenheid wel het belangrijkste woord in jouw boek. Stedelijke ontwikkeling lijkt niet meer met iedereen te zijn verbonden en zo’n inclusief perspectief hebben we weer nodig. ‘Steden hebben de mogelijkheid om iets voor iedereen te bieden, alleen omdat en alleen wanneer ze door iedereen zijn gemaakt’, schreef Jane Jacobs in haar klassieker *‘The death and life of great American cities’* begin jaren zestig. Het is terecht dat jij dit citaat aan het begin van jouw boek aanhaalt. Het is vooral deze boodschap die je ons meegeeft en die we heel serieus moeten nemen.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Florida, R.(2015).

The New Urban Crisis. How our cities are increasing inequality, deepening segregation, and failing the middle class – and what we can do about it.

New York: Basic Books., 310 pag.

Leren van fouten

Amsterdam, september 2017

Beste Michael Lewis,

Als journalist, columnist en schrijver schreef je veel over flitshandel, innovatie, crisis op de huizenmarkt en financiële zaken. Je bent een Wall-streetjournalist en schreef boeken als *The Big Short*, *Flash Boys* en *Liar's Poker*. Een ander bekend boek van jou is *Moneyball*, dat in 2003 uitkwam. Dat gaat over het MLB Oaklands-honkbalteam van de charismatische manager Billy Beane. Deze club had veel minder financiële armslag dan al die andere superrijke teams en jij stelde je in dat boek de vraag hoe het kwam deze kleine David het steeds maar weer van die grote Goliath-mannen kon winnen. Dat kwam door het gedetailleerde datamanagementsysteem waarmee ze een sterk scoutingsysteem opzetten en een perfect team opbouwden.

In *Moneyball* gaat het jou om de vraag hoe het komt dat in die wereld met die grote bedragen toch steeds weer zoveel fouten worden gemaakt, waarom de managers altijd maar weer vanuit zichzelf denken en waarom zo'n analytische benadering van Billy Beane er niet eerder was. Dat boek werd in 2003 door de bekende wetenschappers Thaler en Sunstein enthousiast gerecenseerd omdat jij over gedragseconomie schreef en economie en psychologie zo goed wist te combineren. In hun recensie wezen zij jou op het werk van Kahneman en Tversky, die enkele decennia eerder juist op jouw vragen ingingen. Misschien, zo stelden ze, moest je dat werk er nog eens op naslaan. Maar zo serieus als je dat nu hebt gedaan in jouw nieuwe boek *The Undoing Project. A Friendship that Changed the World* bedoelden Thaler en Sunstein het vast ook weer niet.

Kahneman en Tversky zijn hele verschillende personen, dat maak je goed duidelijk. Daniel Kahneman groeit op in Parijs en maakt als Joodse jongen in Frankrijk de Duitse bezetting mee. Zijn vader overleeft de oorlog niet en zijn moeder wil na de oorlog niet in het verraderlijke Europa blijven. Met zijn moeder vertrekt hij naar Palestina en daar maakt hij in 1948 de oprichting van

Israël mee. Jij schrijft dat Kahneman daar in Israël een buitenstaander is en blijft, een vluchteling die zijn leven lang afstand bewaart. Kahneman is de psycholoog die met zijn natuurlijke verontwaardiging de wereld en mensen wil begrijpen en zien. Hij is vooral geïnteresseerd in hoe die menselijke geest werkt. Hij verdient zijn sporen met persoonlijkheids- en perceptieonderzoek en gaat in Amerika werken. Daar houdt hij zich bezig met de vraag hoe mensen aandacht vasthouden en welke kennis ze gebruiken als ze niet weten wat ze moeten doen.

Amos Tversky is een hele andere persoon, veel meer een insider veel meer. Zijn ouders waren in de twintiger jaren als zionist Rusland uit gevlucht en hij voelt zich van jongs af aan sterk met Israël verbonden. Hij is op jonge leeftijd lid van een linkse jeugdbeweging en ontwikkelt zich snel tot elitesoldaat. Ook Tversky gaat psychologie studeren, wil weten hoe mensen beslissingen nemen en promoveert daarop in Amerika.

Kahneman is de twijfelaar, de rommelpot, de ochtendmens, veel meer de poëet, de denker, de wijze, de verhalen-verteller en de psycholoog. Tversky is veel meer overtuigd van zichzelf, georganiseerd, de nachtbraker, de slimme, de vechter, het genie, de scherpshijper en de analyticus. Verschillende typen, maar allebei Israëlische psychologen die eind jaren zestig in Amerika werken. Ze kennen elkaar van naam maar hebben nog nooit met elkaar te maken gehad wanneer Kahneman Tversky in het voorjaar van 1969 uitnodigt voor een voordracht. Die voordracht gaat over hoe mensen omgaan met nieuwe informatie. Nieuwe informatie wordt, zo vertelt Tversky, op een juiste manier verwerkt, maar vaak niet sterk genoeg. Eigenlijk zijn mensen behoudende Bayesianen; ze houden wel rekening met bestaande kennis, maar gebruiken deze in nieuwe situaties te beperkt. Kahneman reageert sceptisch. Voor Kahneman is de mens geen statisticus die van weinig informatie eenvoudig over kan stappen naar grote conclusies. Statistiek, waar hij zelf veel van weet, geeft wel aan hoe we over mogelijkheden zouden moeten denken, echter niet hoe we denken. Oordelen en beslissingen hebben vaak met hele andere zaken te maken en daarom zegt hij tegen zijn Israëlische collega: 'Briljant praatje hoor, maar ik geloof er geen snars van.' Zo'n reactie was Tversky natuurlijk helemaal niet gewend. Met jouw prachtige schrijfstijl maak je duidelijk waar ze beiden in geïnteresseerd zijn, welk onderzoek naar menselijke beslissingen ze samen opzetten en hoe ze dat uitvoeren.

Hun 'aanvaring' is het begin van een hele succesvolle periode waarin ze laten zien dat mensen niet alleen rationeel beslissen, maar ook hoe die menselijk geest werkt, waar deze niet goed werkt, hoe oordelen en beslissingen tot stand komen en wat daarin meespeelt. Kahneman en Tversky sluiten zich op in studeerkamers en lopen urenlang met elkaar door steden. Niemand komt er echt tussen wanneer ze met elkaar nadenken over hoe mensen denken,

oordelen en beslissen. Mensen volgen daarbij vaak een beperkt aantal regels die ze 'heuristieken' noemen. Een daarvan is representativiteit of vergelijkbaarheid. Als je, bijvoorbeeld, een donderwolk ziet aankomen vergelijk je die met de wolk die je kent. Maar er zijn meer van dat soort vaste patronen, zoals beschikbaarheid: hoe makkelijker mensen iets voor hun geest kunnen halen, hoe waarschijnlijker ze de kans erop achten. Als je net een ongeluk hebt gezien hebt, acht je de kans erop groter. Ankerings is een derde heuristiek die ze onderscheiden waarbij je blijft hangen bij informatie die er niet toe doet. Kahneman en Tversky leggen mensen de meest gekke vragen voor om te zien hoe ze informatie verwerken en jij geeft daar talloze voorbeelden van. Als gevraagd wordt hoeveel is $8 \times 7 \times 6 \times 5 \times 4 \times 3 \times 2 \times 1$, zegt 50% 2,250. Maar bij de vraag hoeveel is $1 \times 2 \times 3 \times 4 \times 5 \times 6 \times 7 \times 8$ antwoordt 50% 512. Mensen blijven bij de eerste getallen hangen. Het gaat hun niet alleen om oordelen, maar ook om voorspellingen die mensen maken. Als we geen aanvullende informatie hebben, houden we rekening met basisgetallen en gaat het redelijk goed. Maar niet als er waardeloze informatie aan wordt toegevoegd die onze onzekerheid onnodig beïnvloedt. Irrationaliteit en fouten maken deel uit van ons oordeelvermogen en als we bepaalde hypothesen hebben opgesteld is het heel moeilijk om ons daarvan af te krijgen. Bij het vaststellen van medische diagnoses worden de nodige fouten gemaakt; die zouden we moeten herkennen en niet ontkennen. In het beslissingsproces van mensen gaat het niet zozeer om het vergroten van het nut of de opbrengst, veel meer om het beperken van het verdriet of het verlies. Het lijkt minder over de positieve uitkomsten en veel meer om het voorkomen van het negatieve proces te gaan. Dat zijn hele nieuwe inzichten in een tijd waarin heel anders over rationaliteit wordt gedacht.

Eind jaren zeventig groeien Kahneman en Tversky langzaam maar zeker uit elkaar. Ze hebben een tiental baanbrekende artikelen samen geschreven maar het lijkt erop dat er geen lucht meer in de band zit. Tversky krijgt een aanstelling op Harvard en ontvangt een grote prijs. Kahneman krijgt zo'n aanstelling niet en wordt niet in de prijsuitreiking genoemd. Ze brengen veel minder tijd met elkaar door en ze komen in een soort scheiding terecht. In 1993 wordt er bij Tversky een melanoomkanker vastgesteld en enkele maanden later overlijdt hij.

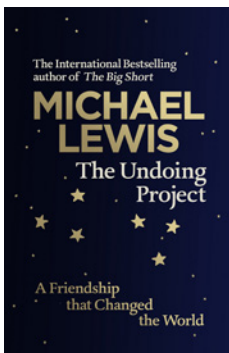
In 2002 ontvangt Kahneman de Nobelprijs voor de economie, gebaseerd op het werk dat hij in de zeventiger jaren met Tversky heeft verricht. Zij hebben nieuwe patronen ontdekt in hoe wij met de wereld omgaan, hoe we omgaan met onzekerheid en twijfel, en wat de basis is van menselijk feilbaarheid en

irrationaliteit. Ons wereldbeeld gaat er maar al te makkelijk vanuit dat we slim en rationeel zijn. Maar iedereen weet dat het vaak heel anders werkt (zie ook Kahneman, 2011). Van dat verkeerde wereldbeeld zouden we ons moeten ontdoen, althans zo heb ik jouw titel begrepen. In *Monyeball* schreef je daar al over, in *The Undoing Project* nog veel meer. Jij laat in jouw mooie nieuwe boek zien dat impulsiviteit, emoties en eigenwijze weerstand wel degelijk deel uitmaken van ons denken. Die delen moeten we herkennen en zichtbaar maken. Alleen zo kan ons vermogen tot oordelen en beslissen erop vooruitgaan. Dat is de kern van jouw boek.

Toch enkele kritische opmerkingen, als het mag. Jij begint vreemd (eerste hoofdstuk) en jouw boek mist een goed einde (laatste hoofdstuk). De ondertitel, vind ik, is sterk overdreven want of die vriendschap die in de herfst van 1969 ontstond de wereld heeft veranderd, daarover heb ik na de economische crisis van tien jaar geleden en politieke ontwikkelingen van de laatste jaren zo mijn twijfels. Of om het scherper te zeggen: 'Ik geloof er geen snars van'. Maar de rode draad van jouw boek is ijzersterk en je maakt op een verhalende manier duidelijk dat politiek, instituten en mensen van fouten moeten leren.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Lewis, M.(2017).

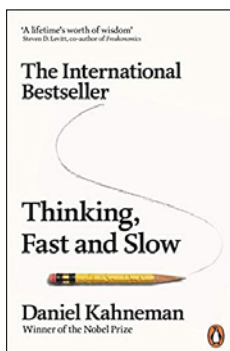
The Undoing Project. A Friendship that Changed the World.

London: Allen Lane/Penguin Random House. 368 pag.

Kahneman, D. (2011).

Thinking, Fast and Slow.

London: Penguin Books. 512 pag.

Gekleurd recht

Amsterdam, oktober 2017

Beste Richard Rothstein,

Zo halverwege jouw formidabele boek *The Color of Law*-boek schrijf je over Andrew Wade, een Afrikaans-Amerikaanse handelaar in elektrische spullen, een net uit Korea teruggekeerde veteraan, die in 1954 een huis zoekt in Louisville, Kentucky. In de zwarte buurt kan hij geen geschikte woning vinden. Een blanke vriend koopt dan voor hem en zijn jonge gezin een huis in een witte buitenwijk van die stad. Op de dag dat deze jonge familie erin wil trekken, vormt zich een vijandige menigte voor het huis. Een kruis wordt aangestoken en 's avonds vliegt er een steen door de voorruit met de tekst 'Neger wegwezen', later ook nog gevolgd door tien schoten door het keukenraam. Zo gaat het een maand lang door tot het huis wordt opgeblazen. De politie staat erbij en kijkt ernaar. Alleen Andrew Wade zelf wordt opgepakt vanwege opruiing en de blanke vriend wordt veroordeeld omdat hij het huis niet had mogen doorverkopen aan een zwarte familie. Zijn blanke vriend krijgt vijftien jaar gevangenisstraf opgelegd.

Jouw boek staat vol met deze verhalen die je steeds bij de keel grijpen. Jij weet er een indringend geheel van te maken. Jij laat zien hoe de segregatie tussen het blanke en zwarte deel van de bevolking tot stand kwam en het land in honderd jaar systematisch is verkaveld. Jij laat zien dat de scheiding tussen blank en zwart (zo kenmerkend voor jouw land) niet het resultaat is van persoonlijke keuzes of toeval, zoals zo vaak wordt gedacht en gezegd; het idee, zeg maar, dat slechts enkele witte families besluiten om een buurt te verlaten, dat daardoor het aantal zwarte families toeneemt en dat daarom veel witte families de buurt uitvluchten, dat zwarten niet willen trouwen of liever met elkaar willen wonen etc.

Nee, jij bent heel duidelijk en draait er niet omheen: segregatie is met wetgeving en overheidsbeleid afgedwongen en talloze partijen op allerlei fronten speelden hierin openlijk mee. Segregatie is het resultaat van een veel grotere gemene deler, die van systematische discriminatie en uitsluiting over langere tijd. Sinds het einde van de 19^e eeuw tot een kwart eeuw geleden maakt

de Amerikaanse overheid zich op alle niveaus schuldig aan racisme, deelt het land gescheiden in en beslist zo waar witte Amerikanen moeten wonen en waar het zwarte deel van de bevolking. Jou gaat het niet om die schrijnende, individuele verhalen, hoe belangrijk jij die ook vindt en hoe sterk die jou boek ook maken.

Het gaat jou om de lappendeken en de rol die de overheid tijdens deze nationale hervervorming speelt. Niet zo lang geleden verklaarde de hoogste Amerikaanse rechter nog dat segregatie het product is van persoonlijke keuzen (de facto-segregatie) en niet van overheidsingrijpen met constitutionele gevolgen (de jure-segregatie). Eigenlijk bedoelde die rechter dat wij segregatie langzaam hebben ontdekt. Jij kijkt daar anders tegenaan. Het overheidsbeleid van de afgelopen honderd jaar heeft segregatie gecreëerd en gaat in alle opzichten in tegen de Constitutie en de Amerikaanse grondrechten. Met de sociale gevolgen heeft de Amerikaanse samenleving nog dagelijks te maken.

Na de afschaffing van de slavernij leefde het zwarte deel van de Amerikaanse bevolking in betrekkelijke rust. Aan het begin van de twintigste eeuw verandert dat. Wanneer in 1917 in Rusland de revolutie uitbreekt, wordt in het verruimen van private huisvesting een goed middel gezien om mensen aan het kapitalistische systeem te binden en opstand te voorkomen. Vanaf de jaren dertig is bovendien de krapte op de Amerikaanse huizenmarkt groot en wordt er door de overheid op brede schaal in huizen geïnvesteerd. De mogelijkheden daartoe zijn enkel voor de blanke Amerikanen weggelegd. Vanaf die tijd krijgt de segregatie in alle projecten en op allerlei manieren openlijk vorm. De atmosfeer van maatschappelijke en culturele scheiding en van zwarte inferioriteit spreidt zich langzaam maar zeker uit over het hele land en presidenten (waaronder Wilson en Roosevelt) dragen daaraan bij. Overheden zoeken antwoorden op de vraag hoe witte en zwarte bevolkingsgroepen van elkaar zijn te scheiden en, als ze uit elkaar wonen, hoe die scheiding goed in stand is te houden.

En zo komen er getto's en slums om de zwarte bevolking te huisvesten en haar als het ware van de buitenwereld af te sluiten. Je noemt ze zo omdat niet alleen het gemeenschapsleven, maar ook de zwarte bevolking toegang tot werk en sociale ondersteuning wordt onthouden. In alles moet voorkomen worden dat zwarten in de witte buurten gaan wonen en blanken met zwarten worden geconfronteerd. Voor de blanke bevolking zijn er hypotheekmogelijkheden die er niet voor de zwarte bevolking zijn, behalve voor woekerprijzen waar ze nooit meer vanaf komen. Blanke buitenwijken worden er opgezet en snelwegen houden de zwarte bevolking hierbuiten. Tot 1962 zijn er federale fondsen die

discriminatie op de huizenmarkt in stand houden. In alles is duidelijk dat nationale, federale en lokale overheden de zwarte bevolking als een lagere kaste zien en dat de segregatie de verbinding is met de slavernij.

Vanaf halverwege de jaren vijftig tot einde jaren zestig worden er in Amerika wetten aangenomen die een einde moeten maken aan verschillen in mogelijkheden qua transport, stemmen, opleiding en werk. Echter, een einde maken aan de segregatie en de opdeling van het land, is een heel ander verhaal. Pas eind jaren zestig wordt er een wet aangenomen waarmee Afrikaanse Amerikanen kunnen gaan wonen waar ze willen en kunnen kopen wat zij zich kunnen veroorloven. Die wet kan natuurlijk niet de wereld veranderen, die was ondertussen al volledig in scène gezet. De achterstand en grote ongelijkheid in inkomen en, vooral, bezit hebben dan reeds hun duidelijke vorm gekregen. Eind jaren zeventig stagneren de inkomens van alle Amerikanen. De meeste zwarte Amerikanen huren een huis en als ze al een huis bezitten is de waarde ervan een fractie van de 'blanke' huizenprijzen.

De afname van discriminatie vertaalt zich niet in een opwaartse mobiliteit. Als je in de onderklasse van de zwarte bevolking wordt geboren, is hard werken, verantwoordelijkheid, onderwijs, ambitie en geluk niet voldoende om vooruit te komen. De grote ongelijkheid is stabiel en in jouw analyse schuw je harde en duidelijke taal niet. Waarom zou je ook? Bijna de helft van de Afrikaans-Amerikaanse families heeft twee generaties lang in arme buurten gewoond in tegenstelling tot slechts 7% van de blanke bevolking. Veel van de sociale problemen waar de binnensteden van Amerika nu nog mee te maken hebben, zijn het gevolg van discriminatie en segregatie. De gevolgen van opgroeien in arme buurten zijn misschien nog wel sterker dan in armoede zelf opgroeien.

Jouw boek vind ik zo goed omdat je zo duidelijk laat zien hoe ongelijkheid tot stand komt, hoe die wordt gereproduceerd en wat er daarbij meespeelt. En misschien ook wel omdat je er fijntjes op wijst dat geschiedenis vaak ten onrechte wordt geschetst als een lange, lineaire lijn naar vrijheid en rechtvaardigheid. De jaren na de afschaffing van slavernij was een redelijke goede periode voor de zwarte bevolking. In de twintigste eeuw verandert dit en wordt de segregatie systematisch ter hand genomen, ook al zijn er tot in de twintiger jaren buurten te vinden waar verschillende bevolkingsgroepen met en naast elkaar wonen. Daar waar zoveel personen en partijen verantwoordelijk zijn voor segregatie, zijn net zoveel personen en partijen verantwoordelijk voor de verdere integratie van deze bevolkingsgroep binnen de Amerikaanse samenleving. Aan het begin van jouw boek schrijf je al dat het de

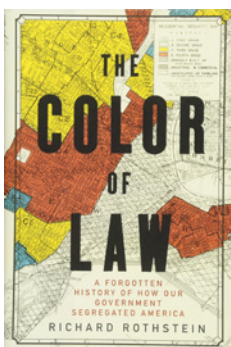
constitutionele verantwoordelijkheid van alle Amerikanen is om de systematische segregatie aan te pakken.

Na het lezen van jouw boek kijk je wel anders tegen de recente rassenrellen in Ferguson, Baltimore, Milwaukee en Charlotte aan. De segregatie heeft, stel je vast, wel degelijk constitutionele implicaties en ik denk dat je gelijk hebt. Op basis van de Grondwet en de grondrechten had de Amerikaanse overheid op alle niveaus (nationaal, staat en lokaal) de rechten van de zwarte bevolking moeten erkennen en moeten ingaan tegen hoe er langere tijd breed over bevolkingsgroepen en rassenscheiding werd gedacht. In plaats van zo'n kritische houding heeft ze racisme en discriminatie juist bevestigd en versterkt, en dat, je laat het heel duidelijk zien, actief en agressief.

Jij zegt dat we ons er geen voorstelling van kunnen maken hoe de samenleving in elkaar had gezeten als de regering dit niet had gedaan en als de staten en gemeenten hier tegenin waren gegaan. Wat was er gebeurd wanneer ze hun wettelijke en morele verplichtingen waren nagekomen ten opzichte van de verschillende bevolkingsgroepen? Wat was er gebeurd als de rechtelijke macht, de kerken, de universiteiten, de ziekenhuizen, de politie, de banken en verzekeringsmaatschappijen, de schoolbesturen en de stadsplanners niet voor een gesegregerde maar juist voor een geïntegreerde samenleving hadden gekozen? Hoe had het land er dan uitgezien? We zullen het nooit te weten komen. Maar met jouw boek kunnen we wel een heel duidelijke voorstelling maken hoe deze verkaveling tot stand is gekomen. Wil je wat tegen segregatie doen, dan moet die geschiedenis niet zijn vergeten.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Rothstein, R. (2017).

The Color of Law. A Forgotten History of How Our Government Segregated America. New York/London: Liveright/W.W. Norton & Company, 368 pag.

Het nieuwe onderwijs

Amsterdam, november 2017

Beste Cathy Davidson,

In jouw nieuwe boek besteed jij veel aandacht aan Charles Eliot, die 40 jaar lang (1834-1926) president was van de Harvard Universiteit. Zo lang zit natuurlijk niemand meer op zo'n positie tegenwoordig. Voor jou is vooral belangrijk wat hij bewerkstelligde in die vier decennia. Hij veranderde het instituut van een klein puriteins college waar ministers worden voorbereid op hun ambt tot een moderne en in de wereld toonaangevende universiteit waar toekomstige leiders worden opgeleid voor nieuwe professies, instituten en bedrijven. In die verandering van Harvard trok Eliot het hele Amerikaanse en internationale universitaire stelsel met zich mee. Charles Eliot studeerde wiskunde en scheikunde en werkte een tijdje als assistent-hoogleraar op de universiteit, tot hij door Europa gaat rondreizen en daar kennismaakt met de Franse en Duitse universiteit. In 1863 verwerkte hij die indrukken in twee artikelen onder de titel *The New Education*.

Met die artikelen profileerde hij zich als een grote onderwijshervormer en trok hij aandacht van de hele universitaire wereld. Aan de artikelen had hij in ieder geval zijn positie als Harvard-president te danken. Voor Eliot was de universiteit veel te klassiek en paste de vorm al lang niet meer bij de wereld die ondertussen zo sterk was veranderd. Het curriculum en onderwijsmethodes moesten aangepast, nieuwe afdelingen en studies waren nodig en het onderwijs moest duidelijk afstand nemen van het christelijk karakter. Hogere standaarden waren er nodig en individuele verschillen tussen studenten en hun eigen voorkeuren verdienden aandacht. Eliot, zo laat je duidelijk zien, maakte deel uit van een bredere reformbeweging die, tegen de achtergrond van industrialisatie en verstedelijking, het universitaire onderwijs totaal hervormde.

De universiteit zoals we die vandaag de dag nog kennen, met de woorden die nog steeds rond de universiteit hangen als contacturen, minors en majors, toetsen, entree-examens IQ-testen en multiplechoicetesten om er slechts een paar te noemen, kreeg in Eliots Harvard-tijd een definitieve vorm. Charles Eliot was een fenomeen en als ik jouw boek zo lees kun je hem eigenlijk wel de Maria Montessori van het universitaire onderwijs noemen.

Jij bent zelf al lang op de universiteit werkzaam als hoogleraar literatuur, eerst op de Duke University en later op de City University of New York (CUNY) waar je sinds enkele jaren een groot Toekomstinitiatief leidt. Jij weet van binnenuit dat de universiteit nog steeds zo is opgebouwd als Eliot en zijn tijdgenoten dat honderd jaar geleden in de steigers hebben gezet met de duidelijke disciplinaire indeling, voorschrijvende structuur en gespecialiseerde training. Die opbouw was geschikt in de tijd van Eliot, maar is dat al lang niet meer in onze postindustriële, digitale en complexe wereld. De studenten op de universiteit zijn allemaal van na 1993 toen het internet breed werd geïntroduceerd en de hele nieuwe technologie pas echt op hol sloeg. Het universitaire onderwijs zou het zoveel beter kunnen doen en de studenten verdienen zoveel meer, dat is de stelling die jij in jouw boek verdedigt.

Jij vindt dat we de studenten moeten uitdagen, ze creatiever en kritischer moeten maken en dat we ervoor moeten zorgen dat ze met moderne computermethodes weten om te gaan om problemen op te lossen waar ze mee worden geconfronteerd. De huidige samenleving vraagt nieuw universitair onderwijs en daarom geef jij jouw boek de titel *The New Education* mee, net zoals Eliot dat honderd jaar eerder deed. Dat universitaire onderwijs zie jij graag rond de student opgebouwd. Onderwijs moet veel meer zijn dan training van vaardigheden en voorbereiden op de korte termijn. Het gaat, zoals John Dewey dat ook al naar voren had gebracht toen hij over onderwijs sprak, om de hele persoonsontwikkeling. In jouw boek staan niet het universitaire instituut maar de studenten centraal. Zij moeten dingen maken, doen, exploreren, experimenteren, uitproberen, op hun neus vallen, uitzoeken waarom het fout ging en opnieuw proberen. In jouw boek ga je uitgebreid in op hoe bepaalde studies, studenten en hoogleraren juist hierin nieuwe wegen zoeken. Voor jou is het een doorn in het oog dat het hoger onderwijs zo elitair is geworden en dat het alleen om de grote, dure universiteiten gaat die in uitkomsten voortdurend met elkaar worden vergeleken.

Volgens jou gebeuren er daarbuiten vaak interessantere dingen. De meeste studenten in Amerika gaan naar de publieke community colleges met hun enorm diverse studentenpopulaties. Juist omdat deze instellingen iedereen accepteren, moeten zij ook voor iedereen wat kunnen betekenen. Daarom ligt hier volgens jou ook sterk de nadruk op het inclusieve karakter van het onderwijs, het studentgecentreerde onderwijs en op het uiteindelijke succes van de student. Juist op deze populaire instituten is de laatste jaren veel bezuinigd. Daarnaast wijs jij erop dat de schulden van de studenten enorm toenemen en dat dat hun mogelijkheden sterk belemmert. De gemiddelde schuld van een student bij jullie is 40.000 dollar (2016) en de rente die ze

erover moeten betalen is bijzonder hoog. Het universitaire onderwijs wordt tegenwoordig te weinig nog als een publieke investering gezien en dat heeft een groot effect op de toekomstige generaties.

Jij zoekt vooral naar pedagogische oplossingen. Jij wilt bijvoorbeeld dat nieuwe technologie in het onderwijs gebruikt wordt maar ziet dat dat niet de oplossing voor elk probleem is, zeker als het niet uitdaagt tot actief leren, kritisch denken en betrokkenheid bij wat studenten doen. Binnen die nieuwe universiteit gaat het jou niet alleen om de technische en bestuurskundige aspecten. De studenten moeten deze in een context kunnen plaatsen en er flexibel mee weten om te gaan. Daarom ook zijn interpersoonlijke, leiderschaps- en communicatieve vaardigheden, weten samen te werken en kritisch en creatief denken zo essentieel. Jij bent enthousiast over een groot aantal instituten omdat hier interessante veranderingen plaatsvinden, zoals de community college LaGuardia, dat niet de nadruk legt op selectiviteit maar op kansen voor iedereen, en de grote Arizona State University waar ze werken met probleemgestuurd onderwijs. Dan weer laat je het werk zien van mensen die jou op dit terrein inspireren. De Ghanees Patrick Awuah bijvoorbeeld, die in Amerika is opgeleid en werkte, en zijn kennis en inzichten in zijn eigen Ghana uitzet. Hij bouwt daar een universiteit op rond vakmanschap, leiderschap en burgerschap en is, net als jij, geïnteresseerd in universitair onderwijs opgebouwd rondom de student.

In jouw boek laat je zien dat de wereld waarin we leven sterk is veranderd en dat de huidige universiteit daar onvoldoende op is aangesloten. Dit keer niet door de industrialisatie, maar door de digitalisering waarmee de uitruil van ideeën, kapitaal, goederen, werk en diensten volledig veranderd zijn. Netjes afronden van cursussen en ervoor zorgen dat studenten de nodige resultaten behalen is al lang niet meer genoeg voor een universitaire studie. Het gaat er nu om dat studenten op de toekomst worden voorbereid en zich daarvoor verantwoordelijk gaan voelen.

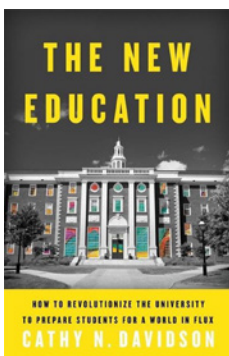
Het lijkt erop dat jij vanuit de technologische hoek steun krijgt. Ook van daaruit roepen ze dat het onderwijs aangepast behoort te worden. Dat pleidooi vanuit die hoek vind jij eenzijdig omdat het er hier soms op lijkt dat je er al bent wanneer iPads en andere moderne middelen het klaslokaal binnen worden gegooid. Vanuit de politiek en het bedrijfsleven wordt er ook regelmatig voor een andere opbouw van universitaire studies gepleit. Dat onderwijs zou meer toegesneden moeten worden op wat het bedrijfsleven vraagt en alles buiten natuurwetenschappelijke toepassing wordt door die politiek en bedrijfsleven onzinnig en onnodig gevonden. Ook dat vind jij, terecht, veel te eenzijdig.

Nieuw onderwijs dat bij deze tijd past, ziet er anders uit. Of jij zo'n invloed op de universitaire wereld zult hebben als Eliot eerder, betwijfel ik. Door het boek dezelfde titel te geven lijkt je dit wel na te streven en die ambitie is misschien wat te hoog gegrepen. Die tips voor docenten en studenten waar jij het boek mee afsluit, zijn wat mij betreft overbodig. Maar goed, jij komt uit Amerika en ik niet. Maar met dat studentgecentreerde onderwijs van jou raak je wel een snaar bij mij. Dat maakt jou boek sterk.

Bij het lezen merk je dat jij dagelijks studenten om je heen hebt. Je bent je ervan bewust dat de huidige generatie studenten is opgegroeid na het ontstaan van het internet en van wat hen bezighoudt. Zij hebben nog niet eens een tijdje een stabiele economie meegemaakt, zien voortdurend bedrijfstakken sluiten en voor hen is al het werk tijdelijk of parttime. Toch zie jij ook dat zij een opleiding willen die hun iets biedt. Zij zoeken meer dan een baan, zij willen een carrière opbouwen, zichzelf en hun familie trots maken en iets betekenen voor de gemeenschap. Het onderwijs moet de studenten uitdagen en versterken. Het moet hen onafhankelijk maken en dat kan als ze creatief en kritisch leren te zijn en weten om te gaan met de nieuwe middelen die hen ter beschikking staan. Dat is wat jij die nieuwe generatie studenten toewenst en daar maak jij mij als lezer bewust van.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Davidson, C.N.(2017).
The New Education. How to Revolutionize the University to Prepare Students for a World in Flux.
New York: Basic Books, 352 pag.

De keus is aan ons

Amsterdam, december 2017

Beste Suzan Neiman,

De afgelopen week heb ik wat achter je aangezeten. Dat klinkt niet netjes, dus moet ik je eerst rustig uitleggen wat het geval was. Ik lag met een longontsteking op bed en had niet veel zin om daarbuiten wat te doen. Wel kon ik jouw nieuwe boek *Verzet en rede in tijden van nepnieuws* in stukjes lezen. Tegelijkertijd kon ik de andere boeken die ik van jou heb en onder handbereik lagen, erbij pakken. *Morele helderheid. Goed en kwaad in de 21ste eeuw*, bijvoorbeeld, heb ik alweer een paar jaar geleden met een studiegroepje gelezen; over deze gids voor volwassen idealisten was ik bijzonder enthousiast. Je moet je, schrijf je in dat boek, niet neerleggen bij onnadenkendheid en gebrek aan redelijkheid. Het is goed een ideaal te hebben voor een betere wereld, je daarvoor in te zetten en verantwoordelijk te voelen, en in staat te zijn te oordelen. De Verlichting, met het streven naar geluk, redelijkheid, eerbied en hoop, heeft ons eerder laten zien dat we ons niet bij bestaande situaties neer hoeven te leggen en dat idealen wel degelijk wat kunnen opleveren.

In *Afgezien van de feiten* gaat het ook weer over de kloof tussen hoe de wereld is en zou moeten zijn en laat je ons via Kant, Eichmann en Job zien hoe we over moreel handelen kunnen nadenken. Eerder schreef ik een recensie over jouw *‘Waarom zou je volwassen worden’* waarin je schrijft dat we weer moedig moeten durven zijn en ons moeten verzetten tegen maatschappelijke krachten die ons alleen maar klein willen houden. Met Rousseau roep je dat we de ketenen moeten afgooien, weg met de bloemsiersels eromheen. Je schreeuwt het bijna uit: “Laten we volwassen worden!”. Daarnaast heb ik, lamlelijk als ik was, een tiental filmpjes van jou op YouTube bekeken met interviews en verschillende lezingen die op jouw website staan. Ik had echt het gevoel dat ik je achterna zat, daarvoor wil ik mij verontschuldigen. Maar jouw tegengeluid pepte mij in ieder geval geestelijk op.

Verzet en rede in tijden van nepnieuws is niet jouw beste boek (maar het niveau ligt bij jou altijd erg hoog). Je schreef het snel, kort na de Amerikaanse verkiezingen. Je wilde begrijpen wat er was gebeurd en zocht antwoorden op vragen, in een tijd dat zoveel mensen op zoek naar die antwoorden waren. Je wilde anderen laten zien wat jij zag en met hen een alternatief delen. In *Verzet en rede* laat je zien dat onze relatie met de waarheid is veranderd. Verzinsels en leugens zijn onderdeel geworden van ons dagelijks nieuws en post-waarheid is een nieuw fenomeen. Tegenwoordig wordt tegenover een zwaar rapport van een groep vooraanstaande wetenschappers een rapport geplaatst dat er net zo goed uitziet, maar waarin het met de feiten niet zo nauw wordt genomen. Er zijn websites die een serieuze indruk maken, maar eigenlijk van verzinsels aan elkaar hangen. Het kaf is tegenwoordig moeilijk nog van het koren te scheiden.

Nepnieuws is natuurlijk ook weer niet helemaal nieuw want uit het recentere verleden zijn er ook een aantal duidelijke voorbeelden te noemen, bijvoorbeeld toen de Bush-regering na de aanval op de Twin Towers het nepnieuws over Saddam Hoesseins vernietigingswapens naar buiten bracht. Nauwelijks werd de moeite genomen om deze informatie goed te checken en vooraanstaande kranten deden aan de verspreiding van deze leugens mee. Die zinloze oorlog waar we ‘ingerommeld’ zijn, om met een vooraanstaande politicus uit mijn eigen land te spreken, kostte meer dan honderdduizend Irakezen en vijfduizend alliantiesoldaten het leven.

Ik denk dat je gelijk hebt, als je stelt dat die oorlog veel grotere gevolgen heeft gehad dan waar we ons van bewust zijn. Nepnieuws is dus niet zozeer een nieuw verschijnsel. Nieuw is volgens jou wel de schaamteloze minachting voor de werkelijkheid en het feit dat de alternatieve werkelijkheid het meer en meer voor het zeggen heeft gekregen. De steun voor die alternatieve werkelijkheid komt niet zozeer van het arme deel van de bevolking, maar vooral van hen die onzekerheid ervaren. Dat zijn vooral mensen die het nodige hebben opgebouwd en bang zijn delen daarvan te verliezen. Daarnaast speelt er in jouw Amerika (maar ondertussen al jaren niet meer woont) ook nog dat ingewikkelde racisme, dat weer nadrukkelijk de kop op steekt. De zwarte mens wordt getolereerd zolang hij of zij maar niets bereikt. En dat is natuurlijk niet het geval als een zwarte president laat zien dat hem dat presidentschap goed afgaat.

Jij verzet je tegen dit soort maatschappelijke en politieke ontwikkelingen. Als je je daartegen wilt verzetten, moet je wel weten hoe het intellectuele falen en de politieke hulpeloosheid van tegenwoordig tot stand zijn gekomen, vind jij. Je moet snappen hoe die neoliberale wortels, die zo diep in onze westerse samenleving zitten, zijn ontstaan en oog hebben voor alternatieven. Voor jou brachten Reagan en Thatcher processen op gang die uiteindelijk tot Trump en de Brexit hebben geleid. Onder leiding van deze twee hardliners is de

deregulering van de markten in gang gezet, is de kracht van vakbonden gebroken, is de kloof tussen arm en rijk groter geworden en zijn alle waarden tot marktwaarden gereduceerd. De postwaarheid waar we nu mee te maken hebben, steunt volgens jou op drie pijlers: het neoliberalisme (dat eigenlijk alleen maar marktwaarden erkent), de postmoderne filosofie (die ervan uitgaat dat achter elke aanspraak op waarheid een verborgen aanspraak op macht en eigenbelang schuil gaat) en de evolutiebiologie (die er in dit boek wat mij betreft wat onduidelijke bijhangt, maar die volgens jou ervanuit gaat dat we evolutionair zo zijn geprogrammeerd dat we zoveel mogelijk exemplaren van onszelf willen voortbrengen). Als we weer in reële alternatieven willen denken in plaats van in een alternatieve werkelijkheid, daar gaat het jou uiteindelijk om, is het goed om niet meer zo in stambelangen te denken maar om weer universeel te durven denken.

Het alternatief ligt volgens jou, zoals je ook in jouw andere boeken naar voren hebt gebracht, in de Verlichting waar mensen als Kant, Rousseau en Voltaire wezen op het vermogen om gebruik te maken van universele waarden, waarheid en rechtvaardigheid. Rede en logica vereisen instrumenteel denken, maken gebruik van emoties en persoonlijke overtuigingen, maar ook van waarden en moraliteit. Ze vereisen ook vragen durven stellen en redenen willen vinden. Met de idealen moeten we onze ervaringshorizon weer durven oprekken; dan blijkt er veel meer mogelijk te zijn dan we nu denken. Jij wilt moraal en universele idealen uit het beklagdenbankje halen zodat we mogelijkheden die gerealiseerd kunnen worden weer helder zien.

We kunnen in de alternatieve werkelijkheid berusten of we kunnen ons ertegen verzetten, de keus is aan ons. Jouw keus is duidelijk en ik snap dat jij tegen de achtergrond van de Amerikaanse verkiezingen dit opgewonden neerschreef. Voor de Nederlandse uitgave voorzag je het boek later, iets geruster geworden door de uitslagen van de Nederlandse en Franse verkiezingen, van een nieuw voorwoord. In jouw boek zet je je vooral af tegen Trump en alles wat bij hem en zijn ideeën hoort. Hoe kan het ook anders met Kant als grote voorbeeld en Rawls als leermeester. In alles is Trump jouw tegenbeeld: *“De enige persoon die ik ken die werkelijk de gedachte lijkt te belichamen dat er geen andere waarden bestaan dan marktwaarden, dat er geen verschil is tussen aanspraken op waarheid en aanspraken op macht, en wiens voornaamste doel is zoveel mogelijk kopieën van zichzelf te produceren, of in ieder geval van zijn naam, is Donald J. Trump.”*

De recente geschiedenis maakt duidelijker dan wat ook dat we voorbij de huidige tijd moeten durven denken en op zoek moeten naar alternatieven. Onlangs schreef een bekende filosoof in de Volkskrant een korte recensie over

jouw boek. Hij was niet enthousiast en noemde het een lui boek. Dat ben ik niet met hem eens. Eerlijk gezegd vond ik zijn recensie een beetje lui omdat hij nauwelijks de moeite nam dit snelschrift te verbinden met jouw andere werk. Dat geheel vind ik bijzonder inspirerend, vooral omdat jouw optimisme en geloof in maatschappelijke en morele vooruitgang mij aanspreken. We moeten beter doorkrijgen wat er allemaal gelukt en wat er nog te doen is. Jij laat zien dat we in ons Europese deel van de wereld erin geslaagd zijn om democratische waarden tot stand te brengen en dat we konden zorgen voor sociale rechtvaardigheid. Oorlogen hebben plaats gemaakt voor vrede. Er is van alles over te zeggen maar er is solidariteit en onderwijs, zorg en huisvesting gelden er als rechten. Daar moeten we inspiratie voor de toekomst uit halen. En uiteindelijk heb je gelijk dat we idealen niet moeten afmeten aan de realiteit, maar de realiteit moeten beoordelen aan de hand van idealen. Soms is het goed om ziek te zijn.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Neiman, S.(2017).
Verzet en rede in tijden van nepnieuws.
Rotterdam: Lemniscaat, 72 pag.

Wat denk jij ervan?

Amsterdam, januari 2018

Beste Geoffrey Galt Harpham,

In mijn land maken ze zich de afgelopen jaren nogal druk om de vaderlandsliefde. Sommigen vinden dat Nederland te weinig patriottisch en nationalistisch is en dat we best wat meer trots kunnen gebruiken. De Nederlandse vlag is daar het symbool van en zou wat vaker fier moeten wapperen. Het is niet voor niets dat er sinds kort zo'n vlag in de grote zaal van de Tweede Kamer (het politieke centrum van ons land) wappert. Het is natuurlijk geen grote vlag geworden zoals je die bijvoorbeeld wel eens in een land als Turkije ziet. Een kleine, bescheiden en vooral goedkope vlag is genoeg. Zo'n vlag staat er nu en dat is nieuw. Ook sommige gemeenten willen er een ophangen in hun eigen, lokale raadzaal. Dit om de Nederlandse identiteit ook lokaal te beklemtonen. Ook andere en meer concrete voorstellen zijn naar voren geschoven. Scholieren zouden het Wilhelmus (het Nederlandse volkslied) moeten kennen en snappen. Kinderen verplicht naar ons nationale Rijksmuseum laten gaan en kennis laten maken met ons rijke (niet altijd even verheven!) verleden, is een derde voorstel.

Maar gaat het wel om deze symbolen als je trots en eenheid onder de bevolking wilt nastreven? Zou de discussie niet veel meer om de onderliggende principes van trots moeten gaan en zouden we niet meer moeten nadenken over hoe we die moeten overbrengen? Jouw *What Do You Think, Mr. Ramirez? The American Revolution in Education* gaat eigenlijk over die vragen en laat op een subtiele wijze zien hoe jouw land daar een tijd lang heel succesvol in was. Het onderwijs had daarin een centrale rol. Dat hele onderwijssysteem, en zeker het hoger onderwijs, is tegenwoordig in verwarring met zijn grote verschillen van mening over de doelen en verwachtingen van het onderwijs, de methode van overdracht en de ongelijkheid die verder toeneemt. Dat was anders in de gouden periode van het algemeen onderwijs toen er toch wel degelijk een soort consensus bestond over de basisprincipes. Dat rijke culturele verleden roep jij terecht in herinnering in jouw mooie boek.

Niet lang geleden ontmoette jij meneer Ramirez, een wat oudere man die jou zijn verhaal van vijftig jaar geleden vertelde. Hij, deze meneer Ramirez, kwam toen als Cubaans vluchteling in Amerika aan, zonder geld, contacten en papieren. Hij kreeg een kleine beurs om een opleiding te volgen en koos toen voor een taalcursus. Daar keek zijn leraar Engels hem op een bepaalde dag aan toen ze een sonnet van Shakespeare bespraken en vroeg: “Nou, meneer Ramirez, wat denk jij ervan?”. Het was de allereerste keer dat iemand hem zo’n vraag stelde. Die simpele vraag schudde hem wakker en zorgde er uiteindelijk voor dat deze meneer Ramirez ging studeren om tenslotte zelf hoogleraar te worden.

Voor jou gaat het in dit verhaal niet alleen om een persoonlijk succes, maar jij ziet dit als het resultaat van een weloverwogen politiek, van een onderwijssysteem dat met zijn vinger naar het individu wijst en het beste uit een individu haalt. Dat idee kreeg in de twintiger en dertiger jaren van de vorige eeuw langzaam vorm als het algemene onderwijs, wanneer dit onderwijs er niet alleen meer is voor de aristocratie, maar voor brede lagen van de bevolking. Eerder begrepen de stichters van Amerika (Adams en Jefferson) al de centrale rol van het onderwijs in de vooruitgang van de samenleving.

Echter, het zijn vooral mensen als Horace Mann en John Dewey die er dan op wijzen dat het onderwijs niet alleen voor meer Amerikanen toegankelijk moet zijn, maar ook dat het die bredere groep moet voorbereiden op deelname aan die samenleving. Het bracht een hele democratisering golf op gang waarbinnen een belangrijke plaats was weggelegd voor dat algemene onderwijs. Die beweging werd helemaal sterk na de Tweede Wereldoorlog wanneer er ook in Amerika wordt gepleit voor maatschappelijke vernieuwing. In 1945 kwam er een publicatie uit die voor deze ontwikkeling model stond: *General Education in a Free Society*, ook wel het *Rode Boek* genoemd. Daniel Bell, de beroemde Amerikaanse socioloog, noemde dit ooit, zo schrijf jij, de ‘Bijbel van het algemeen onderwijs en het nationale symbool van de vernieuwing na de oorlog’.

De taal ervan mag ons dan nu wat gedateerd in de oren klinken, de principes, waar mensen als Ahrendt en Cassirer zich zeer bij thuis voelden, staan nog recht overeind. Jij ziet dat onderwijs als een grote, brede advertentie voor openheid, vrijheid, gelijkheid en mogelijkheden, dat bovendien de buitenwereld duidelijk moest maken waar een welvarend land als Amerika toe in staat is: een meritocratisch systeem met oog voor het belang van de samenleving, waarbinnen mensen laveren tussen individuele zelfrealisatie en maatschappelijke betrokkenheid. Dat onderwijs moest expliciet toegankelijk zijn voor minderheden en immigranten, mensen met achterstanden zoals Mr. Ramirez, die persoonlijk werden aangesproken om een mening te vormen. Dit

mening vormen aan de hand van teksten, het interpreteren van de Bijbel maar ook van klassieke documenten zoals de Constitutie en de Bill of Rights, zit natuurlijk ook wel opgesloten in de Protestantse genen van de Amerikanen. De kracht zit hier, volgens jou, ook niet zozeer in het afdwingen maar veel meer in samen nadenken over hoe individuele intelligentie is aan te spreken.

Het democratisch experiment, het basisprincipe van het Rode Boek, kan alleen overleven als mensen feiten weten te interpreteren, respectvol met elkaar van gedachten wisselen en er rekening wordt gehouden met het belang van iedereen. Die wijsheid, zo essentieel voor democratie, leer je in het onderwijs en met het leren van de taal. Ik denk dat je gelijk hebt als je zegt dat Mr Ramirez niet in de eerste plaats werd uitgenodigd om iets te zeggen over de betekenis van Shakespeares gedicht maar dat hij eigenlijk werd uitgenodigd om op gelijke voet deel te nemen aan een nationale conversatie. De taal moest Mr Ramirez de cognitieve en politieke vaardigheden geven om daaraan mee te doen. Dat begreep Ramirez' leraar heel goed. De algemene toegang tot onderwijs zorgde er verder voor dat grote groepen ook na het voortgezet onderwijs nog onderwijs volgen. Dat onderwijs was dan breed opgezet en richtte zich op de ontwikkeling van 'heel de mens'. De ideeën van algemene toegankelijkheid, individuele zelfrealisatie en maatschappelijke betrokkenheid kwamen natuurlijk onder druk te staan wanneer dit tijdens de Koude Oorlog als te democratisch werd beschouwd en te veel gericht op sociale mobiliteit, gelijke verdeling van middelen en het belang van de geesteswetenschappen. Dat was niet meer zozeer wat de samenleving nodig had. Er kwamen kleine scheurtjes in deze Amerikaanse droom die allengs groter werden. Het resultaat en dat wat het onderwijs oplevert werden belangrijker, eerst voorzichtig, maar steeds duidelijker.

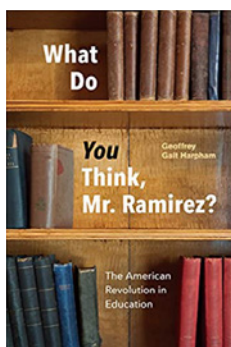
Die principes en praktijken van het algemeen onderwijs die jij in jouw boek beeldend beschrijft, zijn wat anders dan het gebruik van de vlag, het zingen van het volkslied of het bezoek aan een nationaal museum. Jij bent je er zeer van bewust dat het wiel niet opnieuw moet worden uitgevonden en dat de taal van die tijd niet meer bij deze tijd past. De kern blijft overeind staan en bepaalde fundamentele principes zijn nog steeds ondersteunend voor de samenleving. Dat Rode Boek was het nationale plan hiervoor en moest ervoor zorgen dat mensen zich betrokken voelen bij die samenleving en zo moest die nationale democratische identiteit worden opgebouwd.

Wanneer ik jouw boek lees, lijkt het wel alsof het onderwijs toen algemeen toegankelijk was voor iedereen. Zover ik weet was die toegankelijkheid voor het zwarte deel van de Amerikaanse bevolking in ieder geval

helemaal niet zo groot. Daar waar de zwarte Amerikanen naar het onderwijs konden, was dat in zwarte scholen in zwarte wijken. Echter, jij wilt met jouw boek aandacht vragen voor het onderliggend principe achter de Amerikaanse revolutie in het onderwijs. Dit is geen symboolpolitiek van vlag, volkslied of een nationaal museum maar een groot en warm respect voor een gouden periode waarin werd gedacht over 'heel de mens' en 'moreel burgerschap'. Het gaat jou om het pedagogische, het onderwijskundige en de culturele waarde van het algemeen onderwijs en de taal in het bijzonder waarmee mensen een kritisch perspectief leren, kunnen verbeelden en algemene waarden en culturele verschillen inzien. Die democratische principes onderbouwen nog steeds het burgerschap, laten zien hoe er met verschillen kan worden omgegaan en hoe persoonlijke vrijheid en rechtvaardigheid op elkaar kunnen worden afgestemd. Jouw boek laat zien wat ervoor nodig is, hoe mensen kunnen worden voorbereid op een maatschappelijk principe en hoe de belofte daarvan kan worden gerealiseerd. Jou gaat het niet om het overbrengen van basiskennis of een lijst van iconische boeken die iedereen moet lezen. Jij hebt een veel dynamischer beeld voor ogen, open en pluralistisch, waarin wetenschap en wiskunde, sociale wetenschappen en talen met elkaar een wat onsamenvattend en incompleet geheel vormen. Maar wel zo dat een nieuwe generatie een interpreteerbare tekst als die van Shakespeare voorgelegd krijgt en iedere nieuwe Ramirez wordt uitgenodigd om zijn of haar mening te geven, in de wetenschap dat hij of zij individuele rechten heeft en in een land woont met constitutionele rechten: het trotse principe dat meer is dan een symbool dat fier wappert in de wind.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Harpham, G.G.(2017).

What Do You Think, Mr. Ramirez? The American Revolution in Education.

Chicago: The University of Chicago Press, 224 pag.

Over werk gesproken

Amsterdam, februari 2018

Beste Joop Berding,

Jij bent wijsgerig en historisch pedagoog, werkte in het onderwijs, welzijn en beleid en vervolgens weer als docent bij de Hogeschool Rotterdam. Je promoveerde bijna tien jaar geleden op John Dewey en die interesse delen we in ieder geval met elkaar. Vlak voor jouw pensioen bracht jij de bundel *Ik ben ook een mens. Opvoeding en onderwijs aan de hand van Korczak, Dewey en Arendt* uit. In dat boek ga je in gesprek met deze drie originele denkers. Janusz Korczak (1878-1942) is de Poolse kinderarts, kinderboekenschrijver en de pedagogische hervormer die met allerlei vormen van kinderp participatie experimenteert. De Joodse kinderen uit zijn weeshuis worden door de Duitsers opgepakt en Janusz Korczak weigert ze in de steek te laten. Hij trekt ze mooie kleren aan en geeft ze waardevolle spullen mee voordat ze worden opgepakt, meegevoerd en in Treblinka om het leven worden gebracht. John Dewey (1859-1952) is een van de grote Amerikaanse filosofen die over een groot aantal onderwerpen boeken schreef. Bij elke politieke discussie wachtte iedereen op wat John Dewey ervan vond. Hij is natuurlijk ook de grote trekker van het progressieve onderwijs dat begin van de twintigste eeuw opkomt. In dat boek besteed jij ook aandacht aan Hannah Arendt (1906-1975), de tegendraadse Duitse filosofe die in de vijftiger jaren doorbreekt.

Drie originele denkers die elkaar, denk ik, niet hebben gekend. Alle drie, hoe verschillend ook, hadden ze oog voor het praktisch handelen van de opvoeder en onderwijzer en de concrete situatie die hen dwingt om oplossingen te zoeken. Van die drie is Hannah Arendt misschien wel de meest filosofische en degene die het minst expliciet over opvoeding en onderwijs heeft geschreven. Toch bouw jij, met een groepje medestanders, in *Aan het werk met Hannah Arendt*. Professionals in onderwijs, zorg en sociaal werk voort op haar werk. In de academische wereld, zo stel je vast, is de belangstelling voor haar werk bijzonder groot en zijn er hele bibliotheken volgeschreven. Maar deze academische literatuur is zwaar en alleen op filosofen gericht. Aan de andere kant is er binnen de journalistiek ook veel belangstelling voor haar werk en

krijgt ze een soort cultstatus. In haar werk is, zo dacht je, meer inspiratie te vinden voor professionals in het onderwijs, en nu ook zorg en sociaal werk. Met haar inzichten zouden deze professionals wel eens wat meer grip op hun werk met kinderen, patiënten en cliënten kunnen krijgen.

Ten opzichte van een aantal klassieke professionals (de arts, de jurist, de priester of dominee) ontbreekt het de moderne professionals in het onderwijs, de zorg en het sociale domein aan een stevige en duidelijke kennisbasis. Hun werk is dynamisch, hectisch en altijd anders dan je denkt. Hun bestuurlijke achterban is veel zwakker dan die van de klassieke professionals. Het werk van de moderne professionals is de laatste jaren nogal onder druk komen te staan. Hun autonomie verdwijnt en hun werk wordt meer en meer gecontroleerd, beheerst en op resultaten beoordeeld. Van bovenaf stellen hun bazen eisen en van onderop vertelt de directe omgeving wat ze moeten doen. En alsof dat nog niet genoeg is, neemt de invloed van de markt en de bureaucratie verder toe en komt de eigen positie van de professional steeds meer in de verdrukking. Daarom zijn er in deze tijd voor deze professionals twee vaardigheden van het grootste belang. Aan de ene kant moeten ze kunnen reflecteren op hun eigen situatie en op hoe ze daarin moeten functioneren. Tegelijkertijd is ook het vermogen om zelf na te kunnen denken over de normatieve aspecten van het werk onontbeerlijk. Juist hier heeft Hannah Arendt volgens jou wat in te brengen.

In jouw boek wordt een aantal keren op het onderscheid gewezen dat Arendt maakt tussen arbeiden, werken en handelen, ook in het deel over onderwijs. Bij arbeiden gaat om de biologische processen van het menselijke lichaam en de cyclische processen van het huishouden; bij werken gaat het om het doelgericht inrichten van de wereld met z'n gebouwen, dingen en netwerken; en bij handelen, waar het Arendt vooral om te doen is, gaat het om het aangaan van relaties en het spreken over zaken die iedereen aangaan en waarin we, heel fenomenologisch, 'aan elkaar verschijnen'. Het handelen van mensen is, zoals zij zo mooi zegt, als een tafel waaromheen mensen zitten. Zo heeft die leerkracht de professionele verantwoordelijkheid om op die tafel cultuurgoederen te leggen waar jongeren mee in aanraking kunnen komen en waarover ze met elkaar in gesprek gaan. Zo leren ze de wereld kennen en lopen ze als het ware de wereld in. Het gezag heeft het in de moderne wereld, na de religie en de traditie, ook moeilijk, zeker in de opvoeding en het onderwijs. Gezag moet niet gezien worden als een individuele competentie maar als iets dat tot stand komt in een gemeenschappelijke wereld. Daarvoor moet de professional naast vakkennis en didactische vaardigheden over praktische

wijsheid beschikken waarmee hij of zij steeds opnieuw kan beginnen en waarbij geduld, vertrouwen, tact en standvastigheid ondersteunende eigenschappen zijn.

In de zorg en het sociale domein kunnen professionals zich ook aan Hannah Arendt optrekken. Daar gaat het over de eigen kracht van cliënten, waarover iedereen wel beschikt, als ze het maar zelf willen en kunnen zien. Netwerken moeten worden aangesproken en problemen opgelost en langzaam verdwijnt de vrije ruimte tussen professional en cliënt, raakt de hulpverlener los van de concrete leefwereld en situatie van de cliënt en verdwijnt zijn eigen verantwoordelijkheid en regie. De professionele ruimte is beheersbaar gemaakt en er is minder ruimte voor gesprek, het stellen van vragen, zelf nadenken over de doelen die moeten worden nagestreefd en wat we er zelf van kunnen maken. De moderne professional van tegenwoordig heeft het steeds moeilijker om te leven te midden van anderen en om te laten zien wie ze zelf zijn.

Hannah Arendt schreef over talloze onderwerpen boeken, waaronder Joden, vluchtelingen, totalitarisme, revoluties, vrijheid, geweld, de menselijke conditie, het kwaad en het denken. Het is moedig van je dat je haar gevarieerde werk voor de Nederlandse professional toegankelijk maakt. Haar filosofie is geen systematische filosofie die zich makkelijk in enkele losse elementen laat samenvatten. Het gaat haar om hoe mensen in de wereld staan, om de mogelijkheden en voorwaarden om in vrijheid te leven, het kwaad dat die vrijheid bedreigt en over zelfstandig denken en oordelen. In alles wat ze deed bleef zij een buitenstaander, in alles de non-conformist. Naar haar rustige, tegendraadse blik kijk ik graag als ik achter mijn bureau zit en mijn boekenkast inkijk. Met haar politieke verhalen wilde ze mensen inspireren en uitdagen.

Jouw boek vertilt zich niet. Jij wilt met jouw medeschrijvers leraren uitdagen om buiten de beperkingen en grenzen zelf na te denken. De professionals in de zorg en het sociale domein moeten zelf vragen durven stellen en in concrete situaties oplossingen vinden voor mensen die ondersteuning nodig hebben. Moderne professionals zijn, onderstreep je, meer dan uitvoerders en hun werk is meer dan het uitstrooien van een emmer methodische interventies. Zij moeten goed nadenken over hun eigen handelen en de context waarin dat plaatsvindt, zoveel mogelijk zichzelf blijven en hun professionele ethos overeind houden. Tekstueel vond ik jouw boek niet altijd even sterk en de uitgever had wel wat strenger mogen zijn. De voorbeelden en casussen waar elk hoofdstuk mee begint, zijn niet altijd sprekend. Als in het boek zo vaak het onderscheid wordt gemaakt tussen arbeid, werk en handelen en er steeds op wordt gehamerd dat het vooral om handelen moet gaan, is de

titel weer niet zo treffend gekozen, vind ik. Met Hannah Arendt ga je niet aan het werk, met haar ga je in gesprek. Wat zou ze van zo'n boek vinden, vroeg ik mijzelf af? Hopelijk zet het mensen aan het denken en inspireert het om eens een boek van haar zelf te lezen, of misschien wel die mooie biografie van Elisabeth Young-Bruehl Hannah Ahrendt. *For love of the world* (1982) of een mooi gedicht van haar, want zo kon ze ook heel mooi aan je verschijnen.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Berding, J. (2017).

Aan het werk met Hannah Arendt. Professionals in onderwijs, zorg en sociaal werk.
Leusden: ISVW Uitgevers, 195 pag.

De possibilist

Amsterdam, maart 2018

Beste Steven Pinker,

In 1784 gaf Immanuel Kant in een kort artikel antwoord op een eenvoudige vraag: Wat is Verlichting? In dat artikel valt hij met de deur in huis en hier is hij meteen heel duidelijk: “Verlichting is het uittreden van de mens uit de onmondigheid die hij aan zichzelf te wijten heeft. Onmondigheid is het onvermogen zich van zijn verstand te bedienen zonder de leiding van de ander.” Kant is nog optimistisch over de mens die zijn onmondigheid van zich afschudt en de moed heeft zijn eigen verstand te gebruiken: Sapere aude! Dat optimistische beeld zijn we, volgens jou, kwijtgeraakt met Nietzsche, Horkheimer en Adorno, Foucault en al die anderen voor wie macht en het instrumenteel gebruiken van de rede belangrijker leken te zijn.

Hooggespannen verwachtingen hebben plaats gemaakt voor de schaduwzijden van de Verlichting. Maar jij, Steven Pinker, zoekt weer aansluiting bij het oorspronkelijke optimisme waarmee het allemaal is begonnen. Het donkere wereldbeeld waar we elkaar in hebben geduwd en waarbinnen we leven vraagt hier om. Je bent glashelder: er is helemaal geen reden om te denken dat het einde van de tijd nabij is. We hebben het helemaal bij het verkeerde eind als we in dat zwarte denken blijven steken.

Jij bent een cognitief psycholoog en hebt over taal, het menselijk brein en evolutie kloeke boeken geschreven voor een breed publiek. De laatste jaren zijn jouw boeken maatschappelijker geworden. Zo schreef je een paar jaar geleden nog *The Better Angels of our Nature: Why violence has declined* (2011), waarin je de geschiedenis van geweld beschrijft en laat zien dat de tijd waarin we leven, anders dan wij vaak denken, de meest vredig tijd ooit is. Dit optimistische denken zet jij door in jouw nieuwe boek *Enlightenment now: The case for reason, science, humanism, and progress* dat net is verschenen en veel aandacht trekt. Ook nu wil je dat we anders tegen de wereld aan gaan kijken. We moeten inzien dat de idealen van de Verlichting ons bestaan positief hebben beïnvloed en dat de rede, de wetenschap en het humanisme ons op alle fronten voortuitgang hebben gebracht. De idealen van de Verlichting moeten we

opnieuw ontdekken, deze moeten in onze taal, concepten en perspectieven terugkomen en zijn nu meer nodig dan ooit.

De beste manier, denk je, om dat positieve perspectief overtuigend over te brengen is met tellen, grafieken en getallen laten zien hoe we er op allerlei gebieden op vooruit zijn gegaan. Dat is precies wat je doet in dit boek. Ik ben blij dat je mij als lezer daarbij niet enkel met losse cijfers achterlaat, maar deze betekenisvol aan elkaar breidt. Je laat zien dat de levensverwachting van mensen enorm is toegenomen. In 2015 is dat al 71,4 jaar en weinig mensen zijn zich hiervan bewust. Dat hangt weer samen met het feit dat in elk land de kindersterfte is afgenomen en de gezondheid in het algemeen beter is geworden. We weten hoe we met verschillende infectieziekten moeten omgaan, via vaccinatie, schoon water en rioleringsystemen bijvoorbeeld. Alleen al in de 20ste eeuw zijn er nog 300 miljoen mensen aan de pokken overleden en die infectieziekte kwam in de zeventiger jaren van die eeuw voor het laatst voor. Hongersnood kwam in de vorige eeuw nog op grote schaal voor, zoals in Rusland, China, Columbia en Noord-Korea. Nog steeds komt dat voor, maar als het voorkomt niet meer op zo'n schaal omdat we weten hoe we moeten verbouwen en omdat er zich wereldwijd een ware groene revolutie voltrok. De welvaart in de wereld is sinds 1870 sterk toegenomen, ook in landen die tot voor kort arm waren. Meer dan de helft van de volwassenen in de wereld heeft nu een mobiele telefoon, je bedoelt maar. Tegelijkertijd is de extreme armoede sterk afgenomen, ook al weten we over de slechte leefsituaties in Haïti, Kongo en Soedan. Op het ethische terrein zie jij eveneens vooruitgang. Rijken zijn er wel flink op vooruit gegaan, mogelijk te veel, de rest kreeg het met de technische ontwikkeling en globalisering ook een stuk beter. Wat de omgeving betreft hebben we te maken met overbevolking, vervuiling en opraken van natuurlijke hulpbronnen. Echter, waar landen het beter krijgen, zo laat je zien, neemt het aantal kinderen en de vervuiling af. Daar raken bronnen misschien op, maar worden ook nieuwe mogelijkheden gezien. Als mensen meer middelen hebben en onderlegd zijn, geven ze, schrijf je, meer om de omgeving, zoeken ze manieren en vinden die om de omgeving te beschermen en kunnen ze de kosten daarvoor betalen. Handel, democratie, economische ontwikkeling, vredeshandhaving en internationale wetgeving hebben voor meer vrede gezorgd en het aantal oorlogsslachtoffers is over de langere termijn sterk afgenomen ook al doet het dagelijkse journaal je heel anders denken. Hetzelfde geldt voor het terrein van veiligheid waarbinnen het aantal moorden en verkeers- en werksslachtoffers sterk af is genomen. Terrorisme veroorzaakt op lokaal niveau ellende en angst, maar als we het over de langere termijn bezien,

kunnen we niet anders dan dit probleem relativeren. In 2015 leeft twee derde van de wereldbevolking in vrije of relatief vrije samenlevingen, honderd jaar geleden was dat nog maar een vijfde. Grote niet-vrije landen, Rusland en China, zijn minder onderdrukkend dan ze waren ten tijde van Stalin en Breznev en Mao. De rechten van minderheden, vrouwen en mensen met een andere seksuele geaardheid zijn wereldwijd toegenomen en het onderwijs, het vlaggenschip van vooruitgang, zorgt voor economische groei, democratie en vrede. De verwachting is dat ongeletterdheid aan het einde van deze eeuw volledig is verdwenen. Met het langer, gezonder, veiliger, vrijer, rijker en wijzer leven neemt de kwaliteit van leven ook toe, nu we betaald op vakantie kunnen en pensioenen en technologieën hebben die ons meer tijd geven om tijd met anderen door te brengen en intellectueel en creatief te genieten. De grote bedreigingen (nucleaire oorlog en klimaatverandering) zijn dan misschien niet opgelost maar met onze kennis wel oplosbaar.

Je bent wel erg van jouzelf overtuigd. Tegelijk moet ik je zeggen dat je mij wel wakker schudde met dit lange overzicht, al werd ik er uiteindelijk misschien wel een beetje moe van. Nadat je jouw ideeën over het belang van de idealen van de Verlichting hebt geïntroduceerd en vervolgens hebt laten zien hoe ze werken, trek je mij er weer helemaal bij, wanneer je de drie kernelementen van de Verlichting verdedigt: rede, wetenschap en humaniteit. Mensen zijn rationele wezens die hun capaciteiten moeten gebruiken. We moeten ons er meer van bewust zijn dat het dagelijks leven voor de Verlichting vol zat met sterfte, plagen, kindersterfte, sadistische martelingen, slavernij en kruistochten op grote schaal.

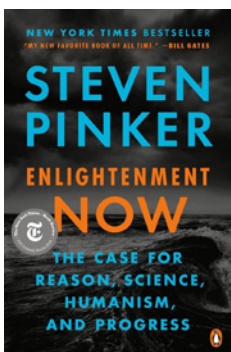
Het leven floreert nu, in ieder geval in de meeste vrije landen met menswaardige normen, mensenrechten, vrije markt, sociale uitgaven en juridische regelingen. In deze lijn moeten we verder denken, en dan is het goed als we nieuwe maatregelen meer zien als wetenschappelijk experiment dan als sportcompetitie. Natuurlijk zijn we soms irrationeel, maar het feit dat we dat zelf inzien komt ook omdat we rationeel zijn. We maken fouten en schatten dingen niet goed in, maar ook weer niet de hele tijd. Het is goed als we weten waar we staan en op bestaande kennis voortbouwen. Het is goed als we een beetje denken als een Bayesiaan. Als jonge mensen meer in dat logisch en kritisch denken worden opgeleid en we een meer open en gedurfde sfeer creëren op het werk, in de omgang met elkaar, in het debat en als we beslissingen nemen, dan ziet het er allemaal nog beter uit. Meer experimenteren en loskomen van vooringenomen politieke standpunten, daar gaat het jou om. Daarvoor is de wetenschap nodig die voor de vooruitgang in

het leven, welvaart, de kennis en de vrijheid zorgde en dat ook in de toekomst zal doen. Die wetenschap heeft het moeilijk nu fundamentalisten er niet in geloven, bepaalde politici (links en rechts) te veel met zichzelf bezig zijn en veel wetenschappers zelf ook over de kracht van hun vak twifelen. Toch is het nodig dat we allemaal weer wat meer wetenschappelijk gaan denken en zo de geest van de Verlichting serieus nemen.

Echter, met wetenschap alleen komen we er niet. Het is nodig dat alle aspecten van het leven floreren en zo kom jij bij het humanisme terecht met zijn idealen van een lang, gezond, gelukkig, rijk en stimulerend leven. Idealen zoals we dat tegenkomen in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, dat korte document vertaald in vijfhonderd talen en dat iedere nationale constitutie heeft beïnvloed. Natuurlijk ben je niet blind voor de problemen in de wereld en je somt ze kort op, al geef je er hier geen getal of grafiek bij. Je denkt tegendraads en als lezer wil je op bepaalde plekken graag met jou in discussie, waar je het bijvoorbeeld over ongelijkheid hebt of vervuiling. Het is goed dat je het positieve en optimistische geluid laat horen nu het moderne leven het zo moeilijk heeft. Ik stel mij zo voor dat mensen als Bill Gates (dat weet ik) en Arjen Lubach (dat denk ik) jouw boek zullen omarmen. Mensen in de binnenlanden van Amerika en de buitengebieden van Engeland en Nederland overtuig je er niet mee. Daarvoor is jouw verhaal, denk ik, te rechtlijnig en heeft het te weinig oog voor conflict, tegenstrijdigheden en mededogen. Maar wat een gedurfd boek dat mij in ieder geval heel duidelijk die andere kant op wijst.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Pinker, S. (2018).

Enlightenment now: The case for reason, science, humanism, and progress.

New York: Viking, 528 pagina's.

De keerzijde van een groot ideaal

Amsterdam, april 2018

Beste Kees Vuyk,

In *I, Daniel Blake* (2016) geeft de Engelse regisseur Ken Loach ons een indringend beeld van de 60-jarige, kinderloze weduwnaar Daniel Blake die met de moderne samenleving in de clinch ligt. Loonarbeider Blake herstelt van een hartaanval en zijn dokter verklaart dat hij nog niet moet gaan werken. Zijn verzekering denkt daar echter heel anders over en zet hem onder druk om weer te gaan werken. De film laat de doodvermoeiende strijd van Blake met de bureaucratie zien. Het lijkt alsof Blake in een wereld zonder familie en vrienden leeft en hij moet zelf zijn problemen oplossen. De enige bij wie hij gehoor vindt, is een jongere vrouw met kind. Zij leeft zelf ook aan de onderkant van de samenleving en kent haar dagelijkse problemen. Zij proberen elkaar te helpen maar dat lukt hun nauwelijks. Daniel Blake is een aardige, humoristische en fatsoenlijke man die gewoon niet zijn weg kan vinden in deze moderne en complexe samenleving.

Toen ik de afgelopen week jouw bijzonder goede boek *Oude en nieuwe ongelijkheid. Over het failliet van het verheffingsideaal* las, moest ik regelmatig aan die indrukwekkende film denken. Jij was lang universitair hoofddocent kunst- en cultuurbeleid en daarom denk ik ook dat je de film gezien hebt en begrijpt waarom ik hieraan moest denken. Jouw boek gaat over onze huidige gespleten samenleving die steeds meer te verdelen is in groepen winnaars en verliezers. Daar waar we in de vorige eeuw lang geloofden dat we met goede opleidingen ervoor konden zorgen dat onze samenleving evenwichtig zou worden opgebouwd, door talenten boven te laten drijven en ervoor te zorgen dat zij met de meeste talenten het voor het zeggen te zouden krijgen, komt nu zo langzamerhand heel duidelijk de keerzijde van die meritocratische gedachte bloot te liggen. Als we om ons heen kijken, zien we dat er duidelijke scheidslijnen zijn ontstaan tussen hoogopgeleiden en laagopgeleiden; de ene groep plukt de vruchten van de grote, open samenleving die hun alle kansen biedt en de andere groep raakt steeds verder van die samenleving afgesloten. Het verheffingsideaal kan ondertussen al lang niet meer bieden wat ze ooit zo

hoopvol beloofde. Gelijke kansen zijn er, volgens jou, alleen nog maar voor gelijken. In jouw boek laat je de grote samenhang zien en hoe het komt dat we tegenwoordig denken zoals we denken.

Duizenden jaren van gelijkheidsdenken, honderden jaren van gelijkheidspolitiek en tientallen jaren van verzorgingsstaat konden er niet voor zorgen dat ongelijkheden die samenhangen met afkomst zijn opgelost. De feiten spreken ondertussen duidelijk voor zich. Hoogopgeleiden verdienen gemiddeld twee keer zo veel als laagopgeleiden en de topman van Shell verdient vijfhonderd keer zo veel als zijn werknemer op minimumloonniveau. Hogeropgeleiden leven zes tot zeven jaar langer en wanneer er wordt gekeken naar in goede gezondheid leven is dat verschil veel groter. De deelname aan cultuur en politiek tussen hoog- en laagopgeleiden verschilt ook totaal. De kloof tussen beide groepen wordt breder en dieper en daarover maak jij je grote zorgen.

De verschillen tussen beide groepen hangen samen met de opleiding die mensen hebben gevolgd. Het aantal hoogopgeleiden is na de Tweede Wereldoorlog sterk toegenomen. Was dat vijftig jaar geleden (1968) nog maar 14%, nu volgt bijna 40% hoger onderwijs. In onderzoek naar ongelijkheid wordt altijd gezocht naar opleiding en een aantal samenhangende variabelen die te onderzoeken zijn. Wij hebben er, schrijf jij, moeite mee om het in verband te brengen met intelligentie.

Toch moeten we deze onderliggende factor onder ogen durven zien en meenemen als we de relatie tussen afkomst en opleiding willen onderzoeken. Jij bent je ervan bewust dat onderzoek dan een stuk ingewikkelder wordt en dat velen van ons er zich niet erg gemakkelijk bij zullen voelen. Toch moeten we intelligentie in de discussie over afkomst en opleiding betrekken, omdat we dan de verschillen tussen hoger- en lageropgeleiden kunnen begrijpen. Je gaat in op het werk van cognitief psychologen en intelligentieonderzoekers en laat zien dat intelligentie ongelijk is verdeeld over de samenleving. Intelligentie hangt samen met het opnemen en verwerken van nieuwe informatie. Verschillen tussen mensen zorgen ervoor dat we problemen cognitief, maar ook ethisch en esthetisch, verschillend benaderen. In jouw boek laat je zien dat we niet alleen afkomst en opleiding moeten verbinden met die onderliggende factoren maar ons ook nog moeten afvragen hoe we in een bepaalde tijd en cultuur met deze zaken omgaan.

Tegenwoordig kan iedereen met voldoende intelligentie zichzelf ontwikkelen en er maatschappelijk op vooruit gaan. Dat wat vroeger voor een kleine groep haalbaar was, is nu voor een grote groep haalbaar, en dat zie jij

terecht als voordeel. Tegelijk heeft die grote groep hoogopgeleiden zich in zijn eigen subcultuur opgesloten en ook de laagopgeleiden zijn een met elkaar een eigen subcultuur gaan vormen. Daar waar vroeger deze twee groepen elkaar nog weleens tegen kwamen op verjaardaagsfeestjes in de familie, in de buurt, de kerk of binnen de grote volkspartijen, is daar ondertussen al geen sprake meer van. De levens spelen zich in hele verschillende omgevingen af.

Meritocratie is nu het sociale contract dat de samenleving met zijn burgers afsluit en degene die het verdient heeft het voor het zeggen gekregen en ontvangt daarvoor beloning naar verdienste. Dat contract zorgde voor maatschappelijke welvaart en mobilisatie van talent. De meritocratie zorgde er ook voor dat er een enorme competitie op gang kwam met winnaars en verliezers, zoals het ook voor een verwijdering tussen groepen in de samenleving zorgde. Eerst tussen ouders en kinderen en later vooral tussen hoog- en laagopgeleiden. De afstand tussen deze groepen werd de afgelopen jaren alleen maar groter (ook omdat er niet meer tussen deze groepen werd getrouwd) en de maatschappelijke kansen werden per groep verdeeld. De aandacht ging vooral uit naar de hoogopgeleiden die met de kansen die ze kregen heel goed voor zichzelf konden zorgen.

De sociaaldemocratie heeft het vooral moeilijk gekregen met de verwijdering tussen deze twee groepen en slaagt er maar niet in de band met de bevolkingsgroepen, waar ze oorspronkelijk uit is voortgekomen, vast te houden. Deze laagopgeleiden trekken zich terug in hun eigen, kleine wereld en zoeken onderdak bij meer populistische partijen die de sociaaleconomische problemen in een cultureel kader weten te plaatsen en complexe problemen voor hen behapbaar weten te maken.

Onlangs werd bekend dat jij de Socrates Wisselbeker hebt gewonnen voor het meest urgente, oorspronkelijke en prikkelende Nederlandstalig filosofieboek van 2017, zoals de jury schreef. Die prijs begrijp ik heel goed en daar wil ik je van harte mee feliciteren. Die prijs is jouw verdienste. Je schreef geen klassiek, filosofisch boek, maar je laat wel heel goed zien hoe een maatschappelijk perspectief tot stand komt, wat het oplost en welke nieuwe problemen er vervolgens weer achter schuilgaan. Je kijkt op verschillende manieren tegen maatschappelijke ongelijkheid aan en voegt vervolgens aan dat thema een laag toe waar te weinig over wordt gesproken. Ik weet dat Sir Michael Young (de belangrijke Engelse sociaaldemocraat die na de Tweede Wereldoorlog het begrip meritocratie introduceerde in dat belangrijke sociologische boek *The Rise of the Meritocracy* uit 1958) vanaf het begin bang was voor de keerzijde ervan (per slot van rekening schreef hij een dystopie). In de gloriejaren van de

Derde Weg van de Engelse sociaaldemocratie wees Young Tony Blair hier nog eens heel fijntjes op, toen Blair en zijn omgeving alleen maar oog hadden voor de voordelen van het systeem¹.

Jouw boek werkt de kritiek op de meritocratie verder heel goed uit, ook al heb ik de indruk dat in de literatuur die je gebruikt rondom intelligentie niet de meest moderne inzichten worden besproken en je in dit deel ook niet helemaal overtuigd van jezelf bent. In jouw maatschappelijke perspectief op het probleem daarentegen ben jij dat wel. Jij ziet duidelijk de voordelen in van de meritocratie van meer maatschappelijke welvaart en individuele mogelijkheden. Het meritocratisch perspectief heeft de samenleving echter ook opgedeeld en voor subculturen gezorgd die elk op hun manier naar de omringende wereld kijken en niet meer de mogelijkheden en onmogelijkheden van de andere groep zien. De macht en de kennis ligt tegenwoordig eenzijdig bij de hoogopgeleiden. Zij lopen vaak met de borst vooruit rond en zijn zich er nauwelijks van bewust dat hun succes veelal helemaal geen persoonlijke verdienste is, maar iets is dat ze bij de geboorte hebben meegekregen. Die talenten en mogelijkheden hebben mensen als Daniel Blake niet. Zij missen mensen in de omgeving waar zij zich aan kunnen optrekken, die hen helpen en zeggen wat zij het beste in hun omstandigheid kunnen doen. Misschien vragen we vandaag de dag wel te veel van sommige mensen, waar hoogopgeleiden zich meer bewust van kunnen zijn. Hedendaagse maatschappelijke ongelijkheid definieer jij zo vooral weer als een rechtvaardigheidsvraagstuk dat zo langzaam maar zeker een beter antwoord verdient op de vraag hoe we jongeren moeten opvoeden en hoe wij met elkaar samen willen leven.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Vuyk, K. (2017).

Oude en nieuwe ongelijkheid. Over het failliet van het verheffingsideaal.

Utrecht: Klement, 288 pag

---

¹ Zie *Kansen en klassen*, 4, oktober 2017

Feiten tellen

Amsterdam, mei 2018

Beste Ola en Anna Rosling,

Jullie vader zag ik niet eens zo heel lang geleden voor het eerst op de Nederlandse televisie. Op een ontwapende manier presenteerde hij allerlei inzichten in een zondagavondshow en ook daar liet hij merken hoe vaak wij het verkeerd hebben als het over de wereld gaat. Na die uitzending heb ik een groot aantal Rosling-video's bekeken. Soms werd zijn stijl mij te veel, moet ik eerlijk zeggen. Ik was niet de enige die hiernaar keek. Hans Rosling was een graag geziene gast die diepgaande inhoud en vlotte presentatie goed wist te combineren. Steeds liet hij zien dat hij zijn werk graag deed en zocht hij manieren waarop hij toehoorders weer fris tegen de wereld aan kon laten kijken. Niets was hem te gek, als hij maar roest uit de ogen van mensen kon krabben. Aan zijn pas verschenen boek *Feitenkennis. 10 redenen waarom we een verkeerd beeld van de wereld hebben en waarom het beter gaat dan je denkt*, heeft hij anderhalf jaar lang met jullie gewerkt en daarin zet hij de feiten nog eens op rij.

De boodschap is duidelijk: ons beeld van de wereld is beperkt en verouderd en er zijn tien duidelijke redenen waarom dat zo is. Jullie vader studeerde geneeskunde, was district-arts in diverse landen en deed langere tijd onderzoek naar de wisselwerking tussen economie, samenleving, gifstoffen en voedsel. Daarnaast was hij hoogleraar internationale gezondheidszorg en in die hoedanigheid gaf hij oktober 1995 in Stockholm college aan een groep jonge studenten over de misvattingen in de wereld. Op de fiets terug naar huis drong het tot hem door dat hij van het beeld van mensen over de wereld zijn levenswerk wilde maken. Dat deed hij meer dan twintig jaar.

Mensen kunnen het niet laten om de wereld in tweeën te delen en zetten rijk tegenover arm. Rijk zijn dan de ontwikkelde landen in het westen (Noord-Amerika en Canada, Europa en Australië en Nieuw-Zeeland) en arm is de rest,

de ontwikkelingslanden (Afrika, Zuid-Amerika en Azië). Als er één ding is dat jullie vader duidelijk wilde maken, is het dat dat beeld misschien halverwege de jaren zestig nog wel klopte, maar ondertussen volledig is achterhaald. De wereld is veranderd en wij willen dat maar niet zien. Dat kloofinstinct zit ons behoorlijk dwars.

Veel beter is het om de wereld in vier niveaus in te delen. Niveau 1 waar mensen tot twee dollar per dag verdienen, niveau 2 tot acht dollar per dag, niveau drie tot 32 dollar en tot slot niveau 4 waar mensen meer dan 32 dollar per dag verdienen. Zo komt het meer met de werkelijkheid overeen. Als we dan naar het aantal mensen kijken en ze verdelen over de wereld, kun je zeggen dat er een miljard mensen op niveau 1, drie miljard op niveau 2, twee miljard op niveau 3 en een miljard op niveau 4 leeft (postcode 1321). Zo krijg je een hele andere kijk op de wereld. De kloof is niet meer zo duidelijk, we moeten niet alleen naar de uitersten kijken en als je van boven naar beneden kijkt, moet je oog houden voor de verschillen. Dan is er nog iets anders waardoor we niet goed om ons heen kijken. Wij zijn vaak te negatief en denken maar dat alles slechter wordt. Maar dat is gewoon niet waar: het wordt gewoon steeds beter. Extreme armoede en kindersterfte zijn afgenomen en de gemiddelde levensverwachting is ondertussen wereldwijd 72 jaar. Jullie vader wilde het overdramatische en negatieve wereldbeeld doorprikken, vooruitgang zichtbaar maken en zo hoop creëren.

Dan hebben we met z'n allen ook nog het idee dat de wereldbevolking er in een rechte lijn op vooruit blijft gaan. Ook dat is niet zo. Het aantal mensen neemt in eerste instantie toe. Tegelijkertijd neemt het aantal kinderen per vrouw wereldwijd af en dat zorgt ervoor dat vanaf het jaar 2100 de wereldbevolking op 11 miljard zal stabiliseren. Jullie vader zag de spectaculaire afname van het aantal baby's per vrouw misschien wel als grootste verandering die zich tijdens zijn leven heeft voltrokken. Ontwikkelingen moeten we ons niet altijd in rechte lijnen voorstellen. Er zijn veel meer patronen te schetsen die dichter bij de werkelijkheid komen.

We zijn we met z'n allen ook nog behoorlijk angstige wezens. Wij zijn bang voor van alles en ook dat vertroebelt onze realiteitszin. De kans om ten gevolge van natuurrampen om het leven te komen is behoorlijk afgenomen (0,1%), de kans dat je met het vliegtuig om het leven komt is heel klein (0,0000025%), en de kans om te overlijden ten gevolge van moorden (0,7%) en terrorisme (0,05%) is ook klein. Dan hebben we nogal moeite om alles in een goede verhouding te zien. Één incident of een afzonderlijk slachtoffer kan daar alleen al voor zorgen. Op dat incident of slachtoffer richten we al onze aandacht, soms te veel, terwijl we nauwelijks beseffen dat grote veranderingen komen door goede basisscholen, goed opgeleide verpleegkundigen en vaccinaties en dat daarmee vooral in niveau 1/2-landen grote gezondheidswinst kan worden behaald.

Mensen categoriseren en generaliseren voortdurend om zo alles wat om hen heen gebeurt wat te kunnen structureren. Deze natuurlijke neiging zorgt er ook voor dat we soms verkeerde categorieën gebruiken. Daarom is het goed als we soms twijfelen over de categorieën, niet de verschillen tussen groepen zien, maar ook de overeenkomsten tussen groepen en de verschillen binnen groepen. We moeten ook oppassen om te snel vanuit de meerderheid en uitzonderlijke voorbeelden te denken. We moeten oppassen voor het generaliseren van de ene groep naar de andere en voor het blindstaren op een voorbeeld.

Tot slot, dat heeft jullie vader wel gemerkt in zijn leven, is het zo dat niemand automatisch de normale persoon is en al die anderen malle idioten. We hebben soms, ook zeer ten onrechte, het idee dat samenlevingen en culturen niet veranderen of kunnen veranderen, een soort eeuwig lot waar ze aan vastzitten. Als je een beetje historisch besef hebt, weet je dat je eigen samenleving vaak ooit heel anders in elkaar heeft gezeten. Van andere landen denken we nog steeds dat het daar functioneert zoals dat vijftig jaar geleden het geval was. In het westen denken we dat wij er steeds maar verder op voortuitgaan en van anderen kunnen we ons dat helemaal niet voorstellen. We kunnen maar niet loskomen van dat oude, koloniale denken. Dat het over een tijdje wel eens heel anders zou kunnen zijn, houden we liever niet voor mogelijk.

Daarom is het ook goed om oog te houden op langzame veranderingen, moeten we ons blijven bijspijkeren, soms met oudere personen praten en voorbeelden zoeken van veranderingen die plaatsvinden. Misschien is het wel omdat de wereld zo complex in elkaar zit en er zoveel om ons heen gebeurt de hele dag, dat we graag vanuit één perspectief denken en graag één oorzaak en één oplossing zien. Ideologen, deskundigen en activisten denken vaak vanuit één idee. Je kunt niet vanuit één overheid alle problemen oplossen, net zo goed als de markt dat niet kan doen. Jullie vader was hierin wat genuanceerder en voor hem was niet of of, maar allebei en het verschilt ook nog eens per geval. Als het allemaal niet loopt, is het ook makkelijk om een zondebok aan te wijzen. Dan hoeven we in ieder geval niet naar onszelf te kijken. Vaak heeft het veel meer zin om naar het systeem te kijken en te weten hoe dat werkt, in plaats van naar een individu te kijken. Dan gaat het, zeker bij successen, om de talloze mensen achter de Bühne die ervoor zorgen dat het allemaal draait. Mensen die naamloos samenlevingen bouwen. Ook om technologieën die het ons een stuk makkelijker maken in het leven.

Na het kloofinstinct, negativiteitsinstinct, rechte-lijn instinct, angstinstinct, grootte-instinct, generalisatieinstinct, lotsinstinct, eenperspectiefinstinct en het zondebokinstinct is er nog het laatste instinct, het urgentieinstinct, dat aandacht vraagt als we willen weten waarom ons denken

vaak blokkeert. Met dat instinct willen we meteen tot actie overgaan als het gevaar opdoemt. Maar het maakt ons ook blind en zorgt er niet zelden voor dat we niet goed na kunnen denken. Met goed onderbouwde data en koelbloedige analyse kunnen we beter onze geloofwaardigheid behouden. Waarheid is wat dat betreft uiteindelijk belangrijker dan steun vergaren, hoe nobel het doel ook is. Dat betekent niet dat we ons geen zorgen moeten maken over een wereldwijde pandemie bijvoorbeeld, een nieuwe financiële ineenstorting of wereldoorlog, klimaatverandering, extreme armoede of een toekomstig gevaar dat we nu nog niet kennen. We moeten hier niet gespannen over worden en blijven nadenken over hoe we dat dan het beste op kunnen lossen.

Jullie vader neemt met dit boek afscheid van de wereld die hem lief was. Op 5 februari 2016 wordt er bij hem alvleesklierkanker vastgesteld. Nog maar een half jaar daarvoor hadden jullie besloten om samen een boek te schrijven. Nu was daar misschien niet veel tijd meer voor. Nu geen TED-talks meer, geen bestuurskamers van multinationals, werelddbanken, ministeries en wereldleiders meer. Alle afspraken werden afgezegd en alleen het boek stond nog centraal. Nog een keer wilde hij met jullie onze misvattingen over de wereld aan de kaak stellen, laten zien hoe de wereld in elkaar zit en hoe ons denken beperkt wordt. Met simpele vragen daagt hij de lezer meteen uit en toont hij aan hoe weinig mensen in deze informatiesamenleving over de wereld weten. Ons kennisniveau ligt wat dit betreft niet hoger dan dat van een chimpansee en zo schudt hij de luie lezer meteen wakker. Het verzamelen van goede data was voor hem een bron van rust. Stabiliteit, vrede en natuurbehoud zijn gebaat bij internationale samenwerking. En als je goed wilt samenwerken, moet je feiten over de wereld ook goed op rij hebben.

Mensenlevens druk je niet uit in cijfers, vinden sommige mensen. Maar voor Hans biedt dit hoop. Eigenlijk gaat het hem niet om de cijfers, daar heeft hij een hekel aan zegt hij (maar dat geloof ik niet)¹. Hem interesseert vooral het leven achter de cijfers en hoe die de werkelijkheid kunnen ondersteunen (en dat geloof ik wel weer). De laatste dagen van zijn leven (februari 2017) werkte hij in het ziekenhuis nog aan drukproeven van enkele hoofdstukken. Het boek zou hij niet af zien. Maar aan jullie kan ik zeggen dat het, zoals jullie vader het voor ogen had, inderdaad ‘een prettig leesbare tekst die een mondiaal publiek zal helpen de wereld te leren kennen’ is geworden. In dit boek spreidt jullie vader nog één keer zijn armen en laat hij, de circusartiest, het publiek nog één

¹ Hans Rosling zet ook *Gapminder* op, een organisatie die belangrijke werelddata toegankelijk en inzichtbaar heeft gemaakt voor een breed publiek. Tijdens het lezen van deze recensie heb ik geprobeerd hier wat mee te werken. In deze publicatie kunt u lezen waar dit toe kan leiden <http://www.harriejonkman.nl/HarriesHoekje/posts/2018-11-14-visualisatiegapminder/>

keer juichen. Mij, bescheiden en nieuwsgierige lezer uit Nederland, heeft het zeer geholpen.

Dank jullie wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Rosling, H. met Ola Rosling en Anna Rosling Ronnlund (2018).

Feitenkennis. 10 redenen waarom we een verkeerd beeld van de wereld hebben en waarom het beter gaat dan je denkt.

Houten: Spectrum, 243 pag..

Zien, doen én verbeelden

Amsterdam, juni 2018

Beste Judea Pearl,

Net in de week dat ik jouw zeer interessante *The Book of Why. The New Science of Cause and Effect* las, verscheen er bij ons in de kranten een oproep van 150 wetenschappers die vinden dat Europa kunstmatige intelligentie meer serieus moet gaan nemen. Daar waar China, de Verenigde Staten en Canada hier miljarden in investeren en veel talent aantrekken, lijkt Europa op het gebied van kunstmatige intelligentie meer en meer achter te lopen in investeringen in talent, onderzoek, technologie en innovatie. Ten onrechte, volgens deze groep, omdat de KI-methodes en technologieën wereldwijd grote veranderingen teweegbrengen in de samenleving en de industrie. Daarom moet Europa zich opnieuw positioneren op dit terrein en is het nodig dat het onderzoek ernaar tot het beste in de wereld gaat behoren. Daar waar deze grote groep wetenschappers op dit terrein voor een sterk Europees topinstituut pleiten waarmee de concurrentie kan worden aangegaan, heb jij (pionier en ‘frontman’ op het terrein van kunstmatige intelligentie) iets anders voor ogen. Jou gaat het niet zozeer om wat we gaan doen, maar veelmeer waarom we iets doen. Als we daar goed over nadenken, is er veel meer winst te behalen. Kunstmatige intelligentie heeft ongelooflijk veel opgeleverd de laatste decennia. Daar ben jij ook van overtuigd. Als we echter op dit terrein werkelijk verder willen komen, moeten we niet op dezelfde manier doorgaan. Dan moet er een andere nadruk worden gelegd en over de richting waarin het zou moeten gaan, gaat jouw *‘The Book of Why’*?

Jij bent in Israël geboren en ging in de zestiger jaren in de Verenigde Staten studeren. Sinds de jaren zeventig ben je hoogleraar informatica aan de Universiteit van Los Angeles. Jij werd vooral bekend door jouw werk op het terrein van kunstmatige intelligentie en vanwege jouw baanbrekend werk won je in 2011 de prestigieuze Turing Award. In de tachtiger jaren ging jij op dit

terrein opvallen, nog niet zozeer vanwege jouw werk rondom causaliteit, want toen ging het jou nog in de eerste plaats om waarschijnlijkheid. Je kende het werk van David Rumelhart, een cognitief wetenschapper die veel schreef over neurale netwerken. Rumelhart liet zien hoe we bepaalde woorden lezen, dat neuronen daarin een rol spelen en daarvoor informatie van onder en van boven halen en van de ene kant naar de andere kant. Iets begrijpen werkt, om het heel simpel te zeggen, niet zozeer vanuit een bepaald centraal systeem, maar komt interacterend op verschillende niveaus tot stand. In dat cognitieve proces wordt kennis als het ware voortdurend ververst.

Jij introduceerde hier de theorie van Bayesiaanse netwerken waarin jij het geheel als één grote conditionele waarschijnlijkheidstabel zag waarin de losse onderdelen op elkaar worden afgestemd. De Bayesiaanse netwerktheorie zou de jaren erna op vele terreinen worden uitgewerkt en bleek heel geschikt om bijvoorbeeld medische diagnoses vast te stellen. Uiteindelijk zag je ook de beperking in van de Bayesiaanse netwerktheorie die ons niet meer kon vertellen dan hoe groot de kans op een bepaalde gebeurtenis is als we informatie over andere eenheden hebben; het was niet meer dan een data-gestuurde oplossing voor een probleem.

Jij ziet dit als de laagste trede van een drie treden oorzaak-gevolgladder die jij in jouw boek presenteert. Hier gaat het om niet meer dan observeren van data. Op dit laagste niveau van wetenschap is er veruit het meeste gebeurd tot nu toe. Jij wilt dat we niet op het positivistische niveau van observeren alleen blijven steken. Het is nodig om naast zien ook de volgende twee treden van de ladder in ons denken te betrekken: doen en verbeelden. Bij het doen gaat het om wat er gebeurt en het inzetten van een mogelijke interventie. Dat doen is onderdeel van jouw causale lens waarvan je hoopt dat wij daarmee ook naar de werkelijkheid gaan kijken. Op dit tweede niveau gaat het om vragen als wat gebeurt er als we dit medicijn gebruiken en wat gebeurt er als we de prijs hiervan verdubbelen? We doen de hele tijd iets in de werkelijkheid wat bepaalde gevolgen heeft voor die werkelijkheid, en daar moeten we oog voor krijgen. Met die tweede doe-trede zijn we er nog niet, want er is nog een derde, even belangrijke, wetenschappelijke trede op jouw oorzaak-gevolgladder: dat wat we het feitelijk tegenovergestelde of de verbeelde werkelijkheid noemen. Wat gebeurt er als we iets wel en wat gebeurt er als we iets niet gedaan hebben? Wat gebeurt er als we niet deze weg maar die weg inslaan? Op dit derde niveau gaat het niet zozeer meer om de data en de feiten maar wordt de werkelijke wereld met een ingebeelde wereld vergeleken. Dat verbeelden, in mogelijkheden denken en nadenken over de consequenties van ons handelen, is iets wat we als mensen kunnen en dat maakt ons zo uniek.

In jouw boek schets je de weg die jij wetenschappelijk hebt gelopen en laat je en passant ook zien wat er in de wetenschap is gebeurd. Je laat zien dat

de wetenschap op het eerste niveau van observeren is blijven steken met correlatietechnieken die onder anderen door Galton, Pearson en Fischer zijn ontwikkeld. Sewall Wright is jouw grote held die met zijn pad-analyses voor het eerst causale vragen kon beantwoorden. Daarmee was hij de eerste die niet alles tot data reduceerde. Willen we zaken beter begrijpen (wat zouden we anders moeten willen in wetenschap?) zullen we de waarom-vraag moeten durven stellen en daarom is de relatie tussen een bepaalde oorzaak en gevolg zo belangrijk. Tussen 1500 en 1800 overleden er zo'n 2 miljoen mensen op boten aan scheurbuik. Aan het einde van de achttiende eeuw werd eindelijk ontdekt dat scheurbuik te maken had met een tekort aan citrusvruchten en met die vaststelling werd scheurbuik een te voorkomen ziekte. Echter aan het begin van de twintigste eeuw komt de ziekte weer voor. Dat kwam, omdat men het mediërend effect niet helemaal goed had begrepen. Het is niet zo dat scheurbuik met citrusvruchten is te voorkomen (citrusvruchten -> voorkomen van scheurbuik). Het heeft te maken met vitamine C dat in de citrusvrucht zit: dat zorgt ervoor dat dat scheurbuik kan worden voorkomen (citrusvruchten -> vitamine C -> voorkomen van scheurbuik). Wil iets werken, dan moeten causale verbanden wel goed begrepen worden.

De laatste vijftig jaar heb je veel geschreven over causaliteit en dat was vooral voor een betrekkelijk kleine groep experts. Met dit boek wil je het onderwerp breder toegankelijk maken en met dat in het achterhoofd heb je de hulp ingeroepen van de wetenschapsjournalist Dan MacKenzie. Het is je gelukt een toegankelijker boek te schrijven, maar ik ben bang dat het niet door een heel breed publiek gelezen gaat worden. Bepaalde delen, moet ik je eerlijk erkennen, moest ik soms meerdere keren lezen. Of ik alles tot in detail begrepen heb, vraag ik mij eerlijk gezegd dan ook af. Maar waar het jou om gaat, de kern van jouw boek, is mij wel heel duidelijk geworden en dat spreekt mij bijzonder aan.

In wetenschap, zo zou je denken, gaat het om oorzaak en gevolg. Tegelijkertijd is deze kwestie juist daar te weinig uit de verf gekomen. Volgens jou liep men om deze kwestie heen en was er tot voor kort ook geen taal voor ontwikkeld. Alles ging tot dan om samenhang en verbanden. Dat het een uit het ander voortkomt, of ten dele daaruit voortkomt, kon nauwelijks uitgedrukt worden. Zij die dat wel probeerden, werden niet serieus genomen. Tot op heden wordt bijna alles uit data alleen gehaald en worden oplossingen voor problemen daar gezocht. Nog steeds denken veel wetenschappers dat hier de graal te vinden is. Zij hebben alle geloof in machine learning, big data en deep learning. Jij bent daar sceptisch over. Bij de ontwikkeling van computers,

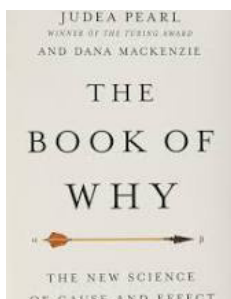

machines en robots moet er veel meer gekeken worden naar hoe mensen zelf met de werkelijkheid omgaan. Als we dat doen, zien we dat mensen, anders dan computers, machines en robots, in staat zijn om met elkaar te communiceren, om zich een hypothetische wereld voor te stellen, dat ze kunnen denken in oorzaak en gevolg en kunnen beargumenteren waarom het één beter is dan het ander.

Jij kunt niet anders dan de wereld door zo'n causale lens zien. Daarom alleen al gaat het cognitieve systeem bij jou uit boven de data. Met anderen in de wetenschap heb je ervoor gezorgd dat er een ware Causale Revolutie tot stand is gekomen. Die revolutie (in gang gezet door mensen als Donald Rubin, Chris Winship, Jamie Robins en jijzelf) heeft er ook voor gezorgd dat er ondertussen een asymetrische taal is gekomen die er lange tijd niet was en die wel met causale relaties kan werken. Causaliteit is gemathematiseerd, zoals je eerder al schreef. Het is voor jou overduidelijk dat associaties en relaties alleen niet meer genoeg zijn en dat we in causale modellen moeten leren denken. Zo schuift kunstmatige intelligentie meer en meer op naar hoe mensen zelf denken; denken in alternatieven en deze contrasteren met de werkelijkheid. Niet alleen zien, maar ook doen en verbeelden. Jij hebt computers, machines en robots voor ogen die op zichzelf kunnen reflecteren, van eigen fouten kunnen leren, die naar zichzelf en de wereld kunnen kijken, deze met elkaar kunnen verbinden en die met menselijke eigenschappen zelf beslissingen kunnen nemen. Om dat te bereiken moeten we de oplossing niet alleen in data zelf zoeken maar causale modellen bouwen en theorieën formuleren waarmee we grote en klein data kunnen interpreteren. Je hebt een visionair boek geschreven. Het is te hopen dat de 150 wetenschappers die voor dat Europese KI-centrum pleiten de tijd hebben en nemen om dit boek te lezen.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Pearl, J.& Mackenzie, D. (2018).
The Book of Why. The New Science of Cause and Effect.
New York: Basic Books, 432 pag.

Medicijn voor de toekomst

Amsterdam, juli 2018

Beste Nadine Burke Harris,

Afgelopen zaterdag was ik op een begrafenis van de moeder van een vriendin van mij. Die vriendin vertelde op deze afscheidsdienst over haar moeder en de moeilijke jeugd die ze in de jaren rond de Tweede Wereldoorlog gehad heeft. Haar moeder voelde zich nooit geaccepteerd in het gezin waarin ze opgroeide, werd voortdurend achtergesteld en stelselmatig gekleineerd en mocht na de middelbare school niet verder leren, terwijl ze dat goed kon en graag wilde. Toen ze het huis uit was, ontwikkelde ze zich op haar manier en vond ze een manier om zichzelf te worden. Dat diepe gevoel van achterstelling en kleinering zou ze echter nooit kwijtraken en is onder haar huid gaan zitten. Ze kreeg een immuunziekte op middelbare leeftijd en kwam met medicatie daar weer overheen. De laatste jaren van haar leven ontwikkelde ze wanen en overleed op niet al te hoge leeftijd. Toen ik het verhaal van die vriendin hoorde in die dienst, moest ik direct aan jouw boek *The Deepest Well. Healing the Long-Term Effects of Childhood Adversity* denken, dat ik die week aan het lezen was.

Ik kende die moeder van mijn vriendin verder niet en ik ben geen dokter. Uit het verhaal op de begrafenis maakte ik wel op dat deze moeder op jonge leeftijd traumatische tegenslagen had meegemaakt die haar leven verder sterk zouden beïnvloeden. Haar jeugd heeft haar emotioneel en psychologisch sterk beïnvloed met negatieve gevolgen, net als dat het geval is bij die vele voorbeelden die jij in jouw boek noemt en waar jij in jouw kliniek dagelijks mee te maken hebt. Allemaal personen die als kind trauma's of stress meemaakten als mishandeling, ontkenning, geweld of angst, of die zagen dat hun ouders veel ruzie maakten, gingen scheiden, werden gearresteerd, alcohol of drugs gebruikten of psychisch beschadigd waren. Met die ervaringen op jonge leeftijd veranderen biologisch systemen en dat laat vervolgens op langere termijn negatieve effecten zien. Jij vraagt je af hoe dat precies werkt en als we dat weten, wat kunnen en moeten we dan doen?

Jouw vader is een bekende professor biochemie in Jamaica (waar jij ook geboren bent) die in jouw opvoeding voortdurend alles om hem heen aan natuurkunde, chemie en biologie koppelt. Jij studeert in de Verenigde Staten medicijnen en met jouw achtergrond is dat niet gek. Jij werkt na jouw studie een tijdje op het laboratorium, waar je onderzoek doet naar het gedrag van kikkervisjes. Je onderzoekt hoe kikkervisjes zich na stresssituaties kunnen aanpassen. Waar dat toe leidt, zo laat je zien, is medeafhankelijk van het moment waarop ze er mee te maken krijgen en de duur ervan. In dat lab leer je in ieder geval nadenken over de relatie tussen stress en langeretermijnuitkomsten.

Vervolgens ga je als kinderarts in de publieke gezondheidszorg van San Francisco werken en krijg je al snel werk in het Bayview Child Health Centre, middenin een achterstandswijk van de stad. Dat is dan nog een kleine kliniek, met weinig personeel en beperkte middelen. Hier help je kinderen die dat nodig hebben en zet je preventieve programma's op. De problemen waarmee je te maken hebt, zijn ontwikkelingsproblemen en je legt hier de link met jouw eerdere onderzoekswerk naar kikkervisjes. Je ontdekt dat ook anderen daar studies naar hebben gedaan. Anda en Felitti, bijvoorbeeld, hebben tien jaar eerder al een groot onderzoek naar de invloed van vroege tegenspoed gedaan en introduceerden Adversity Childhood Experiences (ACE). Deze wetenschappers onderscheiden tien indicatoren; als je daar voor je achttiende jaar mee te maken krijgt, verhoogt dat de kansen op negatieve gezondheidsuitkomsten. Zij laten zien dat twee derde van de bevolking te maken heeft met ten minste één indicator, terwijl een achtste van de bevolking met vier of meer indicatoren te maken heeft. De cijfers liegen er niet om. Bijvoorbeeld, als iemand positief op vier of meer van de tien indicatoren scoort, is de kans dat hij of zij later een hartprobleem krijgt of overgewicht laat zien twee keer zo hoog. De kans op chronische longproblemen is drieënhalve keer zo groot en op leer- en gedragsproblemen is de kans zelfs meer dan 32 keer zo groot. De levensverwachting van mensen met een hoge score is zes tot twintig jaar korter. De scores op die indicatoren liggen in de achterstandswijk waar je werkt bijzonder hoog.

Om goede klinische tools te kunnen ontwikkelen, is het nodig niet alleen verbanden te leggen, maar vooral ook de achtergrond van die verbanden te snappen en te begrijpen hoe die ontwikkelingsprocessen verlopen. Jij wilt weten hoe het lichaam op stress reageert en waarom dat de gezondheid zo sterk negatief beïnvloed. Stress op zich is iets goeds, omdat we er snel mee op bedreigende situaties kunnen reageren als het nodig is (vechten, bevriezen of vluchten). Verschillende onderdelen van ons lichaam zijn bij het stress-antwoordsysteem betrokken. Stress is alleen slecht als het toxisch is en we heel vaak op een dag op een situatie moeten reageren. Kinderen zijn heel gevoelig

als zij op herhaalde stresssituaties moeten reageren. Bij hen heeft overmatige stress sneller invloed op het hersen-, immuun-, hormoon- en cardiovasculair systeem en zelfs op de manier waarop het DNA wordt ontcijferd.

Dat biologisch proces beschrijf je uitgebreid. In de hersenen is de amygdala het centrum van de angst en daarmee het alarmsysteem. De locus coeruleus, dat met de adrenaline te maken heeft, zorgt voor agressief gedrag en is verbonden is met de prefrontale cortex. Deze cortex zorgt voor executieve functies en is bepalend voor redeneren, oordelen, plannen en beslissen. Als er iets angstigs gebeurt, heeft dat invloed op deze functies en gaan instincten en impulsen een belangrijke rol spelen. De hippocampus is belangrijk voor het geheugen en stress-situaties kunnen het korte- en langetermijngeheugen aantasten. Dan is er nog de ventral tegmental area dat zorgt voor dopamine dat beloningen geeft via bepaalde gevoelens. Gevoeligheid kan in toxische stresssituaties worden aangetast. Dat alles speelt zich in de hersenen af. Maar stress heeft ook invloed op de hormonen die zorg draagt voor diverse biologische processen, zoals groei of seksualiteit. Ook het immuunsysteem wordt beïnvloed door stress hormonen. We weten dat een gebalanceerd immuunsysteem goed is voor gezondheid, maar ook dat de ontwikkeling daarvan kan worden aangetast en kan zorgen voor allerlei stoornissen en eerder overlijden. Hevige stress op jongere leeftijd grijpt uiteindelijk in op het diepste niveau van de genetica door de bescherming van het DNA aan te tasten.

Toen je de inzichten had verworven in hoe het biologische proces verloopt, wil je mensen overtuigen dat het nodig is om hierop te investeren. Daar blijkt het te vroeg voor te zijn wanneer je merkt dat je mensen met een probleem opzadelt. Om iets te kunnen betekenen, moet je ook laten zien wat je eraan kunt doen. Als je dat doorkrijgt, zoek je naar effectieve stressaanpakken zoals voldoende slaap, mentale gezondheid, gezonde relaties, bepaalde psychologische oefeningen en voeding en je past die in jouw praktijk toe. Langzaamaan wordt het werk van jou groter en word je gezien wanneer jij hier op congressen over gaat vertellen, lezingen geeft en geld binnenhaalt. Dan ga je ook dromen over een eigen laboratorium voor preventie, screening en aanpak van toxische stress en zet je het Centrum voor Jeugd welzijn op. Je zoekt ook samenwerking met anderen die op dit terrein actief zijn zoals Nancy Mannix, Jeanette Pai-Espinosa en Pam Cantor. Dan wordt het tijd iets te betekenen en er een boek over te schrijven.

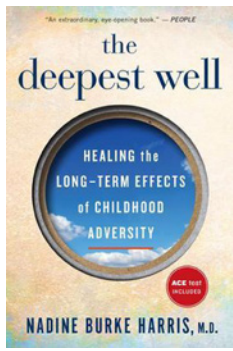
Jij bent erg geïnspireerd door mensen uit preventieve gezondheidszorg, zoals John Snow bijvoorbeeld, die eind negentiende eeuw zichtbaar maakte dat cholera niet via de lucht verspreid wordt, maar via bacteriën en door

handcontact met de waterpomp. Robert Guthrie is een andere held van jou, die werk maakte van het voorkomen van mentale stoornissen en ervoor zorgde dat de hielprik in meer dan zeventig landen wordt gebruikt. Dat wat internationale kinderoncologen samen hebben bereikt door samenwerking en onderzoek, diagnose en kennisuitwisseling, past meer bij wat jou bij jouw eigen onderwerp voor ogen staat. Zestig jaar geleden overleed nog 90% van kinderen met kanker, vijftig jaar later is dat 20%. In die lijn denk je zelf ook verder, want nu we weten dat overmatige stress veel invloed heeft op gezondheid en samenhangt met verhoogde kans op kanker, long- en hartproblemen en met leer- en gedragsproblemen, is het de moeite waard hier internationaal werk van te maken. Dat kan ook nu er zicht is op hoe het mechanisme van stress op langetermijntoekomst werkt en we weten hoe het aangepakt kan worden. Er zullen kinderen blijven die in sterke stresssituaties opgroeien, maar we kunnen, daar ben je van overtuigd iets voor hen betekenen die ermee te maken hebben gehad.

Jouw boek is een ambitieus boek waarin je epidemiologisch, biologisch, epi-genetisch, levensloop- en effectiviteitsonderzoek samenbrengt. Jij hebt vooral aanvullend onderzoek gedaan naar ontwikkelingsmechanismen van stress en de langetermijntoekomst daarvan en je richt de aandacht daar terecht op. Maar je gaat je toch afvragen hoe het proces precies in elkaar zit; dat behoeft in de toekomst preciezere uitwerking. Jouw boek zie ik vooral als een stimulerend boek, omdat het wetenschappelijk en praktisch werk zo goed samenbrengt. Natuurlijk, het is een Amerikaans boek en als Europeaan valt het mij dan op dat het goede wel heel scherp tegenover het slechte wordt geplaatst, dat er miljoenen worden binnengehaald voor het opzetten van een centrum en dat er TED-talks moeten worden gehouden. Maar jouw boek laat ook zien wat preventieve wetenschap kan betekenen in deze wereld en aan dat hoopvolle wil ik mij graag optrekken. Economische deprivatie, oorlogen, natuur geweld, trauma's, honger, geweld en mishandeling hebben gevolgen voor pasgeborenen, kinderen, adolescenten en volwassenen. En in elke fase uitendie gevolgen zich weer anders. De moderne wereld met zijn veranderende bevolking moet zich hier van bewustzijn ten behoeve van haar welzijn en gezondheid. Preventie als misschien wel beste medicijn voor de toekomst.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Burke Harris, N., D.(2018).

The Deepest Well. Healing the Long-Term Effects of Childhood Adversity.

London: Blue Bird, 272 pag.

Een hele hete aardappel

Amsterdam, augustus 2018

Beste Serhii Ploky,

In de vroege nacht van 26 april 1986 explodeerde reactor Nr.4 op het nucleaire krachtstation van Chernobyl in Oekraïne, dat toen nog deel uitmaakte van de Sovjet-Unie. Het duurde een behoorlijke tijd, voordat het doordrong wat hier was gebeurd. Ikzelf herinner me de beelden van het journaal dagen later met de talloze helikopters van waaruit jonge soldaten met eindeloze zandzakken het gat in de reactor op een simpele manier probeerden te dichten. Ik herinner me ook dat ik me later wel eens afvroeg of het wel verstandig was fruit van de markt te kopen. Over de ramp werd gesproken namelijk en die maakte indruk, zeker, maar wat wisten we er eigenlijk weinig van toen.

Jouw boek *Chernobyl. History of a Tragedy*, beschrijft die tragedie in de volle breedte en lengte. Jij schrijft dat de radioactiviteit die met de explosie vrijkwam vergelijkbaar was met 500 Hiroshima atoombommen. Fijntjes voeg je eraan toe dat het makkelijk allemaal veel erger had kunnen uitpakken. Heel Europa zou zijn weggevaagd als de hele reactor was ontploft en de wereld had niet meer bestaan als alle vier reactoren daar ontploft waren. Als je jouw boek leest, besef je heel goed dat dit allemaal best had gekund. Reden genoeg om de volle breedte en lengte te zoeken, zeker als je zelf niet eens zo ver van de rampplek opgegroeid bent. In jouw boek stel je eigenlijk drie vragen: wat is er precies gebeurd, hoe heeft dit kunnen gebeuren en wat kunnen we hiervan leren?

Eind jaren tachtig stond de Sovjet-Unie er slecht voor en houtworm heeft zich in het systeem ingevreten. De unie van landen vormde nog een geheel maar er was armoede, de oorlog in Afghanistan verliep desastreus en de inwoners waren gedesillusioneerd over het communistische experiment. Gorbatsjov was net aan de macht gekomen en hij luidde de tijd van ‘perestrojka’ (radicale herstructurering van het politieke en economische systeem) en ‘glasnost’ (meer

openheid) in. Hij zag dat de Sovjet-Unie wel moest ontwapenen om te overleven en dat er wetenschappelijke en technologische doorbraken nodig waren voor economische voorspoed. Er werd die jaren groot gedacht, alles leek mogelijk en in dat straatje paste nucleaire energie heel goed.

Dat denken bleek toch ook weer niet zo heel groot te zijn. In de zeventiger jaren was de centrale bij Chernobyl gebouwd op een heel vredig stukje land. In jouw boek citeer je een van de bouwers die daar toen over schreef: "Er was een spaarzaam bos van jonge dennen rondom met een bedwelmende sfeer zoals nergens anders. Er waren zandheuvelds bedekt met een laag groeiend bos en stukken zuiver geel zand tegen een achtergrond van diepgroen mos. Geen sneeuw te zien. Groen gras verwarmd door de zon stippelde het gebied. Stilte en een gevoel van oerscheping". In 1979 was de eerste, in 1983 de vierde reactor klaar en een vijfde zou spoedig gebouwd worden. Halverwege de jaren tachtig kon de kerncentrale 30 miljoen huizen verwarmen en de Sovjet-Unie was trots op zijn Chernobyl. Anders dan in de rest van het land was in de nieuwgebouwde reactorplaats Prypiat van alles te krijgen voor de moderne werknemers die op de centrale werkten.

Hier leek geen vuiltje aan de lucht toen de mensen daar zich eind april 1986 voorbereidden op de feestdagen die op stapel stonden. Er waren een paar problemen met unit vier en die zouden, zoals zo vaak, snel zijn opgelost. In de nachtdienst van 25/26 april waren voor het klaren van die klus eigenlijk niet de juiste mensen aanwezig. Toen de meters doorsloegen, wist eigenlijk niemand wat er aan de hand was en hoe het opgelost moest worden. In een soort paniek werd er op een noodknop gedrukt en kort erna ontplofte unit vier. De werknemers ter plekke zouden later zeggen dat het allemaal op een aardbeving leek ('du-du-du-du'). Ze zagen wel wat er gebeurde, maar realiseerde niet echt wat het was en geloven deden ze het al helemaal niet. Er brak brand uit en de brandweer werd erbij gehaald. Nietsvermoedende brandweerlieden klommen de centrale op en probeerden te blussen alsof het een gewoon brandje betrof. Alles bleek al radioactief te zijn en de gevolgen waren snel zichtbaar. Niemand ter plekke durfde de verantwoordelijkheid op zich te nemen en zo kon het gebeuren dat de gebeurtenis gewoon ontkend werd. Radioactiviteit kwam in grote hoeveelheden vrij, maar in modern Prypiat, drie kilometer verderop, speelden kinderen die zaterdag op straat, er werd getrouwd en gevoetbald en er werden ijsjes gegeten. Pas die maandag erop werden de 45.000 inwoners van Prypiat geëvacueerd. Het stadje zou spoedig een eigentijds Pompeï worden met affiches uit de Sovjettijd nog aan de muren. Van hogerhand werd er alles aan gedaan om paniek te voorkomen. Acht dagen en nachten lang leegden helikopters 5000 ton veelal met de schop gevulde zandzakken en klei in het gat van de reactor.

Ik schreef je al dat ik mij dat beeld heel goed herinner. Niemand die wist of dit wel de juiste oplossing was, niemand die wist wat er zou gebeuren. In de

Tweede Wereldoorlog, zo schrijf je, konden de mensen hier nog de bossen in vluchten maar juist dat was nu gevaarlijk. Het Russische Politbureau durfde het bericht niet naar buiten te brengen, bang als het ook was dat paniek zou uitbreken. Vanuit Moskou werd er een ware informatieblokkade opgebouwd hierover die vooral merkbaar was in het getroffen gebied, maar ook in de buitenwereld. In Zweden, de richting waarin de wind die dagen woei, werd twee dagen later een verhoogde dosis gemeten en daar kon men het eerst niet plaatsen. Het duurde niet lang of het westen begon vragen hierover te stellen.

De eerste doden vielen onder de brandweermannen, het reactorpersoneel en de inwoners van Prypiat en daarna ook onder partijleden en het establishment die bij de ramp betrokken raakten. Op belangrijke vragen wist men geen antwoord te geven. Wat zijn de ondergrondse effecten van de explosie en wat gebeurt er als het grondwater op grote schaal vervuult? Moesten die enorme aantallen mensen uit Kiev worden geëvacueerd of konden de rode parades gewoon doorgaan? 600.000 mensen raakten betrokken bij het oplossen van het probleem. Pas achttien dagen na de ramp spreekt Gorbatsjov op de televisie over de ramp en dit was pas echt het begin van zijn glasnost. Met de knal werd een tijd afgesloten, met de knal brak een nieuwe tijd aan.

Een paar maanden later werd er al gestart met het inpakken van de reactor 4 in een betonnen sarcofaag van 400.000 ton, gebouwd door zo'n 200.000 werklieden. Toen de reactor was ingepakt, brak de tijd van de afrekening aan. De schuld van de ramp kwam bij het personeel van de reactor te liggen. De directie van de reactor en degenen die vrijdagavond leidinggaven werden verantwoordelijk gesteld voor de ramp. Dat diezelfde leiding voor dit soort gevaren eerder gewaarschuwd had, deed er niet toe. De bouw van de centrale en ook de hoge druk vanuit de partijleiding om de productie maar op te voeren bleven onbesproken. Met de ramp kwam de balans tussen moderniteit en traditie ook in een andere verhouding te staan en zeker in Oekraïne werd eind jaren tachtig op het belang van publieke gezondheid en ecologisch welzijn gewezen zoals nooit eerder was gebeurd. Hier werden geen boeken en dichtbundels meer geschreven, maar in de Oekraïne zette men zich in voor eco-activisme.

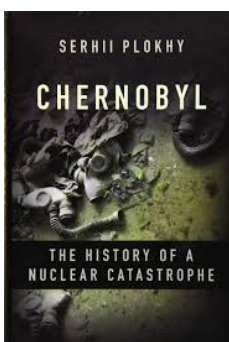
De ramp stimuleerde ook het democratische proces in de Oekraïne en verandering was niet meer alleen nodig op het terrein van nucleaire energie. Gorbatsjov zag in dat voor economische verandering verdere democratisering nodig was. Corruptie aanpakken en lokale autoriteiten aanvallen ging daarbij nog wel. De ramp zelf en de rol die centrale overheid daarbij had gespeeld, was natuurlijk een ander verhaal. Dat raakte het Politbureau en hemzelf direct en

dat ging hem ook weer te ver. Uiteindelijk zou de Chernobylramp de fundamenten van het Sovjetsysteem aantasten. In 1989 valt de muur en begin jaren negentig valt de Sovjet-Unie uit elkaar. In 1991 stemmen de inwoners van Oekraïne voor onafhankelijkheid. Dan wordt er ook anders tegen de oorzaak van de ramp gekeken en wordt de oorzaak bij de communistische partij neergelegd. Wanneer het in de jonge staat economisch verder achteruitgaat wordt er toch weer anders tegen kernenergie aangekeken. Dan maakt het eco-activisme ook daar weer net zo makkelijk plaats voor nucleair-nationalisme. Over gevolgen van de ramp had je wat mij betreft wel wat uitgebreider kunnen zijn. Je schrijft dat 50 mensen direct stierven en dat schattingen van het uiteindelijke aantal doden uiteenloopt van 4.000 tot 90.000. In de jaren erna nam het aantal kankergevallen onder kinderen met 90% toe en ook zijn er nog de langeretermijnconsequenties voor gezondheid en arbeidsparticipatie van de mensen aldaar. Het gebied is 20.000 jaar niet te gebruiken en de kosten van de ramp zijn enorm voor Oekraïne, Wit-Rusland en Rusland en drukken nog steeds op het belastingsysteem.

Jij hebt vooral oog voor de consequenties in Oekraïne en minder voor wat het voor Wit-Rusland en Rusland betekende. Maar in die beperking heb jij oog voor zoveel zaken. Een adembenemend boek dat ik werkelijk in een paar dagen moest uitlezen. Jouw boek laat vooral zien wat het betekent als we economische voorspoed boven de gezondheid van mensen en het ecologisch welzijn plaatsen. We moeten heel zorgvuldig met onze omgeving omgaan, overal ter wereld. Na het lezen van dit boek zijn dat geen lege woorden meer. Op dit terrein moeten we samenwerken, kennis delen en elkaar in de gaten houden. Het is niet gek dat we ons zorgen maken wanneer dit soort centrales in landen als Pakistan en Egypte geplaatst worden. Terecht dat jij je prachtige tour de force opdraagt aan de kinderen van het nucleaire tijdperk.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Plokhy, S. (2018).
Chernobyl. History of a Tragedy.
London: Allen Lane, 404 pag.

Linkse gedaanteverwisselingen

Amsterdam, september 2018

Beste Stephanie Mudge,

Tien jaar heb jij aan jouw nieuwe boek *Leftism Reinvented: Western Parties from Socialism to Neoliberalism* gewerkt. Als je jouw boek zo leest, snap je heel goed dat het jou zoveel tijd kostte. Dit was een enorme tour de force en het resultaat mag er wezen. In het boek laat je zien hoe het linkse partijen in de westerse wereld is vergaan vanaf het einde van de negentiende eeuw tot en met heden. Je laat zien welke veranderingen er hebben plaatsgevonden in die bijna 150 jaar. Daarvoor heb je uitgebreid onderzoek gedaan in vier landen: Duitsland, Zweden, Engeland en Amerika. Jij bent je ervan bewust dat links heel veel verschillende betekenissen heeft en dat het eigenlijk onmogelijk is hier een hele duidelijke definiëring voor te geven. Volgens jouzelf heeft links in ieder geval altijd een verantwoordelijkheid gevoeld voor de armen, de minder bevoorrechten en zij die minder rechten hebben. Links wil mensen vertegenwoordigen die zichzelf om verschillende redenen moeilijk kunnen vertegenwoordigen en komt op voor gelijkheid.

Om de ontwikkeling van links beter te begrijpen, wil je het perspectief en de taal van links leren kennen en vooral diegenen snappen die de taal produceerden. Jij wilt weten hoe het perspectief tot stand kwam, werd overgedragen en hoe hiervoor macht werd verkregen. Jij wilt de kern van dat linkse verhaal analyseren door deze comparatief te onderzoeken, deze historisch te plaatsen en mensen zichtbaar te maken die de verschillende gedaanten vormgaven. Kortom, jij wilt laten zien wat er allemaal is gebeurd in die anderhalve eeuw, hoe we dat moeten begrijpen en wat wij hier voor de toekomst van kunnen leren.

Rond 2000 was het overduidelijk dat ook de linkse politiek voor de vrije markt had gekozen en links en rechts helemaal niet meer goed uit elkaar waren te halen. Daar moet, zo dacht jij, meer over te vertellen zijn en daar moet het idee voor dit boek ontstaan zijn. Is het toevallig, zo vroeg ik mijzelf af, dat jij in 2008 (het jaar waarin we in het westen de grootste economische crisis van na de Tweede Wereld meemaakten en de vrije markt helemaal niet meer zo goed werkte) met deze studie begon? Jij startte jouw sociologische studie aan de

universiteit van Berkley, die al die tijd jouw thuisbasis bleef, en reisde naar de archieven van Washington, Londen, Brussel en Berlijn om deze geschiedenis te kunnen schrijven. Het resultaat: een prachtig boek.

Dat je jouw onderzoek in Duitsland, Zweden, Engeland en Amerika laat afspelen, heeft zo zijn redenen. Duitsland was een voorloper, omdat daar in 1875 de Socialistische Partij Duitsland werd opgezet. Deze volkspartij was, zeker in de beginperiode, een groot voorbeeld voor andere landen. In Zweden en Engeland kwamen er al snel ook socialistische partijen. Binnen Zweden zelf is natuurlijk de Socialistische Arbeiders Partij (SAP) altijd van groot belang geweest. Ook in het buitenland werden de Zweedse ontwikkelingen met grote belangstelling gevolgd. Aan de opbouw van de verzorgingsstaat in Engeland vlak na de Tweede Wereldoorlog gaf de Labour Party leiding en ook dit werd in andere landen op de voet gevolgd. Toen er recent naar een nieuwe weg werd gezocht, speelde Labour weer die voortrekkersrol. Jouw eigen land, Amerika, is een buitenbeentje in jouw verhaal omdat de progressieve ontwikkelingen hier veel meer in lijn van de liberale traditie stonden en de afstand tot het socialisme lange tijd groot was. Pas in de jaren dertig en veertig zien we hier dat er een verbintenis komt met meer Europese ontwikkelingen en beïnvloedden ontwikkelingen binnen de Democratische Partij ook die in het buitenland, zeker in de jaren zestig en zeventig, maar ook weer in de jaren negentig.

Wat jij in ieder geval in jouw goede boek duidelijk maakt, is dat in al deze vier landen de linkse politiek op twee momenten wordt geherdefinieerd. Linkse politiek kende een socialistisch start. Aan het begin van de twintigste eeuw wordt duidelijk stelling genomen wanneer op de negatieve effecten van het kapitalisme wordt gewezen, op de onvermijdelijke klassenstrijd en wanneer de overtuiging sterk is dat de socialistische toekomst voor de deur staat. Deze socialistische toon slaat in Amerika niet aan.

Begin jaren zestig is het linkse perspectief definitief veranderd in alle vier landen. Het theoretisch socialistische perspectief van links heeft definitief plaatsgemaakt voor een Keynesiaans economisch perspectief, met een taal die veel technischer, praktischer en pragmatischer is; het gaat om volledige werkgelegenheid, een stabiele economie en het versterken van de productiviteit. De krachten van de markt en de rol van de overheid komen hierin naar voren. Daniel Bell schrijft dan wel dat 'Het einde van de ideologie' is aangebroken, maar jij laat zien dat er ook in deze periode sprake is van een hele duidelijke ideologie. Met de toenemende werkloosheid en inflatie verdwijnt in de jaren tachtig de zeggingskracht van het Keynesiaanse perspectief en komen in Amerika Reagan en in Engeland Thatcher aan de macht. In reactie daarop

herdefinieert links zichzelf opnieuw in de negentiger jaren en wordt er een ander register geopend. Links probeert een derde weg te zoeken, een weg tussen het eenzijdig marktdenken en het bodemloos spenderen van publieke gelden, maar schuift steeds verder op naar de vrije markt. Weg was het optimisme en het eerlijk verdelen van kennis, macht en inkomen. De taal wordt nu nog technischer en het doel is het tot verder ontplooiing brengen van de vrije markt. Links omarmt het neoliberalisme en de vrije markt wordt als een natuurkracht gezien waaraan de samenleving en de mensen zich hebben aan te passen.

De theoretische onderbouwing van links kwam in het begin vooral van krantenmensen, journalisten en andere socialistische intellectuelen. Vanaf de economische crisis raakt er een hele nieuwe groep experts betrokken bij de linkse politiek. Dan zijn het vooral economen die geïnteresseerd zijn in armoede, werkloosheid en inkomensverdeling. In Amerika en Europa gaan die economen zich als strategen en adviseurs steeds meer met de inhoud van de politiek bezighouden. Met de stagflatie (hoge werkloosheid en inflatie) is het Keynesiaans perspectief uitgewerkt en maakt het plaats voor de monetaire economie van Milton Friedman en anderen. Dan is het politieke podium voor de financiële experts, de bedrijfsconsultants en de internationale economen, oftewel de nieuwe economen die jij de TFE's (Transnationale, Financieel-georiënteerde Economen) noemt. Zij tappen uit een ander vaatje. De markt moet goed draaien en wat dat voor het individu, de families, de scholen en de wijken, voor jonge en oudere mensen, voor autochtonen en allochtonen betekent, lijkt er minder toe te doen. Nu wordt er een soort exclusieve taal gebruikt die door gewone mensen moeilijk meer te begrijpen is. Met deze TFE's gaat links op in het neoliberale perspectief dat brede politieke steun heeft. De traditionele achterban voelt zich dan allang van die politiek vervreemd en neemt er afstand van of zoekt een ander politiek onderkomen.

Je schrijft niet over links Nederland, maar ik denk dat je van de ontwikkelingen hier in dezelfde periode een zeer vergelijkbaar beeld kunt schetsen. Ook in mijn land zien we dat voor de Tweede Wereldoorlog door Keynes beïnvloede economen het marxistische perspectief eerst aanvullen en na de Tweede Wereldoorlog uiteindelijk herdefiniëren. De verzorgingsstaat wordt dan opgebouwd en zo kunnen sociale problemen en armoede worden teruggedrongen. De arbeidersklasse krijgt het beter, er ontstaat een bloeiende middenklasse en de blik wordt op het buitenland gericht. Wanneer het hier in de tachtiger jaren economisch minder gaat, worden ook bij ons in de negentiger jaren, voor een tweede keer lijkt het, de ideologische veren

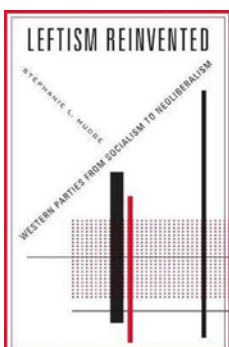
afgeschud. Dat die veren niet afgeschud, maar wel degelijk neoliberal gekleurd zijn, wordt nauwelijks ingezien. Links versplintert en van een grote volkspartij is geen sprake meer.

Met de alles overheersende nadruk op de vrije markt raken veel mensen die zich niet meer vertegenwoordigd voelen, van de politiek vervreemd. Jij bent zeer kritisch over dat vrije marktdenken dat geen oog meer heeft voor de gewone mens in zijn of haar dagelijkse situatie. Toch vind je het belangrijk dat links de complexe economie weer leert te begrijpen en daar een duidelijk perspectief op definieert. Maar zeker zo belangrijk vind jij dat het belang van burgers weer boven het belang van de economische markt komt te staan. Het wordt tijd dat die financiële experts niet meer alleen helemaal vooraan staan. Jij ziet een aantal interessante nieuwe ontwikkelingen en ikzelf meen ook te voelen dat er langzaam een andere wind opsteekt. In ieder geval is het zo dat jongeren inzien dat zij van het neoliberalisme niet zoveel hoeven te verwachten.

Ook in de wetenschap gaat het niet meer alleen om de fiscale en monetaire economie. Onderwerpen als ongelijkheid en rechtvaardigheid worden weer serieus onderzocht. Of het bij links vooral moet gaan om de representatie van mensen die zichzelf niet kunnen vertegenwoordigen, waar jij zo voor bent, ben ik iets kritischer. Ik heb meer op met een politiek die zich op alle burgers richt. Een politiek die zich kan voorstellen wat maatregelen betekenen en oog houdt voor het belang van iedere burger. Politici die zich kunnen verplaatsen in de positie van verschillende mensen en doorhebben dat bepaalde situaties hunzelf of hun kinderen ook zou kunnen overkomen. Een politiek die goed om zich heen kijkt, verschillen absorbeert en de toekomst in durft te kijken. Een politiek ook die weet waar ze vandaan komt en niet alleen oog heeft voor vrijheid, maar die in vrede samenhang met gelijkheid en broederschap ziet. Geweldig dat je hier tien jaar de tijd voor hebt genomen.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Mudge, S.(2018).

Leftism Reinvented: Western Parties from Socialism to Neoliberalism.

Cambridge: Harvard University, 410 pag..

Onderwijsjongens onder elkaar

Amsterdam, oktober 2018

Beste Piet de Rooy, René Leverink en Gert Biesta,

“Bombardeer het stelsel. Begin opnieuw. Bouw op, van onderaf, school voor school, geleid door bewezen goede leraren”, zo schrijft leraar en journalist Tom van Haperen in zijn nieuwe boek *Het bezwaar van de leraar*. Het is nodig dat het onderwijs op de schop gaat en weer van de grond af opgebouwd wordt. Er is een onderwijsrevolutie nodig waarbij mensen uit de praktijk het weer voor het zeggen krijgen. Dat geluid staat haaks op wat de vereniging Beter Onderwijs Nederland met het onderwijs in Nederland voor ogen heeft. Volgens deze vereniging wordt er ondertussen al veertig jaar aan het onderwijs gesleuteld, is het een grote en permanente bouwput geworden en wordt het tijd dat we onze vingers daar eens vanaf houden. Als er al iets aan het onderwijs verbeterd moet worden, dan graag alleen veranderingen die uit het onderwijs zelf voortkomen; het wordt eindelijk tijd dat de vakbekwame onderwijsgevende het zelf weer voor het zeggen krijgt.

Ook jullie kiezen in jullie nieuwe boeken de kant van de leerkracht. Jullie doen dat alle drie vanuit een ander perspectief: jij (Piet de Rooy) als historicus, jij (René Leverink) als leraar Nederlands en onderwijsjournalist, en jij, Gert Biesta, als filosoof. Jullie vinden ook dat de leraar het zelf meer voor het zeggen moet krijgen en dat de kracht van het onderwijs vooral in het goed lesgeven zit. Jullie denken er noch revolutionair noch behoudzuchtig over en kiezen hier veel meer een middenpositie. Heb ik jullie als volgt goed begrepen?

Piet, volgens jou ontstaat het verschijnsel school wanneer onze cultuur overstapt van mondelinge naar schriftelijke overlevering en taalverwerving niet meer vanzelf gaat (*Een geschiedenis van onderwijs in Nederland*). De kerk kon de mensen niet ongeletterd laten. Na de middeleeuwen vindt het proces van uniformering en structurering van het onderwijs plaats en wordt het schoolregime eind negentiende eeuw opgebouwd. Het klassikale onderwijs

wordt ingevoerd en het onderwijs wordt kindvriendelijker en professioneler. Tegelijk komt dat onderwijs vervolgens in een maalstroom van maatschappelijke verandering en pedagogische vernieuwing terecht. Jij zet die verschillende maatschappelijke en pedagogische ontwikkelingen in Nederland goed op een rij en laat zien hoe het onderwijs bij de politieke discussie aansluit, klassegebonden wordt opgebouwd en dat de behoefte aan onderwijs groter wordt. Ik denk dat je gelijk hebt als je schrijft dat het onderwijs in de vorige eeuw vooral door drie ontwikkelingen beïnvloed is. Allereerst door de Reformpedagogiek, waarbinnen het onderwijs aansluit bij de individuele ontwikkelingen van kinderen. Vervolgens verandert dat onderwijs door het thema gelijkheid en de angst dat er talenten verloren gaan. Individuele zelfstandigheid wordt gekoppeld aan diploma's en het onderwijs krijgt een sleutelrol in de opbouw van de moderne meritocratische samenleving. Wanneer die samenleving zich vertilt aan de idealen, maakt gelijkheid plaats voor excellentie en het vaststellen van onderwijskwaliteit en individuele verschillen gaan er meer toe doen. Jij stelt vast dat de taal waarmee over het onderwijs wordt gesproken dan wel steeds verschillend mag zijn, maar dat de grammatica ervan (het schoolregime dat eind negentiende eeuw tot stand kwam) een sterke continuïteit kent. Je wijst erop dat we nog steeds die schoolvakken kennen, net zoals de jaarklassen, de schooltypen, de beoordelingen en diploma's. Ondanks dat we met elkaar veel klagen dat onderwijs, zijn we er ons er eigenlijk te weinig van bewust hoe groot dat succesverhaal van het Nederlandse onderwijs eigenlijk is. Al lijkt het onderwijs voortdurend in beweging, de continuïteit ervan is misschien wel veel sterker, omdat het steeds weer naar overeenkomst moet zoeken. Jij onderstreept in jouw nieuwe boek de woorden van Langeveld, die ooit eens schreef: "De school is een compromis, zij is als zodanig een oplossing voor verbetering vatbaar, maar zal steeds een compromis blijven".

René, jij werkt als leraar in het onderwijs en schrijft er met regelmaat over. In die praktijk valt het jou steeds weer op dat de buitenwereld zich drukker maakt over dat onderwijs dan de mensen die erin werken. Dat klagen over het onderwijs, waar Piet het over heeft, herken jij goed. Iedereen lijkt zich met dat onderwijs te bemoeien, maar staat dat onderwijs er ook zo beroerd voor, zo vraag jij je in *Nee, dan Finland!* af. Jij doet geen historisch of literatuuronderzoek maar gaat in gesprek met leerkrachten, bestuurders, politici, journalisten, wetenschappers, leerlingen en studenten en vraagt hun (en misschien nog wel meer aan jezelf): wat mag weg, maar vooral, wat moet blijven? Jouw mooi geschreven boek geeft een beeld van hoe we zouden om moeten gaan met kennis, de leerkracht en de school. Jij beseft dat elk gesprek al snel gaat over wat niet moet blijven en wat anders moet. We praten gewoon makkelijker over wat anders moet dan over wat moet blijven. Wat moet blijven

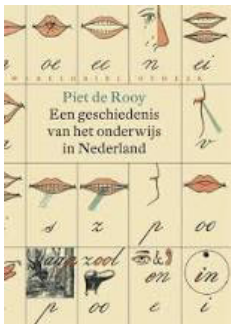

zijn uiteindelijk kernwaarden als de kwaliteit, de verscheidenheid, de toegankelijkheid en diversiteit van het Nederlandse onderwijs. Maar vooral zijn jouw gesprekspartners en jijzelf erover eens dat we de leraar als persoon moeten waarderen en herwaarderen en dat de relatie tussen de leraar en de leerling misschien wel de kern is van dat onderwijs. Als er iets moet blijven, is dat het respect voor de leraar en een goede relatie tussen leraar en leerling. Die rol van die leraar moeten we ook weer niet te veel aandikken en we moeten er vanuit gaan dat die leraar het nooit perfect kan doen. Want dat hoort nu eenmaal bij die leerkracht en opvoeder, ‘de stakker die in het duister tast’ zoals jij als leraar Nederlands instemmend Simon Carmiggelt erbij haalt.

Gert, jij herkent dat tasten in het duister heel erg, ook al denk ik dat jij die leerkracht nooit een stakker zult noemen. Ook jij hebt het over de leerkracht of allicht meer over de kracht van het lesgeven. Jij hanteert in jouw nieuwe boek *De terugkeer van het lesgeven* een andere taal en jouw boek laat zich niet onderuitgezakt lezen. Jij wilt de praktijk van opvoeding en onderwijs tot steun zijn en ideeën aanleveren, niet om van te leren maar om mee te denken. Dat lesgeven ertoe doet is voor jou niet zo interessant. Jou gaat het erom hoe het ertoe doet en waarvoor het ertoe doet. Die interactie tussen leraar en leerling, die kern waar René het ook over had, wil jij verder doordenken. Jij ziet die relatie vooral als een dialoog. De dialoog is voor jou niet zozeer een gesprek, maar een existentiële vorm, een manier om in de wereld te staan, en hier laat jij je door Arendt en vooral Levinas inspireren. Voor jou is de kern van het onderwijs dat de leerling het vermogen herkent om aangesproken te worden. Die moet, zoals jij dat zegt, zijn vrijheid ontmoeten, als volwassene in de wereld leren staan, als subject. Het is aan de leraar om dat verlangen op te wekken. Volgens jou gaat het bij onderwijs (of opvoeding in het algemeen) om veel meer dan ontwikkeling en groei. Het doel van het onderwijs is niet zozeer dat leerlingen zich kennis, vaardigheden, manieren en competenties eigen maken en dingen leren. Het gaat erom dat die leerling volwassen wordt en zich kan verhouden ten opzichte van anderen en de wereld. Daarom moet de leerkracht de leerling niet vanuit een kille berekening of vanuit het ongewisse benaderen. Die leraar weet het nodige, maar niet alles. Hij heeft de taak het gat tussen weten en hopen te overbruggen en op zoek te gaan naar de ‘onmogelijke mogelijkheid’, zoals Derrida dat onmogelijk formuleerde.

Jullie zijn onderwijzers waarbij ik mij thuis voel. Met het revolutionaire van Ton van Haperen en het behoudzuchtige van het BON hebben jullie weinig op, allicht omdat jullie niets met het volmaakte ophebben. Aan het einde van jouw boek, Piet, haal je Montaigne aan en dat citaat had volgens mij ook in het

boek van René en Gert kunnen staan: “Overtuigd zijn van een zekerheid is een onmiskenbaar teken van dwaasheid en van de uiterste onzekerheid”. Piet, jij komt uit een onderwijsnest en je gaf zelf graag les, denk ik. Jij laat zien hoe het onderwijs zich bij de wereld aansluit. Van mensen die weten waar het heen moet met het onderwijs moet je het niet hebben en over welke kant het op kan laat je je niet uit. René, ik weet dat jij graag over dat onderwijs praat en dat je er duidelijke ideeën over hebt. Van gezeur van onwetenden en bemoeizucht van hoggerhand krijg je de kriebels. Tegelijkertijd praat je graag met mensen die dat onderwijs en de relatie tussen leerkracht en leerling serieus nemen, hoe divers ook. Gert, jij bent allicht de meest serieuze van jullie drie, althans in je boek. Je bent conservatief en radicaal tegelijkertijd. Jij drukt je uit in een eigentijdse, fenomenologische Langeveld-taal, niet helemaal mijn taal moet ik je in alle eerlijkheid zeggen. Maar de kern van jouw boek (dat volwassen worden en die weg zoeken tussen weten en hopen) vind ik weer bijzonder aansprekend en stimulerend. Schrijven over onderwijs is per definitie schrijven over vernieuwing, verandering en aanpassing, ook al wil je dat niet. Dat wordt na het lezen van jullie boeken wel duidelijk. Dat kan allicht ook niet anders want schrijven over onderwijs is schrijven over de toekomst. Opgeteld schreven jullie interessante boeken over het onderwijs en hoe dat en het lesgeven weer serieus genomen kan worden. Met deze boeken voelen leerkrachten zich in ieder geval gesteund en sta ik weer midden in de wereld.

Dank jullie wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Rooy, P. de (2018).
Een geschiedenis van het onderwijs in Nederland.
Amsterdam: Wereldbibliotheek, 349 pag.

Leverink, R. (2018).
Nee, dan Finland! De kracht van ons onderwijs.
Meppel: Ten Brink uitgevers, 168 pag.

Biesta, G. (2018).
De terugkeer van het lesgeven.
Culemborg: Phronese, 182 pag.

Een gevoel van menselijke mogelijkheid

Amsterdam, november 2018

Beste Jesse Norman,

Op de een of andere manier heb ik de laatste tijd behoefte meer van economie te begrijpen en erover te lezen. Misschien wel omdat ik zie dat het in onze samenleving om economie draait en hier tegelijkertijd onze beperktheid zit. Het onderwerp is in handen van specialisten. Het lijkt erop dat die specialisten het daar graag willen houden en dat wij, niet-economen, het daar maar laten zitten. Waar gaat het om en, vooral, waar zou het om moeten gaan? Dat soort vreemde vragen stel ik mijzelf en hoe kan ik hier wat meer grip op krijgen? Om deze reden vond ik het boek *Economics for the common good* (2017) van de Franse Nobelprijswinnaar Jean Tirole zo goed. Hij wil die kennis juist niet bij de specialisten houden. In betrekkelijk eenvoudige taal legt hij in dat boek complexe zaken uit waar wij in onze tijd mee te maken hebben. Of het nu gaat over klimaatverandering of de Europese crisis, Tirole legt het netjes uit voor het brede publiek en dus ook voor mij. Zijn boek is vooral een antwoord op wat de rol van economie en economen vandaag de dag zou moeten zijn. Voor hem is het simpel: als we iets niet goed begrijpen, nemen we ook niet de goede beslissingen. Met goede informatie en het delen van kennis doen we dat wel en zo trekt Tirole als het ware de economie weer naar de samenleving toe.

Jesse, jouw prachtige nieuwe boek *Adam Smith. What he thought, and why it matters* doet dat eigenlijk ook en zo vul jij Tirole heel mooi aan. Jouw boek is heel anders dan dat van Tirole en geeft juist een indirect antwoord op hedendaagse vragen. Heel vreemd eigenlijk dat we bij deze 'oude knar' te rade gaan, want in de tijd dat Adam Smith leefde, moest de hele industrialisatie nog op gang komen. Jij maakt heel duidelijk wat wij aan Smiths denken kunnen hebben en volgens jou is het niet voor niets dat alle belangrijke economen (en filosofen) altijd maar weer teruggrijpen op zijn boeken. Adam Smith was veel meer dan een econoom en het is volgens jou zeker nu belangrijk om Smith te lezen en te weten wat zijn impact is en waarom hij er zo toe doet.

Je begint het boek met de ideeënontwikkeling van Adam Smith. Smith wordt in 1723 geboren in Kirkcaldy en het internationale karakter van deze Schotse havenstad beïnvloedt hem. Hij wordt opgevoed door zijn moeder. Op veertienjarige leeftijd gaat hij naar de moderne universiteit van Glasgow. Economisch en politiek gaat het niet goed met Schotland en veel Schotten trekken in deze tijd naar het buitenland. Het kleine Schotland en het grote Engeland zijn dan nog twee koninkrijken en proberen samen aan een economische eenheid te werken. In Glasgow maakt vooral zijn docent Hutcheson een grote indruk op Smith. Hutcheson gaat in tegen het pessimisme van Hobbes voor wie de soevereine macht van de staat en de angst voor God de individuele mens in toom moeten houden. Hutcheson heeft veel meer op met gedeelde normen en de liefde voor God en met de individuele mens die zelf een keuze maakt tussen goed en slecht.

Na Glasgow vertrekt Smith naar Oxford waar hij zes jaar zal blijven. Van Oxford moet hij niet zoveel hebben en in deze voorbereidende jaren houdt hij zich vooral met literatuur en taal bezig en leest hij het werk van eigentijdse, vooral continentale, schrijvers. In deze jaren legt hij de basis voor zijn twee belangrijke boeken. In Oxford leest hij met grote interesse *'Treatise of Human Nature'* van David Hume dat gaat over kennis en menswetenschap en het willen begrijpen van de mens in al zijn aspecten, gebaseerd op feiten en ervaringen. Pas veel later zullen deze twee giganten elkaar ontmoeten, vrienden worden voor het leven en voor altijd de grote Schotse Verlichters blijven. Terug in Schotland komt Smith in een sfeer terecht van rebellie waarin Schotten zich, toen al, verzetten tegen de te sterke overheersing vanuit Engeland. Hij wordt in 1750 professor Logica en Metafysica aan de universiteit van Glasgow en blijft daar dertien jaar. Hij schrijft wat kleinere werken en in 1759 komt zijn *Theory of the Moral Sentiments* uit. Te veel is er volgens hem gedacht over hoe mensen zouden moeten zijn, veel minder over hoe mensen in werkelijkheid zijn en juist daar wil hij het over hebben. In dit boek is sympathie een kernbegrip, waarbij het volgens Smith belangrijk is dat mensen de emoties van de ander weten te detecteren en erop weten te reflecteren. Om onszelf te leren kennen moeten we ons kunnen verplaatsen in dat wat de ander bezighoudt.

Er is echter, volgens Smith, nog een ander niveau dan dat van de leefwereld, een even belangrijke kant die Smith ook naar voren wil schuiven. Hier gaat het veel meer om de principes van de wet en de overheid, over geld en kapitaal. Aan een studie over dat meer abstractere systeemniveau werkt hij vervolgens de komende dertien jaar. Adam Smith is dan nog steeds ongetrouwd en leeft met zijn moeder en niet in Glasgow. Hij neemt afscheid van de universiteit, gaat als een commissaris en mentor werken voor de graaf van Buccleuch en met hem trekt hij twee jaar door West-Europa en vooral Frankrijk. Hier maakt hij kennis met mensen als Voltaire en Quesnay. In 1776

verschijnt dan dat tweede, even belangrijke boek *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, dat gaat over economische processen en ontwikkeling.

Staten kunnen welvarend of arm zijn en met kennis en informatie zijn de juiste keuzes te maken. In dit boek biedt Smith een algemene theorie, laat hij zien hoe de welvaart in verschillende contexten wordt uitgewerkt en hoe persoonlijke vrijheid tot stand kan komen. Dit boek is vooral een pleidooi tegen slechte politiek. Het laatste deel van zijn leven woont hij in Edinburgh en werkt hij vooral aan nieuwe edities van zijn boeken.

Als jij de ideeën van Smith uitgebreid hebt beschreven, ga je in op zijn impact en de vraag waarom hij belangrijk is voor ons. Wetenschappelijk is hij volgens jou belangrijk omdat hij, net als zijn vriend Hume, de menswetenschap theoretisch onderbouwt. Bij de menswetenschap gaat het om algemene theorieën die verbonden zijn met de werkelijkheid en empirisch zijn onderbouwd met feiten en ervaringen en die in de tijd kunnen veranderen. De menswetenschap onderscheidt zich zo van de natuurwetenschap waar het gaat om het ontdekken van 'onzichtbare ketens' van de natuur. Het economisch denken van Smith is verbonden met rechtvaardigheid en wederkerigheid en om het opzetten van een gezonde markt. Hem gaat het niet in de eerste plaats om het verdienen van geld maar om wetten, instituten, normen en identiteiten die met een 'onzichtbare hand' een samenleving welvarend maken en persoonlijke groei mogelijk maken. Daarin wijkt hij nogal af van hoe er tegenwoordig hierover wordt gedacht.

In de tijd dat ik jouw nieuwe boek las, maakt jouw land (Engeland) een moeilijke tijd door. De leiders vallen elkaar op alle mogelijke manieren aan en de burgers staan er vertwijfeld naar te kijken. Er is sprake van een soort algemene rebellie die doet denken aan de rebellie in Schotland, toen Smith er vanuit Oxford terugkeerde waar hij zijn werk had voorbereid, terugkeerde. Het eens zo roemruchtige Engeland lijkt op dit moment maar niet te weten wat het moet doen en weet geen antwoorden te geven op de grote vragen waar juist het antwoord op zou moeten geven. Wat is goed voor de economie, hoe gaan we om met de globalisering en hoe met de toenemende ongelijkheid, hoe gaan we extern om met onze burens en intern met de verschillen (regio's en bevolkingsgroepen)? Niet alleen jouw land maar alle moderne landen hebben trouwens met deze vragen te maken.

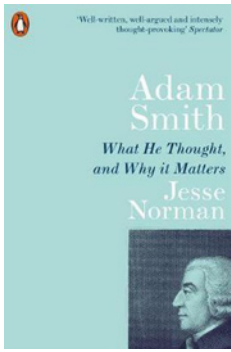
Misschien omarm je Smith wel te veel en mis ik soms wat kritische distantie. Jij maakt mij in ieder geval heel duidelijk dat Adam Smith geen historisch figuur is, maar dat zijn ideeën juist springlevend zijn. Tegelijkertijd

prik je enkele belangrijke mythen door die er over Smith bestaan: dat Smith eenzijdig zou zijn, een zelfzuchtige mens voor ogen heeft, enkel opkomt voor de rijken, tegen overheidsingrijpen is en dat hij alleen maar een econoom is. Smith is, volgens jou, een hele andere persoon: veelzijdig, in alles gericht op het sociale aspect, met oog voor de armen en hoe beslissingen deze groep ten goede kunnen komen, overtuigd dat de overheid juist op bepaalde momenten moet ingrijpen en hij verbindt economie met psychologie, sociologie, politicologie en ethiek. Smith heeft ideeën over macht, eigendom, commercie en ook over morele en sociale aspecten en het omgaan met elkaar. De leefwereld van liefde en vertrouwen, van familie en gemeenschap is hem net zo lief als de wereld van samenwerking, de meer onpersoonlijke en anonieme systeemwereld van economie en civilisatie waar mensen sociaal profijt van hebben. Deze samenhang en veelzijdigheid hebben we, daar ben jij van overtuigd en daarin overtuig je mij in ieder geval, in deze tijd van sociale versplintering nodig.

Jij was academicus en bankier en bent conservatief parlements lid maar misschien wel vooral intellectueel die weinig op heeft met het neoliberalisme en het kapitalisme. Over die toekomst denk je heel prikkelend na. We hebben een nieuw samenhangend verhaal nodig voor deze tijd en Smith geeft, denk jij, aan dat verhaal structuur. Jij hebt een samenleving voor ogen waar iedereen voor zichzelf kan zorgen. Daarin is er plaats voor een sterke staat met veerkracht en strategisch vermogen, maar die tegelijkertijd door onafhankelijke instituten in toom wordt gehouden. In die toekomstige samenleving zijn de belangen van bedrijven en markten verbonden met het algemene welzijn en geen werelden op zich. Die samenleving verdedigt de waardigheid van de burger, is kritisch naar commercialisering en moderne technologie en geeft antwoorden op vragen waar zij mee wordt geconfronteerd. Het begint volgens jou met het formuleren van nieuwe ideeën, met nadruk op een goed functionerende samenleving waarin mensen kunnen floreren en waarbij het algemeen welzijn voorop staat. De laatste vastgelegde woorden van Adam Smith, voordat hij op 17 juli 1790 sterft en hij van zijn vrienden afscheid neemt, zijn: "Ik geloof dat we onze bijeenkomst naar een andere plek moeten verplaatsen". Jesse, die bijeenkomst heb jij naar een andere plek weten te verplaatsen en dankzij jou kunnen we dat gesprek met Adam Smith voortzetten.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Norman, J. (2018).

Adam Smith. What he thought, and why it matters.

London: Allen Lane, 400 pag.

Heel de mens

Amsterdam, december 2018

Beste Marilynne Robinson,

'I told you last night that I might be gone sometime, and you said, Where, and I said, To be with the Good Lord, and you said, Why, and I said, Because I'm old, and you said, I don't think you're old. And you put your hand in my hand and said, You aren't very old, as if that settled it'. Dominee John Ames voelt het einde van zijn leven naderen en schrijft een brief aan zijn jonge zoon over zijn eigen leven en dat van zijn voorouders. Met deze zinnen begin jij jouw trilogie (*Gilead*, *Home* en *Lila*). Jouw verhalen over het goede leven spelen zich af in Gilead, een dorp in landelijke Iowa midden jaren vijftig waar de honden 's nachts nog rustig op straat slapen. Jij beschrijft in die boeken het doodgewone, dagelijkse leven met al de pijn en het verdriet, het plezier en de vergeving die erbij horen.

Toen Barack Obama tijdens zijn eerste verkiezingstournee in 2007 naar het midden van Amerika ging, las hij jouw boeken. Jouw religieus humanisme sprak hem aan en hij voelde zichzelf zeer verwant met John Ames en de beproevingen waar deze dominee en zijn familie in hun leven mee te maken hebben. Die boeken lieten hem zien hoe het gewone leven van Amerikanen eruitziet, van mensen die werken om hun kost te verdienen en voor hun eigen kinderen en mensen in hun omgeving zorgen. Toen Barack Obama tijdens zijn tweede presidentschap werd gevraagd met welke schrijver hij eens wat langer een gesprek wilde voeren, hoefde hij niet lang na te denken. In de zomer van 2015 vloog hij met zijn presidentiële vliegtuig naar jou toe in Iowa en voerde met jou dat gesprek. Het verslag daarvan verscheen in twee afleveringen in de *New York Review of Books* en onlangs las ik dat gesprek nog eens.

Obama wilde van jou wel eens weten door welke culturele krachten onze democratie eigenlijk tot stand komt en hoe onze ideeën vorm krijgen. Hij wilde weten waar het om gaat bij burgerschap en welke kant het met het land op zou moeten gaan. Jullie hadden in die zomer van 2015 nog totaal geen idee wat er zou gebeuren en hoe ver het land af zou komen te staan van dat religieus humanisme waar jullie beiden veel mee op hebben. In dat gesprek komt dat

optimisme over democratie duidelijk tot uitdrukking. De basis van die democratie is voor jou, zo maak jij jouw president in dat lange gesprek duidelijk, dat we van het goede van mensen moeten uitgaan en dat mensen aan de ander moeten denken en niet alleen aan zichzelf. Zo simpel ligt dat. In jouw nieuwe boek breng jij al die zaken die Obama van jou wilde weten nog eens duidelijk naar voren.

Jouw nieuwe boek *Wat doen wij hier?* is de Nederlandse titel en kwam onlangs in mijn land uit. Daarin zitten vijftien lezingen die jij de afgelopen jaren hebt gegeven op universiteiten, in kerken en op hogescholen in binnen- en buitenland. In het voorwoord stel jij vast dat jullie Amerikanen (maar dat geldt net zo goed voor ons, Europeanen) tegenwoordig in een gepolariseerde samenleving leven waar mensen recht tegenover elkaar zijn komen te staan. Maar tegengestelde kampen hebben allicht met dezelfde problemen te maken, omdat ze beide niet goed nadenken, vaak uitgaan van dezelfde valse aannames en de verkeerde conclusies trekken. De progressieven zijn dan vooral cynisch en de conservatieven denken daarbij vooral aan zichzelf. Maar, zo vraag jij je aan het begin en het gehele boek door af, waar blijft de wijsheid, de moed, de ruimhartigheid en de persoonlijke waardigheid in dit alles? Waar is die schitterende geest gebleven die er lang is geweest en waar is er nog dat het respect voor de hulpbronnen die die geest scherpen?

Je bent bijzonder kritisch over deze tijd waarin we aangemoedigd worden om alleen maar naar praktisch nut te kijken en onze culturele erfenis links laten liggen. We worden op allerlei manieren gestimuleerd ons in te zetten voor de efficiënte en doelmatige economie. We worden alleen maar daarop voorbereid, met als resultaat een decadente cultuur en een beschaving die eronder heeft geleden. Hoe anders was het nog toen Toqueville door Amerika reisde en daar 'de geschenken uit de hemel' tegenkwam (poëzie, welbespraaktheid, intelligentie, verbeeldingskracht en denkvermogen) en die bejubelde, terwijl er nog weinig sprake was van rivaliteit of hiërarchie. Die cultuur straalde nog, was vooruitstrevend en werd gesteund door onderwijssystemen en andere culturele bronnen die voor deze geschenken konden zorgen. Er was respect voor de wijzen, de vertalers, de drukkers, de dichters en de filosofen, waar jij nu een utilitaire vijandigheid constateert tegenover de schoonheid en de kunsten.

Ten onrechte hebben we volgens jou de belangstelling voor de ziel en de metafysica weggejaagd. De wetenschap heeft zich tegenwoordig het terrein van het intellect en de rede toegeëigend. Jij hebt je verdiept in marxisme en darwinisme, maar bent ervan overtuigd dat dit soort wetenschappelijke

theorieën de werkelijkheid reduceren tot hapklare brokken waar het onbekende en het onbenoembare van zijn afgehaald. De wetenschap biedt een soort ultieme waarheid en een saaie antropologie waarin voor verbeelding nog nauwelijks plaats is, en wetenschap heeft al helemaal geen poëzie of ethica voortgebracht. Vakbonden, kerkgenootschappen en deskundigen doen er niet meer zo toe en de burger, die nog oog had voor het geheel en trots was op wat hij of zij had bereikt, heeft tegenwoordig plaatsgemaakt voor de belastingbetaler. Het gaat niet meer in de eerste plaats over het land, de gemeenschap, de kinderen en de kleinkinderen; het gaat om het pensioenplan en de verzekeringspremie en antwoorden hebben definitief plaats gemaakt voor vragen.

Jij hebt belangstelling voor zaken waar weinig mensen belangstelling voor hebben. Ik kijk mijzelf ook maar meteen aan. Jij hebt veel op met de calvinistische en puriteinse cultuur die tot in de negentiende eeuw, zeker in Noordoost-Amerika, zo belangrijk was. Wij onkundigen – en nogmaals daar hoor ik zeker bij – hebben daar een verkeerd beeld over als wij direct denken aan streng, strak en stijf. Jij benadrukt steeds weer dat het zoveel meer was dan een strenge religieuze minderheid. Het was een politieke en religieuze beweging die experimenteerde met nieuwe sociale orde met wederzijdse ruimdenkendheid en waar rechten van andersdenkenden werden gerespecteerd. Jij schrijft enthousiast over Calvijn, Cromwell en, vooral, Edwards die de menselijke natuur breed opvatten en oog hebben voor perceptie en ervaring, complexiteit en veranderlijkheid en alles wat anders is dan we ons kunnen voorstellen. We moeten ons het beste wat het land is overkomen, goed herinneren. Niet alleen dat, we moeten ook proberen het beter te doen. Jij legt de lat hoog.

Jouw kijk op de huidige tijd is bijzonder donker. Die moderne tijd is volgens jou een tijd van mistroostigheid, nostalgie, ontheemding en onmenselijkheid. Daar waar de klassieke religie nog tot weidsheid en verbondenheid leidde, schoonheid, verwondering en nederigheid nog werden gezien en de wereld kreeg wat het verdiende, is daar nu al lang geen sprake meer van. We zouden op zoek moeten naar meer samenhang in ervaring en op kleine dingen letten die weer betekenis krijgen. We moeten eenzaam durven zijn, weer leren mijmeren en ruimte creëren voor twijfel, dromen en herinneren, en met elkaar een soort intellectuele integriteit opbouwen, die niet reduceert maar verbreedt en verdiept.

Net in de week dat ik jouw boek las, schreef mijn minister-president een open brief aan alle Nederlanders. Hij ziet ons land als een teer bezit, iets dat broos

en breekbaar is. Het gezonde land als een vaasje dat we goed met elkaar vast moeten houden. Die kwetsbare cultuur zie jij ook, maar jouw pleidooi voor een integrale, intellectuele integriteit die iedereen in zijn eigen omgeving hooghoudt, spreekt mij veel meer aan. Het is niet iets dat we moeten vasthouden, het is iets dat we moeten delen. Jij bent op zoek naar een nieuwe waarheid waarin we op een waardige manier met en tegenover elkaar komen te staan. Die waarheid is voor jou natuurlijk vooral democratie. Net als in het interview met Obama laat jij ook in jouw nieuwe boek zien dat democratie iets is wat je met elkaar bereikt. Daarbij hoort een woord als respect en woorden als efficiëntie en ‘wij en zij’ passen daar niet bij. Van democratie is alleen sprake als je het beste met de ander voor hebt. Democratie is voor jou de basis van alles. Het is jouw esthetiek, schrijf je, jouw ethiek en eigenlijk ook jouw religie. Als er een woord is dat je graag zou afschaffen is het competitie, het beter willen doen dan de ander, waar onze wereld mee vol zit. Jij hebt daar een verfrissende kijk op. Want competitie zorgt ook voor angst. Want waarom zouden we bang zijn als anderen het net zo goed of beter krijgen dan wij? Ga van je eigen kracht uit, lijkt je te zeggen, en gun de ander ook wat jij jezelf gunt. Bij jou gaat het bij democratie niet in de eerste plaats om instituten en wetten (ook al zie je het belang ervan in). Bij jou gaat het vooral om hoe we met elkaar om gaan, de woorden die we daarbij zoeken, het geloof, de hoop en de liefde. Tegelijkertijd ben je ook bevreesd over hoe we met onze cultuur omgaan. Hoe zorgen we ervoor dat zo’n democratie in stand blijft? Daar maak jij je druk over. Het brede openbaar onderwijs dat ervoor zorgde dat de geesten van mensen scherp blijven, is niet meer voor iedereen toegankelijk. De zorg voor de hulpbronnen die dit ideaal in stand houden, lijken we uit het oog te zijn verloren.

Jouw boek is niet altijd even makkelijk geschreven en er waren momenten dat ik de draad even kwijt was. Net op momenten dat ik dacht: waar heb je het precies over, overdonder je mij als lezer. Jouw boek is vooral een pleidooi om zuinig te zijn op onze scherpe geest en op de prachtige hulpbronnen die deze geest scherp houden. Want: ‘Hij heeft nooit genoeg, de geest, nooit’, zo schreef Wallace Stevens eens en jij wijst daar nog eens fijntjes op. Zeker jouw scherpe geest heeft nooit genoeg, nooit.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Robinson, M. (2018).

Wat doen wij hier? Over geweten, geloof, geluk en wat het betekent om te leven.

Amsterdam: De Arbeiderspers. 320 pagina's.

Leren over leren

Amsterdam, januari 2019

Beste Cora Bagley Marrett,

Volgens de grote Amerikaanse ontwikkelingspsycholoog Jerome Bruner waren er in de twintigste eeuw, die hijzelf overigens bijna helemaal meemaakte, vooral drie personen belangrijk. Allereerst natuurlijk Sigmund Freud, de Oostenrijkse grondlegger van de psychoanalyse. Wanneer Freud het over ontwikkeling had, keek hij terug. Alles bijna was in die beginjaren te vinden en wat er mis was gegaan, was daar misgegaan. Om problemen te overwinnen moest allereerst het verleden worden verwerkt. Dan is er de Zwitser Jean Piaget, die de ontwikkeling in het moment plaatste. Juist door goed naar dat moment te kijken, kon hij vier ontwikkelingsfasen onderscheiden. Iedereen doorloopt deze fasen (de sensomotorische, de pre-operationele, de concreet-operationele en de formeel-operationele fase) op weg naar cognitieve volwassenheid. Dan was er nog de Russische ontwikkelingspsycholoog Lev Vygotsky, waar Bruner zelf het meeste mee op had, omdat Vygotsky de meest open en sociale ontwikkelingstheorie ontwikkelde en vooral omdat leren bij hem op de toekomst is gericht. Bij deze ontwikkelingspsycholoog ging het om het kind dat op weg is en met volwassenen en culturele materialen zijn eigen weg zoekt. Dat is natuurlijk een persoonlijke en interessante interpretatie over hoe mensen zich ontwikkelen en hoe ze leren.

Precies aan het begin van een nieuwe eeuw, in 2000, kwam er een boek uit dat op leren een bredere kijk biedt (*How People Learn: Brain, Mind, Experience, Nationaal Research Council*). Zeker het laatste kwart van de 20ste eeuw was er rondom leren heel veel gebeurd en dat boek vat die inzichten goed samen. Het gaat uitgebreid in op hoe mensen leren en op vragen zoals: waar experts van niet-experts verschillen, hoe mensen kennis van de ene naar de andere setting overbrengen, waar kinderen wel en ook weer niet van volwassenen verschillen, hoe onderwijs het beste vorm kan krijgen en wat de leraar daarin moet doen. Het boek werd een groot succes en breed gebruikt op lerarenopleidingen. Bijna twintig jaar later is dat boek over leren alweer behoorlijk achterhaald. Cora, jij weet dat inzichten hierover zich razendsnel

ontwikkelden, op het gebied van neurologie en biologie bijvoorbeeld, over wat we weten over individuele en culturele verschillen en dat dit mede door technologische ontwikkelingen komt. Daarom boog jij je, met al jouw collega's en vakgenoten uit verschillende disciplines, over de vraag wat er op dit moment vanuit de wetenschap en de praktijk over leren te zeggen is. Wat leer jij ons over dat leren?

Jij laat zien dat mensen op hele verschillende manieren en binnen hele verschillende culturele contexten leren. Leren vindt plaats binnen talloze cognitieve, fysieke, sociale en culturele systemen. Qua basisstructuur en in het ontwikkelingsproces komen mensen nog wel met elkaar overeen. Echter, zij hebben allemaal hun eigen ervaringen en relaties en al die culturele verschillen zorgen ervoor dat mensen zich individueel ontwikkelen. Vanaf de geboorte scherpen de culturele contexten als het ware die ontwikkeling aan en zo zijn leren en cultuur voortdurend met elkaar in gesprek, zou je bijna kunnen zeggen.

Op allerlei niveaus zijn er diverse factoren die daarbij meespelen en die er een dynamisch proces van maken. Dat kunnen invloeden op het allerkleinste niveau zijn, via bloed of hormonen bijvoorbeeld. Het kunnen uiteraard ook invloeden op een heel abstract en veel meer algemeen niveau zijn, en dan heb je het over cultuur, politiek en samenleving. De factoren op de verschillende niveaus spelen ook nog eens op elkaar in, hormonen en armoede bijvoorbeeld, en die zorgen voor interactieprocessen tussen micro- en macrofactoren. Het leren en het brein werken ook op elkaar in en dat vindt plaats vanaf het begin van het leven totdat je doodgaat. En zo verandert het leren het brein en het brein verandert het leren.

Mensen als Oliver Sacks en Elkhonon Goldberg hebben er ook al eens op gewezen, en dat doe jij met jouw comité ook, dat je de basis van het leren als een orkest moet voorstellen waarin hele verschillende instrumenten samen spelen. Dit orkest is geen samengeraapt zootje. Integendeel, er zit vaak veel samenhang en consistentie in en bepaalde elementen zorgen daarvoor. Denk daarbij aan het geheugen, het vermogen om kennis en informatie op te slaan, en aan attentie, het vermogen te reageren op wat er op een bepaald moment gebeurt of zou moeten gebeuren. Dit zijn elementen met een duidelijke rol in dat leren-orkest.

Om niet helemaal om te komen in de hoeveelheid opgebouwde kennis en informatie gaan mensen in hun leven een relatie aan met bepaalde delen van die kennis. Mensen zijn heel goed in het categoriseren van kennis, gebruiken bepaalde delen en laten andere delen vervolgens los. Ze bouwen hun eigen

typische kennissystemen op en zijn zo ook in staat om specifieke cognitieve processen aan te gaan. Daarbij gebruikt de een de ene structuur en een ander weer een andere structuur voor. Handig is het dan vooral dat je bepaalde cognitieve modellen gebruikt waarin kennis is opgeslagen, die steeds weer zijn te gebruiken en aan te passen in andere situaties of wanneer iemand nieuwe problemen moet oplossen. Bewust leren, veronderstelt ergens moeite voor doen en dan gaat het om motivatie en willen leren. Dan is het goed dat iemand ergens bij betrokken wordt en dat het willen van binnenuit aangestuurd wordt. In jouw boek leg je uit dat leren overal en voortdurend plaatsvindt en dat de school daarin al langere tijd een fundamentele schakel vormt. Op school is er de invloed van de schoolomgeving en van de leraren en zijn er de ervaringen die de leerlingen over de jaren opdoen. Op school krijgt de academische inhoud vorm, krijgen de leerlingen steun en maken ze zich strategieën eigen waarmee ze het leerproces op een gegeven moment zelf kunnen aansturen. Technologie kan het leerproces daarbij ondersteunen. Ook hier is niet één manier de beste manier want dat hangt af van de individuele leerling, wat hij of zij wil leren, de context waarin het leren plaats vindt en de manier waarop de technologie gebruik wordt.

Hoe belangrijk onderwijs ook is, wat mensen leren vindt voor een groot deel buiten dat onderwijs plaats. Het hangt samen met de keuzes die iemand op een gegeven moment maakt en de omstandigheden waarin hij of zij opgroeit. De capaciteiten die mensen hebben aan de ene kant en de bronnen waar ze gebruik van maken aan de andere kant veranderen wel sterk over de tijd. Cognitieve capaciteiten nemen halverwege het gemiddelde leven af. Tegelijkertijd is het dan wel zo dat je, als je ouder bent, weer beter gebruik kunt maken van bronnen die iemand ter beschikking staan en die op latere leeftijd weer beter toegankelijk zijn. Gelukkig is er nog hoop voor mensen die ouder worden en willen blijven leren.

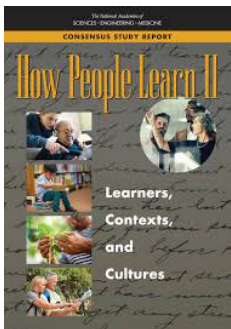
Leren is een dynamisch proces waarin biologische elementen (waaronder de ontwikkelingsfasen, de gezondheid, interesses en motivatie) en culturele elementen (de omgeving waarin je opgroeit, de mogelijkheden die je krijgt) tegelijkertijd een rol spelen. Als we een goed beeld willen hebben van leren, is een totaalbeeld noodzakelijk. Een wetenschapper kan dat al lang niet meer in z'n eentje omvatten, een eigentijdse Freud, Piaget, Vygotsky noch Bruner zou dat kunnen. Voor zo'n totaalbeeld heb je zo'n grote en brede onderzoeksgroep nodig die jij voorzat. Dat totaalbeeld schets jij, met jouw grote onderzoekscomité, op een heldere en duidelijke manier en jij maakt mij heel duidelijk waar we staan. Het algemene plaatje is duidelijk. In de toekomst

echter, schrijf je met veel zelfinzicht, moeten die elementen beter op elkaar afgestemd worden en moeten we beter grip krijgen op de wisselwerking tussen de interne krachten en het contextuele spanningsveld. Alleen zo kunnen we het leren beter gaan begrijpen.

We weten dus onderhand veel over het gemiddelde leren, we weten echter nog maar weinig over de variatie in het leren. Wanneer we meer over die variatie weten kunnen we individuele kinderen op school beter helpen, is technologie beter te gebruiken en kan het levenslang leren werkelijk vorm krijgen. Gepersonaliseerd onderwijs, waar verschillende onderwijsvernieuwers tegenwoordig voor pleiten, heeft wetenschappelijke onderbouwing nodig. Jouw (jullie) bijdrage biedt zo'n eerste, goede onderbouwing. Jouw boek is natuurlijk veel meer een rapport dan een boek omdat je al die verschillende perspectieven moest samenbrengen. Zelf lees ik boeken met meer plezier en gemak dan rapporten. Maar soms is het goed en heel prettig om kennis op zo'n breed terrein samengebracht te zien en, in dit geval, te leren over leren.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2018).
How People Learn II: Learners, Contexts, and Cultures.
Washington, DC: The National Academies Press.
<https://doi.org/10.17226/24783>, 347 pag.

Mens en machine

Amsterdam, februari 2019

Beste Hannah Fry,

Miljarden mensen zijn tegenwoordig via machines met elkaar verbonden. De digitale revolutie heeft de wereld de laatste decennia fundamenteel veranderd en het einde van de ommezwaai is nog lang niet in zicht. Mensen als Bill Gates en Mark Zuckerberg zijn natuurlijk nerds, maar zij hadden vanaf het begin ook een sociale missie: de wereld moet open worden en verbonden. Zij hadden met de nieuwe media een democratisch doel voor ogen. Die nieuwe media hebben ook een keerzijde en meer en meer mensen maken zich daarover zorgen. Zijn de sociale media niet veel meer antisociale media, zorgen die in plaats van verbondenheid niet veel meer voor versplintering en zijn die media niet iets waar mensen juist voor gewaarschuwd moeten worden? Ondertussen zijn er van dat antisociale karakter van deze media duidelijke voorbeelden. In Birma werden de sociale media gebruikt bij de etnische zuivering van de Rohingya-bevolkingsgroep in het noorden van dat land. En Cambridge Analytica zou op basis van haar inzichten op het gebied van persoonlijkheidsonderzoek de verkiezingen in Amerika hebben beïnvloed en hielp Trump zo aan een kleine meerderheid.

Mensen weten niet goed welke houding ze hierin moeten aannemen. Ze zijn op vele momenten op een dag met die nieuwe media bezig en voelen zich er ook weer niet helemaal gelukkig bij, ikzelf inclusief. Misschien herken je het wel, maar als ik 's ochtends vroeg de trein instap zie ik iedereen naar zijn of haar eigen beeldscherm kijken. Op die momenten vraag ik mij regelmatig af of we alleen voor onszelf zijn geschapen. Even later klap ik mijn eigen iPad open om de krant te kunnen lezen en gaat er een wereld voor mij open.

Hannah, jouw nieuwe boek *Hello world. How to be Human in the Age of the Machine* is juist hier voor mij bijzonder leerzaam en inzichtelijk. Jij ziet de grote voordelen in van deze digitale ontwikkeling en laat ons zien wat er wel niet allemaal gebeurt en mogelijk is op dit terrein. Tegelijkertijd houd jij een gezonde afstand en neem je lang niet alles maar voor lief. Jij bent een wiskundige op het terrein van stedelijke problematiek en ruimtelijke analyse.

Vanuit die positie houd jij je dagelijks bezig met allerlei sociale problemen. Met jouw wiskundige kennis en programmeertalent weet jij heel goed wat er allemaal onder de motorkap gebeurt en jij laat ons heel goed zien wat al die algoritmes ons brengen. Jij vindt dat we die moderne machine vooral goed moeten begrijpen. Alleen dan kunnen mensen zich beter tot de machine verhouden. Het lijkt er soms op dat we de controle verliezen en juist dat wil jij voorkomen. Maar hoe kunnen we die controle weer terugkrijgen en zorgen we voor een gezonde relatie tussen mens en machine?

Algoritmes zijn procedures om stap voor stap een bepaald probleem op te lossen of ergens te komen. Daarvoor worden verschillende procedures gebruikt als prioriteren, classificeren, associëren en filteren. De algoritmes krijgen regels mee die door mensen zijn geprogrammeerd en dat alles onder paraplu-benamingen van deep learning, machine learning en kunstmatige intelligentie. Er lijkt een soort strijd gaande tussen mens en machine waarbij jij vaststelt dat die machine nooit perfect is, maar het alleen aan de mens overlaten nog tot meer fouten leidt. Daarnaast is er ook nog de strijd tussen privacy en wie er gebruik mag maken van gevoelige informatie. Jij bent enthousiast, als we maar niet te ver doorschieten. In jouw boek ga je in op het gebruik van algoritmes op een aantal concrete terreinen. In het rechtelijke systeem wordt ervanuit gegaan dat absolute zekerheid nooit te verkrijgen is en rechters nooit op eenzelfde manier beslissen. Maar als een groep rechters eenzelfde geval wordt voorgelegd, worden er toch wel hele verschillende beslissingen genomen. Er is hier veel tegenstelling en complexiteit en algoritmes kunnen wat meer consistentie brengen en zorgen voor betere wegging. Met data over een individu kunnen rechters bijvoorbeeld heel goed het risico berekenen of iemand weer in de fout gaat. Op Rhode Island (USA) worden deze algoritmes al gebruikt in de rechtspraak en daar hebben ze ervoor gezorgd dat het percentage mensen dat in de gevangenis zit met 17% is afgenomen en het recidivepercentage met 6% is afgenomen.

Ook in de gezondheidszorg wordt er op brede schaal van algoritmes gebruik gemaakt, juist omdat ze zo goed zijn in het ontdekken van patronen, in het classificeren en het voorspellen. In het diagnosticeren van biopsies van kankercellen kunnen pathologen ze nog wel herkennen met het blote oog. Maar in het vaststellen of er werkelijk sprake is van een tumor is het algoritme gewoon veel beter. Hier lijkt de samenwerking tussen mens en machine vooralsnog het beste te zijn.

Ook dagelijkse objecten worden voorzien van algoritmes en de zelfrijdende auto is daar een voorbeeld van. De auto kan heel goed de

informatie van o.a. de omgeving, de bestemming, het wegdek en de verkeerssituatie tegelijkertijd inschatten. Al die informatie van verschillende kanten wordt gebruikt en zorgt ervoor dat de beste oplossing wordt gekozen. Die zelfrijdende auto's zitten boordevol met Bayesiaanse algoritmes die zorgen voor voortdurend updaten van informatie.

In de kunst, tenslotte, zijn de algoritmes minder succesvol. Het voorspellen of een film bijvoorbeeld populair zal worden blijft een ingewikkelde kwestie. Misschien vooral ook wel omdat het moeilijk is kwaliteit vast te stellen. Wat wij hier zien is dat individuele voorkeuren gerangschikt kunnen worden en dat er zo groepen gevormd worden met een bepaalde smaak. Iets nieuws bedenken, dat kan een machine niet, omdat het toch voortbouwt op wat er al is en hier raken algoritmes aan hun grenzen.

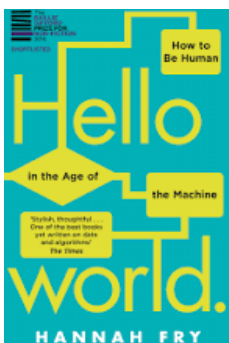
Algoritmes en kunstmatige intelligentie hebben ons leven veranderd. Maar mens en machine hebben al heel lang met elkaar te maken. Mensen hebben zich altijd moeten positioneren ten opzichte van de techniek. Aan het begin van jouw boek geef je een mooi voorbeeld van de brug in New York, waar door de lage ophanging alleen maar auto's gebruik van konden maken. Bussen niet, en zo zorgde deze bewuste technische ingreep ervoor dat alleen rijke, blanke mensen bij de zee konden komen. Over dat soort zaken kunnen wij keuzes maken en alleen daarom al staat bij jou het menselijke aspect in alles voorop. Het is jou er vooral om te doen dat mensen kritisch staan tegenover deze nieuwe ontwikkelingen. Om zo'n houding aan te nemen, moet je weten hoe de techniek in grove lijnen werkt en wat er mogelijk is. Ten onrechte hebben wij vaak blind vertrouwen in zaken die we niet goed begrijpen, schrijf je. Een gezond wantrouwen is hier eerder op z'n plaats en met dat gezonde wantrouwen heb jij dit boek geschreven. Bovendien moeten we met elkaar beter doorkrijgen wanneer vrijheden worden beperkt en hoe we dat wettelijk kunnen inkaderen. Het is niet alleen die kritische houding waar het jou om te doen is en die jij mij en de lezer mee wilt geven. We moeten gewoon ook niet alles van die digitale ontwikkeling verwachten, want die algoritmes en kunstmatige intelligentie kunnen gewoon niet alles. Er zijn gewoonweg grenzen aan het kwantificeren van de werkelijkheid.

In het overdragen van emoties bijvoorbeeld zijn algoritmes heel beperkt. De magie van de frisse creatie hebben ze gewoon niet in zich, omdat ze de dagelijkse ervaring missen. De machines zijn bijzonder bruikbaar in ons leven en de resultaten zijn nu al indrukwekkend. Maar die machines leveren weer hele nieuwe menselijke problemen op waaronder privacy, fouten en transparantie. Jij laat zien wat die machines voor moois opleveren en met welke

problemen ze ons opzadelen. In jouw boek bespreek je geen kwesties op wereldschaal en wat de consequenties zijn van het moderne leven waarin we met desinformatie te maken hebben. Jij blijft in jouw boek dichtbij huis. De beste algoritmes houden voor jou in alle opzichten rekening met de mens. Algoritmes komen vooral tot hun recht waar mens en machine samenwerken en elkaars sterke en zwakke punten kennen. En zo is verbondenheid misschien wel nooit zo belangrijk geweest als in deze tijd van versplintering.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Fry, H. (2019).

Hello world. How to be Human in the Age of the Machine.

London: Transworld Publishers Ltd, 256 pag.

Nederland vanuit de lucht

Amsterdam, maart 2019

Beste Kim Putters en Hans Boutellier,

Vorig jaar verscheen van Herman Tjeenk Willink *Groot denken, klein doen*. Zijn oproep doet qua inhoud en vorm recht aan de titel en hij neemt erin de staat van Nederland de maat. Over de Nederlandse staat maakt hij zich namelijk zorgen, omdat hij denkt dat de staat de problemen waar hij tegenaan loopt (klimaat, migratie, ongelijkheid en maatschappelijke tegenstellingen) niet goed kan oplossen. Bovendien kan de staat nauwelijks nog de open samenleving garanderen. Concurrentie en consumptie hebben het overgenomen van samenwerken en solidariteit en dat vraagt ook om problemen. Volgens Tjeenk Willink zit het niet goed met de verbindingen; het zit niet goed met de verbindingen binnen de overheid, met de verbindingen tussen overheid en de burgersamenleving en ook niet met de verbindingen binnen de burgersamenleving zelf.

De afgelopen tijd is er binnen de Nederlandse samenleving zoveel op de schop gegaan dat alleen nog het fundament van de democratische rechtsorde overeind is gebleven. Dat dreigt ook nog eens uit zijn evenwicht te geraken nu te veel macht in handen van de politiek terecht is gekomen. De politiek van tegenwoordig weet daar zelf niet goed mee om te gaan, omdat visies zijn verbleekt, verantwoordelijkheid niet goed is gedefinieerd en het daar ontbreekt aan kennis. Tjeenk Willink is duidelijk. We moeten tegenwicht of tegenspraak organiseren en daarvoor is publiek debat nodig, dat kan niet zonder Europa en de verantwoordelijkheid van de burger en daarvoor zijn de kwaliteit van de uitvoering en de onafhankelijkheid van de rechters zo noodzakelijk. Het perspectief van Tjeenk Willink is subtiel en tegelijkertijd rechttoe rechtaan. Kim en Hans, ik had die tekst in mijn achterhoofd toen ik jullie nieuwe boeken de afgelopen twee weken las. Ook jullie sociaal-culturele studies gaan over Nederland en waar die samenleving mee te maken heeft.

Kim, volgens jou gaat het behoorlijk goed in Nederland, als je de berichten mag geloven in ieder geval. Op allerlei terreinen schieten de positieve cijfers ons om de oren. Jij waarschuwt ons echter, omdat we niet genoeg kijken naar een aantal smeulende kwesties waar in ons land ook sprake van is. Over die kwesties schreef jij de afgelopen jaren in het *Financieel Dagblad* een column. Op 12 februari 2014 schreef jij je eerste column, *Decentraliseer niet zonder echte macht voor burgers*, over het belang van onafhankelijke en kritische informatievoorziening. Op 25 oktober 2018, viereneenhalf jaar later, schreef jij de laatste column die in dit boek is opgenomen, *Gevangenen van 'dikke ik'*, over menselijke gedrag dat steeds meer aan onszelf wordt afgemeten en steeds minder aan anderen of wat het voor de gemeenschap betekent. Die columns heb jij in dit boek van kop en staart voorzien en je hebt de columns gerangschikt naar vraagstukken rond werk, leren, zorgen en samenleven.

In jouw boek maak je duidelijk dat onze samenleving van tegenwoordig het paradigma van de markt kent en de eigen verantwoordelijkheid van de burgers voor alles gaat. Dat heeft geleid tot verdere verzakelijking en individualisering en ontkerkelijking en technologische ontwikkelingen zorgden er al helemaal voor dat het individu met zijn en haar mogelijkheden centraal is komen te staan. De samenleving in haar geheel heeft er onder te leiden gehad, want die kan niet zonder verbindingen tussen mensen en die heeft meer gemeenschapszin nodig. Kim, jij bent vooral een beleidsman en in dat beleid is volgens jou te veel gedacht in losse maatregelen en te weinig in samenhang. Zo'n samenhangende visie is er nou net nodig wanneer het vraagstukken van werk, leren, zorg en samenleven betreft. Als we, schrijf jij aan het einde van jouw boek, op deze terreinen de nadruk gaan leggen, er nog wat Algemene Zaken, Defensie en Buitenlandse Zaken aan toevoegen, zijn we een heel eind. Het lijkt zo simpel.

Hans, jou ken ik natuurlijk als collega en ik weet enigszins hoe jij tegen zaken aan kijkt. In jouw *Veiligheidsutopie* en *De Improvisatiemaatschappij* leg je de moderne, complexe samenleving bloot met z'n dubbele spagaat van vitaliteit en controle. In die boeken verdedig jij al de stelling dat de moderne samenleving niet meer van bovenaf te organiseren is, maar om zelf-organiserende processen onder structurele condities vraagt. Drie jaar geleden schreef jij *Het seculiere experiment* waarin het ook weer om de moderne samenleving gaat. Die moderne samenleving is seculier geworden. Maar is zo'n moderne samenleving, zoals we die sinds de jaren zestig hebben leren kennen, wel mogelijk en kunnen we wel van God los samenleven? Wat het ons maatschappelijk gebracht heeft, laat jij in enkele veldstudies zien. Sinds het verschijnen van dat boek is er veel gebeurd in de wereld en hebben we de Europese vluchtelingen crisis gehad, is Trump in Amerika tot president gekozen en wil hij dat land weer groot maken en hebben de Engelsen met de Brexit voor zichzelf gekozen.

Het is volgens jou nog duidelijker geworden dat we nergens meer in geloven, alles mogelijk is en we eigenlijk alleen nog in onszelf geloven. Onze ooit muurvaste, liberale tradities met universele pretenties zijn onder vuur komen te liggen en zelfs vijandschap is in ons vocabulaire terug van weggeweest. Stabiliteit van de samenleving is er volgens jou het meest bij gebaat als het algemeen belang voorop staat, divers samenleven mogelijk wordt gemaakt en problemen klein worden gehouden. Daarnaast is het goed om te improviseren en niet te claimen dat je de waarheid in pacht hebt. Het seculiere experiment dat we met z'n allen zijn aangegaan, leidde niet tot wanorde en ongeluk, zoals velen aanvankelijk dachten, en er zijn positieve en negatieve kanten te onderscheiden. Jij bent optimistisch over de ontwikkelingen, omdat we nu de kracht uit onszelf moeten halen, we een moraal van onderop vormgeven en er geen instantie boven ons meer nodig is. Als wij mensen het maar met elkaar weten te vinden en er steeds wat op weten te verzinnen. De rechtstaat en rechten zijn voor jou essentieel maar jij veronderstelt ze bijna, misschien wel te veel en in ieder geval meer dan Tjeenk Willink, Puffers en ikzelf.

De laatste jaren is het voor jou duidelijk geworden dat nu 'die hemel eenmaal in scherven naar beneden is gekomen' (Kees Fens), wij ons zijn gaan afvragen wie we zijn. Eerst leek het in de jaren zestig en zeventig nog op hemelse herrie maar toen iedereen om respect en erkenning ging vragen, werd het ernst en is het omgeslagen naar helse herrie. Zelfrealisatie en identiteitspolitiek zijn de plaats in gaan nemen van collectief welbevinden en maatschappelijk welzijn en daar voel jij je, terecht, niet bij thuis. Moraliteit moet de plaats innemen van identiteit en zo moeten we, voor mij te relativerend, momenten zoeken, faciliteren en organiseren om de grote vraagstukken van deze tijd (milieu, migratie en kunstmatige intelligentie) te lijf te gaan. Jij zoekt het midden tussen de wereld van het individu en de markt aan ene en de staat en solidariteit aan de andere kant. Jij bent op zoek naar een wereld waar mensen elkaar in kleiner verband ontmoeten, van dagelijks samenleven en waar ieder mens een waarde in zichzelf is.

Tjeenk Willink, de wijze staatsman, definieert het subtiel en rechttoe rechtaan, ik schreef het al: het is nodig om positie te kiezen, je stem te verheffen, het debat aan te gaan en uiteindelijk te zeggen dat hier de grens ligt. De huidige samenleving kan de maatschappelijke problemen niet aan. Alleen door tegenspraak te organiseren wordt die samenleving weer vitaal en gezond. Met het organiseren van tegenspraak zijn jullie het volledig eens. Kim, jij hebt er, net als Tjeenk Willink, weinig fiducia in dat grote maatschappelijke problemen goed kunnen worden opgelost op dit moment. We zijn de samenhang uit het

oog verloren en daarom heeft onze samenleving een nieuwe visie en meer houvast nodig. Beter definiëren hoe we met elkaar omgaan, daar gaat het om, en zo ben jij, Kim, op zoek naar een beter verhaal over Nederland, een verhaal dat voor alle Nederlanders opgaat. *Veenbrand* (met een wel erg onheilspellende voorkant) wil hier een aanzet voor geven. Jij denkt aan een ‘sociaal contract’ tussen overheid en burgers, waar filosofen als Locke, Rousseau en Rawls eerder voor pleitten.

Maar jij bent veel meer een beleidsman dan een filosoof, voor mij soms te veel op beleid gericht. Want als jij aan een sociaal contract denkt, heb jij het over een nieuw ‘Akkoord van Wassenaar’ waarin lusten en lasten redelijk verdeeld worden in Nederland. Of dat een beter verhaal over Nederland en voor alle Nederlanders wordt, vraag ik mij af. Uiteindelijk ben jij op zoek naar een nieuwe polder zonder veenbrande, met een visie op vier grote sociaal maatschappelijke vraagstukken, ondersteund door de democratische rechtsstaat en actief gekoesterd door de politiek. In jouw verhaal is er een expliciete rol weggelegd voor de elite, die die nieuwe polder samen met de burgers en de bedrijven vormgeeft.

Hans, jij gelooft ook niet dat de huidige Nederlandse samenleving de maatschappelijke problemen kan oplossen waar ze tegenaan loopt, schrijf je in *Het seculiere experiment*. Anders dan Kim geloof jij echter niet in zo’n eenheidscheppend verhaal en zoek jij het meer in betekenisvolle momenten, kleinere verhalen en inspirerende praktijken. Jij zoekt naar de wereld die we dagelijks met elkaar vormgeven. De rechtstaat en de rechten van de mens zijn voor jou fundamenteel, maar in jouw boek leg jij de nadruk op een ander niveau, namelijk dat van de moraliteit en de wijze waarop mensen met elkaar omgaan.

Kim en Hans, het is mij duidelijk dat jullie, net als Tjeenk Willink, naar nieuwe wegen zoeken om het oude liberale idee van representatieve democratie, mensenrechten, de vrije markt en de ondersteuning van zwakkeren in de samenleving overeind te houden. Dat oude, vertrouwde liberale ideaal is jullie, net als mij, heel veel waard, vraagt onderhoud en is nu werkelijk aan revisie toe. Het kan alleen overeind blijven staan als er sprake is van democratische participatie, er meer nadruk komt te liggen op morele actie en als het algemeen welzijn van iedereen voorop staat. Dat ideaal, voeg ik er hier expliciet aan toe, heeft een politiek nodig die meer is dan marktdenken, een wetenschap die verbeeldt en verbetert en een mensbeeld dat meer op de ander en minder op onszelf is gericht. Ook in Nederland moeten we dat ideaal nieuw leven inblazen en daarom alleen al zijn jullie boeken waardevol. Als we ons er maar van bewust zijn dat dat oude, vertrouwde liberale ideaal niet alleen voor onze kleine polder geldt en we ook in dat opzicht niet alleen aan onszelf denken.

Dank jullie wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Boutellier, H. (2019).

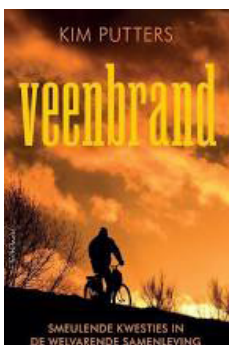
Het seculiere experiment. Over westerse waarden in radicale tijden.

Tweede, herziene druk. Den Haag: Boom bestuurskunde. 225 pag..

Putters, K. (2019).

Veenbrand. Smeulende kwesties in de welvarende samenleving.

Amsterdam: Prometheus, 224 pag.

Hannah Arendt nu

Amsterdam, april 2019

Beste Richard Bernstein,

Nadat Trump in Amerika tot president werd gekozen, wilde ik John Rawls eens goed lezen. Nu in mijn land recent ook vreemd werd gekozen, had ik weer behoefte aan een stevig tegengeluid. Jouw boek *Why read Hannah Arendt now* lag al langer op mijn bureau en dit was het goede moment het te lezen. In de jaren na mijn studietijd las ik jouw boeken bijzonder graag, zoals *The Restructuring of Social and Political Theory, Beyond Objectivism and Relativisme, Science, Hermeneutics and Praxis* en *Philosophical Profiles: Essays in a Pragmatic Mode*. Ik nam ze mee op lange reizen en weet nu bij verschillende hoofdstukken nog waar ik ze las. Voor mij ben jij vooral altijd de goede lezer geweest met een smaak die ik van harte deel. Jij begrijpt al die interessante sociale en politiek filosofen van de twintigste eeuw, die ik langzamerhand tot mijn vriendengroep ben gaan rekenen. Of het nu over Gadamer, Habermas, Rorty of Dewey gaat, jij wilt ze begrijpen, gaat met ze in gesprek en probeert er uiteindelijk jouw mening aan toe te voegen. Jij hebt altijd met groot enthousiasme over het Amerikaans pragmatisme geschreven, zoals ook weer in jouw meer recente boeken als *Pragmatic Turn* en *Pragmatic Encounters*. In jouw werk zoek je het midden tussen absolute waarheid en alles is mogelijk. Jij verdedigt het idee van het praktische oordeel (phronesis), de praktische wijsheid die we nodig hebben als we omgaan met de complexe wereld en geconfronteerd worden met politieke, sociale, ethische en culturele vraagstukken. We kunnen niet anders dan luisteren naar wat anderen te zeggen hebben; want als we dat niet doen, komt die democratische samenleving in gevaar.

Een van die filosofen waar jij ook altijd met groot enthousiasme over hebt geschreven is Hannah Arendt. Jij was haar leerling en ik ken niemand die zo goed over haar kan schrijven als jij. Jouw elegante laatste boek, waarin jij haar denken in deze tijd plaatst, maakt dat weer duidelijk. Volgens jou was Arendt zich bewust van de problemen en gevaren van het moderne politieke leven. Met Hannah Arendt kunnen we waardigheid in dat leven terugbrengen. Deze tijd

vraagt niet zozeer om theorieën maar heeft meer aan het leven en het werk van individuen, zoals van Hannah Arendt, voor jou een lichtend voorbeeld in donkere tijden.

Hannah Arendt studeerde filosofie bij belangrijke filosofen van haar tijd. Alles verandert voor haar als Hitler en zijn aanhangers ook haar als Jodin bedreigen en aanvallen. Als dat zo is, dacht zij, moet je jezelf ook als Jodin verdedigen en daarom houdt zij zich de jaren erna met het Joodse vraagstuk en het Zionisme bezig. Zij wil het fenomeen van statenloosheid doorgronden waar Europa op dat moment op grote schaal mee te maken heeft. Het nationalisme krijgt er voet aan de grond wanneer de macht in handen komt van een dominante groep die de cultuur, de taal en geschiedenis definieert. Echter, daar is ze van overtuigd, alle mensen verdienen het recht om rechten te hebben en een georganiseerde gemeenschap die in staat is die rechten te garanderen. Nationalistische en totalitaire staten worden gevormd, mensen worden ontdaan van hun spontaniteit, individualiteit en verscheidenheid en wat overblijft zijn levende lijken die nergens meer op terug kunnen vallen.

Hannah Arendt zelf voelt zich vooral thuis in de traditie van de Joodse paria's, bewust en bereid om tegen onrecht te vechten en die met hun anders zijn een plaats in de gemeenschap opeisen. Over het zionisme is ze kritisch omdat het niets op heeft met het perspectief van de Palestijnen en Arabieren. Zij is voor een Joods thuisland met zelfbestuur waarin Joden en Palestijnen vreedzaam samenleven in plaats van een Joodse natiestaat die er uiteindelijk is gekomen. Haar standpunt krijgt veel kritiek, vooral in eigen kring. Met zware kritiek krijgt zij in haar leven vaker te maken. Ook wanneer zij al enige tijd in Amerika woont en zich uitspreekt tegen verplichte schoolintegratie. De keus voor een school is, volgens Arendt, de keus van ouders en de overheid mag en kan deze integratie niet aan burgers opdringen. De opvoeding van kinderen moet gescheiden blijven van politieke strijd.

Zij onderschat de politieke consequenties van haar standpunt en dat zal ze zelf later ook inzien. Tegelijk wijst zij erop dat het racisme niet eindigt wanneer de integratie op scholen een feit is omdat het tegengaan van racisme veel meer vraagt. In de zestiger jaren wordt ze wederom fel aangevallen met haar nieuwe kijk op het kwaad wanneer ze het Eichmann-proces in Jerusalem verslaat. Zij bekritiseert de rol van de Joodse Raden en het Joods leiderschap tijdens de Tweede Wereldoorlog. Kritiek krijgt zij vooral omdat ze Eichmann niet als een monster en veelmeer als doodgewone crimineel ziet. Voor deze grote misdaden acht zij hem volledig verantwoordelijk. Zij laat echter zien dat Eichmann zich niet realiseerde wat hij deed omdat hij een, wat Kant noemde, een 'vergroete mentaliteit' miste. Precies dat maakt zijn handelen zo banaal.

Haar analyses over waarheid en politiek zouden gisteren geschreven kunnen zijn. Om goed te kunnen functioneren kan politiek niet zonder feitelijke informatie. Zij weet maar al te goed dat politiek wel iets heel anders is dan verpleegkunde en dat politiek feitelijke informatie als gewoon een andere mening kan definiëren. Zeker autoritaire systemen gebruiken deze werkwijze en we zien nu ook dat binnen democratische politieke systemen regelmatig alternatieve feiten worden gepresenteerd. Voor mensen die niet meedoen, die over het hoofd worden gezien en angstig zijn, zijn deze alternatieve feiten vaak een sterker narratief dan redelijke argumenten. Ook daarom is zij voor politiek die dicht bij mensen staat en waar mensen direct in participeren. Vrijheid is alleen mogelijk als zij ruimte geeft aan individualiteit, spontaniteit en verscheidenheid en het is onze persoonlijke en politieke verantwoordelijkheid dit leven vorm te geven.

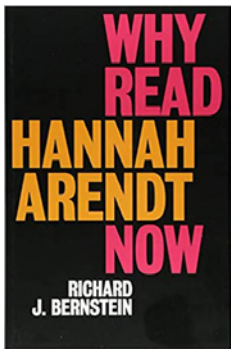
Ook in Nederland is er op dit moment grote belangstelling voor het leven en werk van Hannah Arendt. Ik werd begin jaren tachtig op haar boeken gewezen door een docent die, net als jij, colleges bij haar had gevolgd en keer op keer met haar boeken aan kwam zetten. Hans Achterhuis maakt haar in mijn land breder bekend en Elisabeth Young-Bruehl doet dat met haar biografie wereldwijd. Ondertussen is Hannah Arendt ook in mijn land een cultfiguur geworden, een positie waar zijzelf, zo stel ik mij voor, heel hard om zou hebben gelachen. Met regelmaat wordt over haar geschreven, onlangs nog door Joke Hermsen (*Het tij keren. Met Rosa Luxemburg en Hannah Arendt*). Hermsen ziet Arendt, net als jij, als lichtend voorbeeld dat ons voorbij individuele belangen laat kijken in deze tijd van neoliberal kapitalisme, elitarisme en technocratie. In al die aandacht die er voor haar is, laat bijna niemand zien waarom zij eigenlijk zo belangrijk is.

Jouw boek is dan misschien geen systematische beschrijving van haar werk maar jij haalt er een groot aantal thema's uit die volgens jou zo belangrijk zijn voor deze tijd. Zo laat jij zien waarom het denken van Hannah Arendt bijzonder en eigentijds is, of het nu over vluchtelingen gaat, Israël, de verschrikkingen van totalitaire regimes, liegen en alternatieve feiten, waardigheid of, bovenal, verantwoordelijkheid. Voor jou is Arendt de kritische dwarsdenker die ons er keer op keer op wijst dat we iets kunnen beginnen en dat wij iets in beweging kunnen brengen. Zij is pessimistisch noch optimistisch en besteedt in haar werk evenveel aandacht aan menselijkheid als aan onmenselijkheid. Zij weet waar het mis kan gaan en ook weer waar mensen de rug rechten. Zij is wantrouwig naar zowel doemdenken als vooruitgangsgeloof en kan niet tegen nihilisme, cynisme en onverschilligheid.

Het enige dat we kunnen en moeten doen is steeds zelf nadenken en een oordeel vellen. Het is zaak om ons politieke kwesties aan te trekken en politiek niet alleen aan politici over te laten. Jij geeft een overtuigend antwoord op de vraag waarom we Hannah Arendt juist nu moeten lezen. Ik heb jouw boek ook dit keer meegenomen op een lange reis en kan mij nauwelijks een betere reisgenoot voorstellen.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Bernstein, R.J. (2018).
Why read Hannah Arendt Now?
New York: Polity Press, 120 pag.

De meer donkere kant

Amsterdam, mei 2019

Beste Justin Smith

In het een na laatste hoofdstuk van jouw nieuwe boek *Irrationality: A History of the Dark Side of Reason* schrijf jij over de dood. Het besef dat wij allemaal op termijn doodgaan, schuiven wij graag door, het liefst tot het einde. We doen liever of we het eeuwige leven hebben, terwijl we eigenlijk heel goed weten dat het anders in elkaar zit. Dit alleen al geeft volgens jou aan dat irrationaliteit tot de kern van ons bestaan behoort. We denken heel graag anders. Zeker tegenwoordig, nu we zo druk bezig zijn met ons persoonlijk welzijn en onze individuele gezondheid en de schaduw van de dood liever verre van ons houden.

Sinds de Grieken en vooral de Verlichting zijn rationaliteit en de rede steunende begrippen voor onze cultuur. Er zijn volgens jou echter altijd weer filosofen die ons op de andere kant van ons mens-zijn wijzen. Socrates en Montaigne waren zich daar bijvoorbeeld veel beter van bewust dan die hele filosofie van tegenwoordig die maar geen oog heeft voor eindigheid van ons bestaan en maar doet of we het steeds beter krijgen. De horizon van de dood kleurt volgens jou onze ervaring en heeft invloed op wat wij besluiten; we willen het gewoon niet zien. Socrates zelf bereidde zich voor op de dood maar dat besef weerhield hem er niet van om anderen kritisch te laten nadenken en keuzes te laten maken die bij hen passen.

Wat deze irrationele kant betreft denk jij ook vaak aan jouw vader die tot op hoge leeftijd rookte. Hij wist dat dat slecht voor hem was, maar hij wilde zich gewoon liever dertig voelen dan stoppen en beseffen dat hij de tachtig had gepasseerd. Mensen maken nu eenmaal irrationele keuzes in het volle besef dat die niet altijd goed voor ze zijn. Jij bent hoogleraar Geschiedenis en Wetenschapsfilosofie aan de Universiteit van Parijs, kenner van de 17^e eeuw en het werk van Leibniz. Jij hebt onlangs een uitdagend boek geschreven. Tussen wat we doen en wat we weten ligt er een heel groot grijs gebied waar we geen grip op krijgen. Alleen daarom al is het volgens jou goed om het onderwerp rationaliteit eens helemaal van de andere kant aan te vliegen om te kijken of dat

middengebied zo beter is in te kleuren. Nu eens niet over rationaliteit, rede en licht, nu eens wel over irrationaliteit en de donkere kant ervan.

Rationaliteit en rede houden ons al heel lang bezig. De Grieken hadden het erover en in de Bijbel lezen we erover. Zeker in die 'begin'-periode wordt er breed over gedacht en omvat rationaliteit de hele natuurlijke orde. Het perspectief verengt zich wanneer filosofen zich verder druk gaan maken over de waarheid. Menselijke en dichterlijke aspecten verdwijnen en logische argumenten blijven over. Men schoolt zich in specifieke vaardigheden en zoekt een mathematische taal om zich uit te drukken. Natuurlijk zijn er filosofen die aantonen dat deze taal leeg is, anderen gaan mystificeren of juist vreemde gedachten hiertegen inbrengen. De Tempel van Rede probeert zich op verschillende manieren te beschermen, maar slaagt er maar niet om irrationeel denken uit te sluiten.

Dat krampachtige is ook op een ander terrein te zien. Wordt er lang nog vanuit een geheel gedacht, tegenwoordig mogen we graag geloven dat de kosmos één bron van irrationaliteit en chaos is met daar binnen de mens als enig rationeel wezen. Zijn wij wel de enige rationele wezens? Bij dieren staat het handelen voorop en daarin hebben ze altijd gelijk. Is het niet eerder zo dat wij juist die irrationele wezens zijn, vraag jij je af. Dromen en kunst hebben ook zo'n irrationele naam. Dromen heeft dat sinds Descartes en sinds die tijd is het wakkere leven het enige leven dat telt. De beroemde psychiater uit Wenen brengt dit onderdrukte aspect weer tot leven. Maar waarom hebben we hier toch zo'n moeite mee? Allicht omdat deze nachtelijke ervaringen de geordende wereld, zoals wij die zo graag zien, ondermijnen. Van metafysica willen we weinig weten en mysteries houden we het liefste voor onszelf. Wakkere dromen als passies, emoties en verbeelding hebben ook dat irrationele. Maar niets is zo menselijk, schrijf jij, als verliefd of boos worden, plezier hebben of zelfbeheersing verliezen en dat komt terug in muziek, literatuur, visuele en andere kunstvormen.

Verbeelding heeft voor jouzelf wel degelijk met rede te maken maar wetenschap en kunst zijn uit elkaar gegroeid en staan tegenwoordig niet zelden op gespannen voet met elkaar. De toekomst voorspellen aan de hand van de sterrenstand (astrologie), theeblaadjes (tasseografie) of dobbelstenen (astragalomantie) is voor ons nu kwakzalverij. We kennen daarentegen nog wel horoscopen, persoonlijkheidstesten en online keuzetesten. Met pseudo-wetenschap weten we ook moeilijk om te gaan en we weten niet goed wat we met alternatieve feiten aan moeten. Het is volgens jou niet toevallig dat, nadat de Verlichting de wereld op zijn kop had gezet, er een tegenbeweging komt.

Die verzet zich tegen het universele, het seculiere en de rede, wil al dat wat de Verlichting had opgeleverd elimineren of onderdrukken, en benadrukt het belang van het nationale, het geloof, de gevoelens en de passie. Zo krijgt de irrationaliteit via mythologie weer een maatschappelijke en culturele plek. Het internet, dat irrationele beest of Shiva-de Vernietiger zoals jij het ook wel noemt, laat helemaal duidelijk zien dat irrationaliteit deel uit maakt van ons leven. Het internet was veelbelovend toen het opkwam, omdat we dachten dat het universele en voortdurende communicatie tussen iedereen mogelijk zou maken.

De donkere kant wordt zichtbaar wanneer Russische trollen zich met verkiezingen in het buitenland gaan bemoeien en de communicatieve toon harder en onaangener wordt. Het internet heeft de media (televisie, kranten, tijdschriften en boeken) en de instituten (winkels, universiteiten, theaters, democratie) vernietigd (kun je niet beter zeggen op z'n kop gezet?) en zaagt aan de poten van onze liberale democratie. Dat komt omdat wij in wezen irrationeel zijn, alleen onszelf zo niet willen zien. Het is duidelijk dat we leven in tijden van extremen, zeker in de politiek en de sociale media. Voor mensen die daartussenin leven is het moeilijk maar juist die groep moet niet ophouden met zijn mening te geven, te tweeten en hierover boeken te schrijven. Dan zijn er nog de grappen en de leugens waar het internet mee volstaat en die ook het grensgebied opzoeken. Waar houdt vrijheid van meningsuiting op en waar begint immoraliteit. Over de dood, tenslotte, had ik het al.

De geschiedenis zit vol met voorbeelden van mensen die worden vervolgd of vermoord, omdat ze op iets anders wijzen. Rationaliteit en brutaliteit zijn de twee polen van de menselijke geschiedenis. Jij begint jouw boek met de moord op Hippasus, de Griekse wiskundige uit de kring van Pythagoras, die zijn mond voorbijpraat en vertelt dat niet alles met natuurlijke getallen is op te lossen. Dat is niet iets dat men wilde horen en dat moest hij met de dood bekopen. Dan is er ook nog de Russische schrijver Isaac Babel die in zijn boeken laat zien wat er wel niet allemaal onder de gladde oppervlakte leeft van de families en gemeenschappen in de buurt van Odessa. Dat beeld voldoet niet aan het ideaal van Stalin en Babel wordt vermoord, omdat de communisten bang zijn om hun controle te verliezen.

Irrationeel handelen manifesteert zich in dromen, emotie, passie en verlangen, al of niet in combinatie met drugs, alcohol of meditatie. Op sociaal niveau toont het zich in religie, mystiek, samenzwering, sport, opstand en retoriek. Irrationaliteit maakt een groot deel uit van ons leven en onze geschiedenis. Jouw boek laat zien hoe het verweven is met filosofie, politiek en

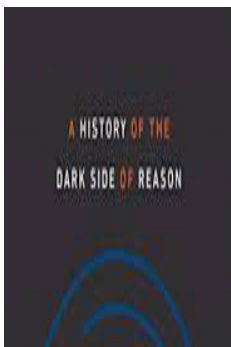
dagelijkse gebeurtenissen. Voor jou is het heel duidelijk dat hoe meer we ons druk maken om rationaliteit en de rede, des te meer irrationaliteit en onredelijkheid dat gedrag oproept.

De twintigste eeuw heeft duidelijk gemaakt waar dit toe leidt en ook nu leven we in een extreme tijd van irrationaliteit, instabiliteit en angst. Het populisme wordt in verschillende landen sterker, de positie van wetenschap en experts wordt ondermijnd, alternatieve feiten worden belangrijker, mondiale klimaatverandering wordt ontkend en de vaccinatiegraad van de jonge bevolking loopt terug. We switchen van rationaliteit naar irrationaliteit en weer terug en dat blijft zo, als we niet open staan voor dat grote grijze middenveld ertussenin. Irrationaliteit vormt ons leven en geeft ons sociaal bestaan waarde. Het is goed dat jij mij hier zo duidelijk op wijst. Ook al heb je voor mij wel heel veel omhalen nodig, je hebt een punt.

Tegelijkertijd zie ik ook dat je eenzijdig naar rationaliteit en rede kijkt en weinig aandacht besteedt aan mensen die juist het sociale en morele aspect van rationaliteit benadrukken, zoals Weber, Arendt, Habermas en Sen. Bij hen voel ik mij zeer thuis waar het rationaliteit en de rede betreft. Ik heb ook het idee dat jij het betreurt dat wetenschap en kunst bijvoorbeeld uit elkaar zijn gegroeid. Misschien is de wereld wel te complex geworden om alles vanuit één perspectief te zien en is zo'n samenhangend Goethe-achtig perspectief wel achterhaald. Als we elkaar, denk ik zeker na het lezen van jouw boek, maar inspireren en niet in onze eigen wereld opgesloten blijven. Het irrationele is onuitroeibaar, dat heb je mij wel duidelijk gemaakt. Dat hoeft ons niet te weerhouden over rationaliteit en wat ons leven zou kunnen verbeteren te blijven nadenken. Als we elkaar en de wereld maar blijven zien en als het maar om gedeelde menselijkheid gaat; het ideaal in het achterhoofd, vanuit de situatie waarin we zitten en met het diepe besef dat er altijd nog veel meer is.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Smith, J.E.H (2019).

Irrationality: A History of the Dark Side of Reason.

Princeton and Oxford: Princeton University Press, 330 pag..

Een verhaal van mensen

Amsterdam, juni 2019

Beste Alessandro Baricco

Tien jaar geleden schreef jij *De Barbaren*. Daarin val jij cultuurpessimisme en onheilsdenken aan dat ervan uit gaat dat onze cultuur van alle kanten in gevaar wordt gebracht, of het nu over de megaboekhandel gaat of over jongeren die maar niet willen lezen. “Waar wachten wij op, verzameld op de markt?/ De barbaren zullen vandaag moeten komen.”, schreef Kavafis al. Jij laat de angst los, neemt het op voor de nieuwe ontwikkelingen en staat aan de kant van de mensen die de Cultuur maar niet serieus lijken te nemen. Volgens jou is die nieuwe wereld vooral barbaars in de ogen van de oude wereld. Voor jou is de barbaar helemaal niet die vernietiger, maar veelmeer degene op zoek naar een nieuwe wereld die vreemd, nieuw en totaal anders is.

Ook in jouw nieuwe boek *The game* maak jij duidelijk dat ons leven in alle opzichten is veranderd. Het leven lijkt oppervlakkiger geworden nu we het niet meer met de aandacht en precisie van de pottenbakker vormgeven. De globalisering en de digitalisering hebben een ander mens van ons gemaakt. Maar jij ziet dit nog steeds niet als een listige invasie van barbaren die al langer op de stadspoorten staan te kloppen en ongedurig op hun beurt wachten om de boel eens flink op te schudden. In *De Barbaren* en zeker in *The Game* ben jij optimistisch over deze culturele ontwikkelingen.

Jij hoeft niet zozeer het grote verleden te verdedigen en omarmt eerder de huidige tijd, net als zoveel andere mensen nu. De wereld is veranderd en de mens is gemuteerd en jij hebt de behoefte om eens met wat afstand tegen dat alles aan te kijken. Vanuit dat begrip wil jij weten waarnaar wij op weg zijn, wat de antropologische waarde ervan is, of we het wel overleven met z'n allen, of het niet te kunstmatig en te oppervlakkig wordt en of het ons niet aan diepgang ontbreekt. Als een ouderwetse cartograaf, dat wel, breng jij het huidige culturele landschap in kaart, laat je zien wat er is gebeurd en plaats je er kanttekeningen bij. In *The Game* schets jij de plaatsen, de namen en de momenten ervan en beschrijf je de tijd waarin we leven.

Wij zijn zo'n beetje van dezelfde leeftijd en al die veranderingen, waar jij uitgebreid in jouw boek op in gaat, hebben we allebei meegemaakt. Het spel waar jij jouw geschiedschrijving mee begint, ken ik niet: *Space Invaders*; dat wil zeggen dat ik er wel van heb gehoord maar nooit mee heb gespeeld. Het is een tweedimensionaal spel in zwart-wit dat eind jaren zeventig plotseling gespeeld wordt, met een kleine tv voor je en een joystick en twee knoppen ter hand. Je gooit een muntje in het apparaat en je begint te schieten. Jij speelt er met groot enthousiasme mee en het is iets heel anders dan het tafelvoetbalspel en de flipperkast waar dan ook mee gespeeld wordt. Deze twee spellen lijken plotseling ouderwets. Het digitale spel is anders, omdat het immaterieel en grafisch is en indirect gespeeld wordt. Het fysieke element speelt geen rol meer en in dit spel zitten enkele elementen die we vanaf de jaren tachtig tegenkomen.

In twintig jaar tijd (1980-2000) wordt een hele andere speeltafel ingericht wanneer teksten, geluiden en beelden worden gedigitaliseerd, we allemaal op onze eigen machine gaan werken en we met elkaar verbonden worden. Het gaat dan steeds om de combinatie mens-toetsenbord-scherm en het spel kan in vele variaties gespeeld worden. *Space Invaders* is een hele eenvoudige kennismaking met de nieuwe tijd, die pas echt wordt ingezet wanneer de eerste personal computers verschijnen: de IBM-pc, de Commodore 64 en de Mac. In die twintig jaar verschijnt de cd, maken we kennis met digitale fotografie, wordt het 'world wide web' geopend, maken we kennis met mp3-formaat, verschijnen de eerste browser (Mosaic), een onlineboekwinkel (Cadabra, dat later Amazon wordt), de eerste IBM smartphone, Playstation, de zoekmachine Yahoo en de dvd, wordt Windows 95 geïntroduceerd, komt er de handelaarsplaats eBay en, als klapper, maken we in 1998 kennis met Google.

De speeltafel is dan ingericht, maar in de jaren die erop volgen (1999-2007) moeten mensen er ook mee leren spelen. Er komen allerlei gereedschappen waarmee mensen zich het spel eigen leren maken. Zo komen er downloadmogelijkheden met Napster. Wikipedia, LinkedIn, de Blackberry smartphone, Skype, Facebook, YouTube, Twitter, YouPorn, en Kindle. Aan het einde van deze periode presenteert Steve Jobs de iPhone waarmee handelingen veel eenvoudiger worden. Wanneer we hebben geleerd er mee om te gaan, breekt in 2008 de tijd aan waarin het spel heel normaal wordt en die fase laat jij doorlopen tot 2016. De streamingdienst Spotify komt er, we downloaden apps, Airbnb, Uber en Whatsapp verschijnen, en ook de politiek verandert (je noemt als voorbeelden de website van Obama en de Italiaanse Vijfsterren-beweging). Dan komen er nog Instagram, iCloud, Snapchat, digitale tv, Tinder. Alles wordt toegankelijk, snel en vrij.

Jouw boek is natuurlijk niet alleen een dorre opsomming van deze ontwikkelingen. Je plaatst er interessante kanttekeningen bij, waardoor je ook anders tegen de tijd waarin we nu leven gaat aankijken. Althans, dat geldt voor mij. Mensen slagen erin om tussenpersonen en tussenstappen over te slaan en krijgen rechtstreeks grip op dingen waar ze anderen niet meer voor nodig hebben. Voorgangers, experts en grondleggers zijn minder nodig en ons zelfbeeld en zelfvertrouwen worden daarmee aardig opgeschroefd (allicht soms te veel). Anders dan tijdens de Industriële Revolutie vindt er in onze tijd een vorm van dematerialisatie plaats, gereedschappen worden onzichtbaar en wat van belang is vederlicht. De positie van mensen wordt totaal anders nu iedereen zomaar aan de andere kant van de wereld kan gaan zitten, daar nieuwsgierig rond kan kijken, ideeën weg kan halen of kan plaatsen.

Vanuit de kern van onze huidige wereld (mens-toetsenbord-scherm) en met elkaar creëren we een hele eigen nevenwereld. Naast onze eigen werkelijkheid kan iedereen daar van alles vinden en er op allerlei manieren naar binnen. Het leven wordt in beweging gebracht en onze wereld is heel anders dan die trage, selectieve wereld die wij voor 1980 gewend waren. Die nieuwe wereld draait zaken behoorlijk om. Anders dan vroeger staat de beloning bovenaan en de inspanning onderaan en de complexiteit (waar nog wel degelijk sprake van is) wordt onder de motorkap gebracht. Daar hoeven we ook niet meer zo veel voor te doen en naar te kijken, zoals vroeger. De ervaring ligt voor het grijpen. Het gaat in onze tijd niet in de eerste plaats om theorieën, maar veel meer om tools, handelingen en oplossingen. Voor jou is de oude ervaring als het ware een haven waar we aankomen. De post-ervaring van nu vergelijk jij meer met de open zee.

In jouw kanttekeningen (waar heel veel meer over te zeggen is dan ik in deze korte brief kwijt kan) maak je drie opmerkingen die bij mij bleven hangen. Allereerst plaats jij deze hele culturele ontwikkeling in het licht van de twintigste eeuw, waarin zoveel oorlogen zijn gevoerd en slachtoffers zijn gevallen. Zo had ik er nog niet eerder tegenaan gekeken. Onze beschaving, die zo lang vast heeft gehouden aan vastigheid, bestendigheid, grenzen en scheidslijnen, heeft verandering nodig. Het is nodig om los te komen van de ideeën die ons alleen maar tegenover hebben elkaar gebracht. Oplossingen en gereedschappen, daar hebben we misschien tegenwoordig wel met z'n allen meer behoefte aan. Iets anders dat jij opmerkt, en dat ik interessant vind, is dat deze ontwikkeling voortkomt uit de tegencultuur van de zestiger en zeventiger jaren, een tijd die cultureel opvallend was, maar waarover vaak gedacht wordt dat er weinig uit voort is gekomen. Jij kijkt daar anders tegenaan. Tot slot, als

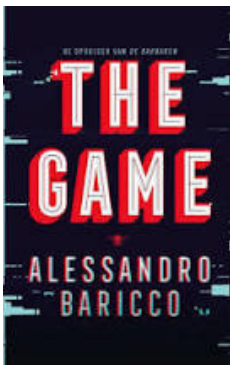
het over ons nieuwe culturele landschap gaat, worden de technologische veranderingen benadrukt die ervoor hebben gezorgd dat we mentaal veranderd zijn. Eigenwijs als je bent, zie jij dat nu juist andersom. Er heeft een mentale mutatie plaats gevonden die de weg vrij maakt voor de digitale revolutie. Jij draait dat om, als zoveel dingen in dit boek, en ook dat spreekt mij bijzonder aan.

Tot en met de beschrijving van *The Game* (2008-2016) vind ik jouw boek bijzonder goed. Echter vanaf de commentaren die jij op dat tijdperk geeft, raak ik de draad behoorlijk kwijt. Wat vind je nou precies van dat landschap waar we nu met z'n allen in zijn beland, van massa-individualisme en de rol van de nieuwe elite. Je tekent het allemaal nog eens voor ons uit en helemaal aan het eind vat je het, misschien wat overdreven, ook nog eens samen in vijftwintig stappen. Wat ons rest van de waarheid (behalve een onstabiel, dynamisch en open land) en wat ons rest van de kunst (behalve dat er veel meer is dan cultuur met een grote C) vind ik onduidelijker. Hier ben jij zoekend en misschien kun jij alleen maar op die manier open staan voor nieuwe ontwikkelingen. Voor de lezer echter wordt het dan moeilijk.

De kracht van jouw boek is vooral dat we anders naar die wereld om ons heen en onszelf gaan kijken. Dat merkte ik al toen ik recent naar een dialoog over cultuur keek en dat merk ik ook wanneer ik naar mijn eigen werk kijk en dat behoorlijk ouderwets vind. Aan het einde schrijf je dat we eigenlijk op zoek zijn naar wat meer humanisme. Daar had je het misschien in het laatste deel wel wat meer over kunnen hebben, tot ik besepte dat jij er zelf er zo'n verhaal van mensen van had gemaakt.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Baricco, A. (2019).
The game.
Amsterdam: de Bezige Bij, 320 pag.

De aarde die ons maakte

Amsterdam, juli 2019

Beste Lewis Dartnell,

Afgelopen week was ik het ruim van mijn woonark aan het opruimen. In de hoeveelheid spullen kwam ik een geschiedenisboek van mijn middelbare school tegen: *Fasen en facetten. Geschiedenis voor het eindexamen*. Ik was al snel afgeleid. Dat geschiedenisboek begint bij de Grieken en het ontstaan van de democratie en loopt dan chronologisch de tijd door naar de twintigste eeuw, waar het gaat over de nieuwe tijd en Oost-Azië. Geschiedenis-boeken uit die tijd beginnen betrekkelijk recent en slaan met gemak miljarden jaren over. Tegen geschiedenis kijk jij heel anders aan en jij houdt er een brede blik op na.

Jij bent astrobioloog en het gaat jou om de oorsprong, de evolutie, de ontwikkeling en de toekomst van het leven. Astrobiologie is een, voor mij althans, wat vreemde interdisciplinaire studie waarin biologie, geologie, sterrenkunde, astronomie, scheikunde en andere wetenschappen met elkaar worden gecombineerd. Op jouw vakgebied zijn er grote ontwikkelingen geweest en over het leven op aarde weten we, volgens jou, onderhand veel meer.

In jouw nieuwe boek *Origins. How the earth made* doe je daar uitgebreid verslag van. Na het lezen van jouw bijzonder interessante boek weet ik zelf heel veel meer hierover. Wat jij ons in jouw nieuwe boek laat zien is dat wij eigenlijk kind zijn van de aarde en dat die aarde ons gemaakt heeft tot wie wij zijn. Jij bent duidelijk: om onszelf te begrijpen, moeten we de geschiedenis van onze planeet kennen met z'n landschappen, zeeën, atmosferen, klimaatwisselingen en tektonische platen. Jouw boek was voor mij de afgelopen week één groot avontuur met hele andere fasen en facetten dan die ik tot op heden kende.

Ooit waren we apen die over de takken van dichte bossen rondzwierden. Ook in Oost-Afrika (Riftvallei), een interessant gebied met meren en waterbekkens die zich daar toen vanwege geologische redenen hadden gevormd. Wanneer ook

dat gebied afkoelt en de bomen zich tot kale grasgrond omvormen, moeten we wel uit de bomen komen om aan voedsel te komen. Om grotere afstanden over de grond af te leggen, gaan we onze benen gebruiken en veranderen we. Vanuit aapsoorten ontstaan in die tijd verschillende menssoorten (waaronder Homo sapiens, Neanderthalers en de Denisovans) waarvan uiteindelijk alleen de Homo sapiens overblijft.

In oorsprong zijn alle mensen met elkaar verbonden en zo kan het zijn dat mensen die op grote afstand van elkaar leven meer met elkaar overeenkomen dan aapsoorten aan weerszijde van een Afrikaanse rivier. Om met veranderende omstandigheden om te kunnen gaan, ontwikkelt de Homo sapiens een bepaalde intelligentie om zich gemakkelijker te kunnen aanpassen. Taal hebben we nodig, we leren omgaan met gereedschappen en met elkaar en samenwerken moeten we ook in dat licht zien. De Homo sapiens gaat 60.000 jaar geleden ook nog eens op pad wanneer de aarde voor de zoveelste keer afkoelt. Bepaalde werelddelen, die nu gescheiden zijn, zitten dan nog aan elkaar vast. Ook ijsmassa's stellen ons in staat om verre delen van de aarde te bereiken. Wanneer de aarde weer opwarmt, worden delen uit elkaar getrokken, mensen uit elkaar gedreven en volgen civilisaties elk hun eigen ontwikkelingspad. Bossen ontstaan weer wanneer de regen toeneemt en de ondoordringbaarheid daarvan maakt het reizen moeilijker. 11.000-5.000 jaar geleden ontstaan eerste dorpen op zeker zeven verschillende plekken op de aarde, waar mensen hun eigen groenten (waaronder erwten, bonen en kool) en fruit kweken en er sprake is van de eerste landbouw. Ook leren we met dieren omgaan, vanwege melk, vlees en spierkracht. Driekwart van de aarde bestaat uit water en toch noemen we het vreemde genoeg, jij merkt het nog eens op, aarde.

Dat water is voor het leven op aarde heel belangrijk. Allereerst natuurlijk vanwege het voedsel, maar ook om dat voedsel en onszelf te verplaatsen. Met het water leren we beter omgaan en we leren zelfs (in mijn eigen land vooral) dat in aarde om te zetten. Het water is voor de ontwikkeling van culturen en het ruilen van goederen heel belangrijk, zoals bijvoorbeeld rondom de Middellandse Zee en de Rode zee en langs de Nijl. We bouwen in die lange geschiedenis niet alleen in, maar ook met onze eigen omgeving en gebruiken daarvoor het hout, de klei en verschillende soorten stenen die we in de nabijheid vinden. Dat doen duizenden werkers van de farao's natuurlijk al 4.500 duizend jaar geleden met die grote stenen die ze in de buurt van de Nijl en de wijdere omtrek vinden en die ze op slimme wijze tot enorme bouwwerken ombouwen. Zo komt bijvoorbeeld die grote piramide van Cheops tot stand die tot de bouw van de grote kathedraal van Köln (1880) het grootste bouwwerk van de wereld zal blijven. Vanaf het Bronzen Tijdperk leren we ook om met andere materialen om te gaan. Koper en tin leren we om te smelten en

zink, lood, zilver en goud weten we te bewerken. 1300 jaar voor Christus wordt in Anatolië (Turkije) ijzer voor het eerst bewerkt. In het gebied van Europa en Azië is er, anders dan in Amerika en Australië, een sterke uitwisseling van goederen en ideeën en de lange Zijderoute van de Middellandse zee naar de Stille Oceaan maakt dit mogelijk.

In datzelfde EurAzië-gebied, laat jij zien, ontstaan er eigenlijk twee soorten volkeren, elk gekoppeld aan de eigen omgeving. Aan de ene kant het volk dat veel meer op zijn plaats blijft zitten en zijn eigen grond bewerkt. Aan de andere kant het steppenvolk dat vanwege hun omgeving (grasland, grote temperatuursverschillen en dergelijk) genoodzaakt is een nomadisch bestaan te leiden. Die twee soorten volkeren gaan regelmatig met elkaar op de vuist; of dat nu de Hunnen zijn met het Romeinse Rijk of de Mogols met het landbouwvolk in India en China. Vanaf de vijftiende eeuw leren we de wereld verder ontdekken wanneer de Portugezen de zee verder op gaan varen. Eerst nog voorzichtig in de buurt van de kust, met de Kanarische eilanden, de Azoren en Kaap Verdië als veilige tussenstations om water en voedsel te laden. Schippers maken gebruik van wind en stroming en houden nauwlettend de poolster in de gaten. Dan kiezen we het ruime sop en aan het einde van die eeuw vindt Diaz in het zuiden van Afrika een doorgang naar het oosten, Columbus zet voet in Zuid-Amerika en denkt een andere doorgang naar het oosten gevonden te hebben en Vasco da Gama reist via Kaap de Goede Hoop naar India. Steeds beter leren we met de wind, de stroming en verschillende atmosferen op aarde om te gaan en op zoek naar kruiden, zilver en goed komen koloniale machten tegenover elkaar te staan en worden slaven ingezet.

10.000 jaar lang zijn we een agrarische samenleving en leven van groente en fruit uit onze eigen omgeving, gebruiken onze eigen kracht of zetten dieren daarvoor in, en leven in kleren van linnen, zijde, wol en leer. Met waterwiel en windmolen gaan we al wat anders met energie om en dat verandert zeker wanneer we kolen gaan gebruiken. Dat doen we vooral sinds de industriële revolutie in de achttiende en negentiende eeuw, wanneer kolen, ijzer en de stoommachine een sterke drie-eenheid vormen. Olie, omgevormde massa uit dode organismen, wordt aan het einde van de negentiende eeuw en vooral in de twintigste de belangrijkste energiebron op aarde. Dat is het nog steeds. Een kleine hoeveelheid olie kan in veel energie omgezet worden. In de Perzische Golf, maar ook in het westen van Siberië, de Golf van Mexico, de Noordzee en Venezuela worden grote olievelden gevonden. Bij die olie en de nadelen ervan (voor het eerste beïnvloeden we zelf ook de ontwikkeling van de aarde en voor het eerst ons eigen bestaan) houdt jouw grote en lange geschiedenis op.

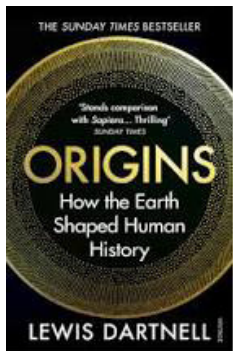

Die grote en lange geschiedenis van oorsprong, evolutie en ontwikkeling is populair tegenwoordig. *Guns, Germs, and Steel* van Jared Diamond en *Sapiens* van Yuval Noah Harari kun je op het vliegveld kopen. Die boeken geven antwoorden op vragen die iedereen interessant vindt, zoals waarom zijn wij uit de bomen geklommen, op twee benen gaan lopen en waarom nam intelligentie toe. Of, waarom ontwikkelden mensen zich in bepaalde delen van de wereld verder en waarom stagneerde dat civilisatieproces in andere delen? Jouw boek geeft op heel veel van dit soort fundamentele, evolutionaire vraagstukken een boeiend antwoord en jij rijgt die geschiedenis op een logische wijze aan elkaar. Er zijn momenten dat je als lezer moeite hebt met de jaartallen, misschien wel vooral omdat men, in ieder geval ik, een hele andere tijdslijn in het hoofd heeft zitten.

Veel van wat jij vertelt, is voor mij nieuw. Eerlijk gezegd heb ik bijvoorbeeld altijd gedacht dat er maar één ijstijd was; de IJstijd stond er ook bovenaan de plaat die vroeger in het klaslokaal hing. Ik wist helemaal niet dat er wel zo'n 40-50 van dat soort ijstijden zijn geweest, die elk weer door een periode van opwarming werden afgewisseld. Jouw boek eindigt met een hoofdstuk over energie, maar over recente ontwikkelingen als digitalisering en automatisering schrijf jij niet (ook al weet ik niet hoe zich dat met de aarde zelf verhoudt). Enige aandacht daarvoor en hoe die ontwikkelingen ons weer vormen, zou op z'n plaats zijn geweest. In jouw boek gaat het om de vraag waarom de wereld zo is zoals die is en vooral waarom wij zijn zoals wij zijn. Om ons eigen verhaal te kennen, moeten we dat verhaal van de aarde kennen. Daarover schrijf jij overtuigend. Voor het begrijpen van de evolutie is het goed om de geschiedenis van miljarden jaren te kennen. De geschiedenis van miljoenen jaren is nodig om het ontstaan van de mens te snappen. Met de geschiedenis van honderdduizenden jaren begrijpen we de ontwikkeling van onze intelligentie en capaciteiten beter. In de geschiedenis van tienduizenden jaren zien we civilisatieprocessen. De geschiedenis van duizend jaar is nodig om de globalisering en industrialisatie te snappen. De laatste honderd jaren zijn nodig om het verhaal zelf goed te begrijpen, schrijf jij in de inleiding. De komende honderd jaar, denk ik dan weer, hebben we deze kennis nodig voor onze toekomst. Voor welke toekomst we ook kiezen, het is de aarde die ons zal blijven maken.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Dartnell, L. (2019).
Origins. How the earth made us.
London: The Bodley Head, 353 pag.

Huwelijkse waarden

Amsterdam, augustus 2019

Beste Sophia Rosenfeld,

Jij bent hoogleraar Geschiedenis aan de Universiteit van Pennsylvania en gespecialiseerd in de revolutionaire achttiende eeuw. Een paar jaar geleden schreef jij een boek over het belang van het gezonde verstand in de politiek (*Common Sense: a Political History*, 2012); dat gezonde verstand dat ontstaat uit de sociale interacties en de ervaringen van mensen en zo van belang is voor democratie. In dat boek laat je zien hoe de Engelsen, de Schotten, de Nederlanders en de Amerikanen met gezond verstand zijn omgegaan en hoe dat via Duitsland en Rusland naar het heden doorloopt en ook hoe filosofen, als Kant, Gadamer en Arendt, daartegenaan keken. Zoals zovelen ben jij in 2015 en 2016 door de ontwikkelingen in jouw eigen land verrast; verbijsterd meer over het 'fake news', de samenzweringstheorieën en de leugens die vanaf die tijd dagelijks op jouw iPhone verschijnen en waardoor de publieke sfeer in korte tijd zo verandert. Het duurt even voor het tot jou doordringt dat jij met jouw kennis in een positie zit om die verandering te duiden en kleur te geven. Jij bent je ervan bewust dat wat in Amerika gebeurt, op verschillende plaatsen in de wereld gebeurt en je weet dat democratie en waarheid al veel langer op gespannen voet met elkaar staan. In de zestiger en zeventiger jaren is er bijvoorbeeld al sprake van leugens en misleiding rondom de Pentagon Papers, dan is er Nixon met z'n Watergate schandaal, Clinton met z'n seksschandaal en Bush die met z'n vrienden Irak binnenrommelt.

Jij schuift jouw iPhone wat aan de kant om opnieuw die hele periode van de achttiende eeuw tot heden te onderzoeken en te ontdekken hoe politiek en filosofie met democratie en waarheid zijn omgegaan. Het resultaat: een kleine, maar zeer compacte geschiedenis over deze twee waarden en de gespannen verhouding ertussen in de laatste honderdvijftig jaar aan weerszijden van de Atlantische Oceaan (*Democracy and truth. A short history*). Het is de geschiedenis van een fragiel en moeizaam huwelijk van twee waarden die niet zonder elkaar kunnen maar het regelmatig met elkaar aan de stok hebben. De laatste jaren zijn enkele nieuwe elementen mee gaan spelen die een crisis in

dat huwelijk teweeg hebben gebracht. Jij schetst de geschiedenis van die twee waarden samen, waarom die relatie zo belangrijk is en wat we kunnen doen om die relatie uit het slop te halen.

De laatste jaren wordt er keer op keer over geschreven dat we de grip op een gedeelde werkelijkheid aan het kwijt raken zijn en dat zo een gezamenlijke toekomst opbouwen wel heel erg moeilijk wordt. Leugens en omdraaiingen van de werkelijkheid lijken met Trump als president dagelijkse kost te zijn. Duizenden leugens en het ene na het andere schandaal beheersen het nieuws en de president lijkt er steeds mee weg te komen. Tegelijkertijd lijkt hij de autoriteit van gerenommeerde instituten te ondermijnen en zet hij vraagtekens bij institutionele expertise, of het nu over klimaatbeheersing, buitenlandse politiek of economie gaat. Deze Amerikaanse president staat hierin niet alleen, want grote delen van de bevolking steunen hem. Waarheid is de laatste jaren persoonlijk geworden en een zaak van individueel gevoel. Niet alleen in Amerika. Orban doet hetzelfde in Hongarije, Aung San Suu Kyi, niet zo lang geleden nog Nobelprijswinnaar van de Vrede, in Myanmar en heel veel andere voorbeelden zijn er te geven. Afgelopen jaren heb jij deze ontwikkelingen in een historisch perspectief geplaatst.

Tot voor kort zijn validatie en standaards waarmee waarheid kan worden getoetst belangrijk en wordt waarheid als resultaat van communicatie met anderen gezien. Er is uiteindelijk dat vertrouwen in anderen, transparantie en openheid zoals we dat sinds de achttiende eeuw kennen, om de eenvoudige reden dat je zelf niet alles kunt overzien en democratie niet zonder kan. Uitgangspunt is steeds dat de meeste mensen meestal de waarheid spreken, dat waarheid iets anders is dan onwaarheid, dat we verschil kunnen maken tussen waarheid en onwaarheid en dat dat verschil ertoe doet. Het probleem waar we de laatste jaren mee te maken hebben gekregen is, volgens jou, niet zozeer een moreel probleem, maar meer een kennis probleem; we weten niet meer goed waar waarheid op is gebaseerd en hoe daarmee om te gaan. Natuurlijk, jij weet ook dat mensen in andere tijden en op andere plaatsen anders tegen waarheid aankijken en dat waarheid altijd met macht te maken heeft. Maar democratie moet zich op een bepaalde manier wel tot waarheid durven te verhouden en kan niet zonder.

Op zoek naar die verhouding wordt er sinds de achttiende eeuw naar een balans gezocht tussen experts aan de ene en een actieve bevolking aan de andere kant. Een goed functionerende democratie heeft experts nodig die geschoold, bevoegd en betrouwbaar zijn. Met de Verlichting werden mensen in Europa en de Nieuwe Wereld opgeroepen zelf na te gaan denken en niet alles

voor zoete koek aan te nemen. Moderne koningen krijgen door dat het niet zonder geschoolde mensen als bibliothecarissen, archivariissen, kaartenmakers en doctoren gaat. In die tijd ontstaat ook een intellectuele klasse van wijze en betrouwbare journalisten, schrijvers en andere kritische geleerden. Met deze goedgetrainde elitaire sector wordt de politiek meer rationeel. In de negentiende en twintigste eeuw bereidt deze intellectuele sector zich verder uit, ontstaan er grote statistische, economische en sociaal-culturele instituten en ontstaat er een klasse die zich gaat onderscheiden. In de tijd van het toenemend liberalisme, waar we de laatste decennia mee te maken hebben, krijgt dit alles ook een technocratisch en meer bureaucratisch karakter, gaan experts steeds meer enkel met elkaar zelf spreken en komt de politiek meer los te staan van de democratische samenleving en gelijkheid, pluralisme en gedeeld beslissingen nemen waarop die samenleving is gebaseerd.

Net zo goed als experts heeft democratie actieve burgers nodig om gezond te blijven. Hieronder valt in eerste instantie lang niet iedereen. Kant heeft bij deze groep de lezers van een goede krant voor ogen en Voltaire had al helemaal weinig vertrouwen in een groot deel van de mensen. Mede onder invloed van het protestantisme wordt ruimer tegen actieve burgers aangekeken, slavernij afgeschaft en krijgen steeds grotere groepen mensen kiesrecht, ook vrouwen. Met de oprekking van het begrip actieve burgers ontstaat ook een inverse tegenbeweging die opkomt voor mensen die zijn buitengesloten en die de waarheid beter zouden zien, omdat ze dichterbij die waarheid zitten.

Populisme komt op voor de 'echte' mensen en ingewikkelde zaken als mensenrechten, burgerschap en nationale soevereiniteit staan veel te ver van deze gewone mensen af, die veel meer op hebben met praktische wijsheid. Van dat populisme geef jij veel voorbeelden, van Perón in Argentinië, naar Wallace in Amerika, en jij noemt boer Koekoek en Wilders in mijn eigen land niet, maar daar moet ik natuurlijk zelf aan denken. Het populisme keert zich tegen de expertise in de politiek; of het nu over Chirac of LePen in Frankrijk gaat of Gove in Engeland, 'de mensen hebben genoeg van de experts'. Of gewone mensen hierbij gebaat zijn, kun je je natuurlijk afvragen en het perspectief wordt wel heel klein als we geen rekenschap meer geven van geschoolde kennis, dat is voor jou wel duidelijk.

Democratie leeft van de subtiele combinatie van specifieke en publieke kennis en daarvoor is een gecultiveerde bevolking nodig, net zoals wetten en mediërende instituten die ervoor zorgen dat mensen op een fatsoenlijke manier met elkaar praten. Die communicatie nu tussen de experts en populatie is behoorlijk scheef gaan lopen en deze werelden zijn gevaarlijk uit elkaar gegroeid.

Wat gebeurde er na 1990 toen dat huwelijk tussen democratie en waarheid nog zo stralend leek? Met het postmodernisme in de wetenschap en kunst zijn we sceptischer en relativistisch tegen de werkelijkheid aan gaan kijken, lijkt berusting de plaats van hoop te hebben ingenomen en is politiek vooral identiteitspolitiek geworden. We hebben te maken gekregen met infotainment en massamedia met eindeloze uitzendingen en praatprogramma's, waarin perspectieven minder naast en meer tegenover elkaar worden geplaatst. En dan is er ook nog de technologische doorbraak, internet en de macht van sociale media waarmee onze communicatieve omgangsvormen behoorlijk veranderden en het gat tussen experts en bevolking eerder werd vergroot dan verkleind. Deze desinformatie wordt in de informatieoorlog ook nog eens bewust van buiten ingebracht. Hoe is in deze overvloed van informatie waarheid nog van onwaarheid te scheiden? Alle vormen van expertise lijken ertoe te doen en om het een beetje overzichtelijk te houden, lijken we alleen nog in onszelf te geloven. In dit klimaat gedijt opportunisme goed.

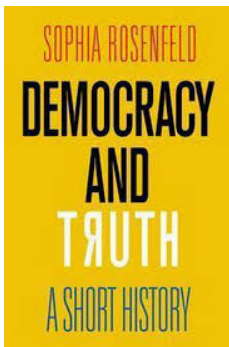
Halverwege het laatste hoofdstuk van jouw boek, wanneer ik als lezer al behoorlijk radeloos ben geworden, vraag jij jezelf af wat kunnen we doen, als we al wat kunnen doen. Te veel doen is voor jou geen optie, maar niets doen ook niet. Het is voor jou in ieder geval duidelijk dat journalisten en al die mensen die zich met communicatie bezighouden voor zorgvuldig geverifieerde informatie hebben te zorgen. Droog en daadkrachtig, als het moet. Allicht is het ondertussen ook goed om meer oog te krijgen voor de schade die vrijheid van meningsuiting voor de ander kan hebben. De verantwoordelijkheid voor waarheid ligt niet alleen in de handen van de kranten, omroepen, websites, podcast en andere vormen van moderne media. Er zijn instituten omheen die er ook voor zorgen dat we respect hebben voor verschillen en erkennen dat democratie nooit een eindpunt kent. Daarvoor is het heel erg nodig dat verkiezingen eerlijk blijven verlopen en dat alle stemmen tellen en geld niet te veel dat proces verstoort. Dan is er natuurlijk nog een onafhankelijke rechtspraak die ervoor zorgt dat de rechten van mensen worden verdedigd.

In jouw verhaal spelen scholen en universiteiten, publieke en private onderwijsinstellingen, een essentiële rol. Daar leren jonge mensen hoe aan legitieme en verifieerbare kennis te komen en na te denken over wat gebeurd is. Alle wetenschappen, zeker de menswetenschap en al helemaal jouw eigen domein geschiedenis, leren hun wat er voor hen is gebeurd en hoe ze kennis kunnen gebruiken om een toekomst op te bouwen. Niet heel uitgebreid, en allicht te mager, ga je wel in op gelijkheid. Bij jou gaat het om fatsoenlijke communicatie en dan kan het niet zo zijn dat de afstand tussen mensen en de sociaaleconomische verschillen alleen maar groter worden. En dat is precies wat er nu gebeurt. Het ideaal van democratie en waarheid heeft het gesprek

tussen mensen nodig. Democratie kan overleven als het zowel van bovenaf als van onderop wordt gedragen en er een breed gedragen commitment is voor waarheid en we met elkaar verder willen komen. Jouw verhaal is een verhaal over de basis van democratie, wat er misging en wat we kunnen doen. Je laat niet zien waar het wel goed gaat en ik had graag wat goede en hedendaagse voorbeelden gezien van initiatieven die democratie en waarheid bij elkaar brengen. Jouw boodschap, dat het geheel van democratie en waarheid niet iets is dat er vanzelf is, maar dat we met elkaar maken en waarmee we met elkaar naar de toekomst kunnen kijken, blijft met jouw verhaal hangen. Of, om het in mijn eigen woorden te zeggen: samenleven van democratie en waarheid vraagt als elk gezond huwelijk onderhoud.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Rosenfeld, S. (2019).

Democracy and truth. A short history.

Philadelphia/Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 224 pag.

Over de neushoorn

Amsterdam, september 2019

Beste Adam Gopnik,

Toen ik jouw nieuwe boek *A Thousand Small Sanities. The Moral Adventure of Liberalism* uit had, keek ik nog eens rustig naar de korte bibliografische opmerkingen aan het einde van het boek. Meer dan twintig jaar schrijf jij over liberale (en niet-liberale) denkers, filosofen en politici. Het zijn artikelen, essays en hoofdstukken over Popper, Voltaire, Mill, Churchill, Smith, Burke, Glucksman, Montaigne, Hitler, Roth, De Gaulle en Douglas, om er enkelen te noemen. Jouw stukken plaats je in de *New Yorker*, waar jij al lang in dienst bent. Daarnaast schrijf je ook fictie, kritieken en essays over hele andere onderwerpen. Jij bent een veelschrijver.

Met jouw laatste boek breng je jouw historische, filosofische en biografische kennis over het liberalisme samen en wil je laten zien wat die liberale waarden inhouden. In de late avond van 8 november 2016 loop jij met jouw dochter een blokje om, teleurgesteld over de uitslag van de Amerikaanse verkiezing. Jouw dochter is nog meer geschokt dan jijzelf over wat er is gebeurd. Jij wilt haar moed inspreken, want op dit soort momenten moet je er als vader zijn. Je probeert haar te vertellen waar het in het liberalisme om draait en waar dat denken vandaan komt. De wandeling die avond is te kort voor het hele verhaal. In dit boek neem je daar wel uitgebreid de tijd voor. Jij presenteert geen abstracte ideeën maar roept beelden op en laat zien hoe liberalen op verschillende momenten in de geschiedenis en plaatsen in de wereld hebben gedacht en gehandeld. Zo het boek opbouwen spreekt veel meer aan dan principes uitleggen, moet je gedacht hebben. Ook in dit boek loop jij met jouw dochter aan de hand rond, nu door de geschiedenis, spreek jij haar op bepaalde momenten rechtstreeks aan en lijkt het of die novemberavond van 2016 nog niet voorbij is.

De eerste liberalen die jij portretteert zijn John Stuart Mill en zijn geliefde

Harriet Taylor. Jij plaatst hen op het bankje in de dierentuin van Londen. Mill en Taylor ontmoeten elkaar daar regelmatig in het geheim. Harriet is getrouwd en het is de eerste helft van de negentiende eeuw. Daar op dat bankje kunnen ze elkaar zien, want de mensen hebben alleen maar aandacht voor de dieren. Mill kennen we natuurlijk van *Over Vrijheid*. Samen schrijven ze ook nog *The Subjection of Women*, een boek over de rechten van vrouwen in een tijd dat daar toch heel anders over wordt gedacht. Wanneer de man van Taylor overlijdt, trouwen zij twee alsnog. Ook al wordt Mill beschouwd als de grote rationalist, zij laat hem zien dat liefde voor alles gaat.

Even later in het boek beschrijf je de relatie van een ander legendarisch liberaal paar, nu in de tweede helft van de negentiende eeuw: George Henry Lewes en Marian Evans (bekend als de schrijver George Eliot). Lewes is een leerling van Mill en de grote liberale journalist van de negentiende eeuw. Zij, Evans (Eliot), is een van de drie bekendste schrijvers van haar tijd (samen met Trollope en Dickens). Anders dan Mill en Taylor, die veel meer over politiek en de principes van liberalisme schrijven, heeft dit liberale paar het over het private, het proces en het gedrag van mensen. Voor hen begint vrijheid in de slaapkamer en in het hoofd, zoals jij schrijft. Zij zijn zich ervan bewust dat verandering vaak al plaats heeft gevonden, voordat de politiek er wat mee kan.

Bayard Rustin is ook zo'n liberale hoofdpersoon van jouw boek. Hij is zwart en homo, socialist en liberaal, een nette man en iemand die Gandhi's niet-gewelddadige principes aanhangt. In conservatief naoorlogs Amerika komt hij natuurlijk tientallen keren vast te zitten. Hij is zich ervan bewust dat de zwarte bevolking van Amerika een minderheid is en dat, als je wat wil veranderen, je samen moet werken met de blanke meerderheid. Rustin werkt direct samen met Maarten Luther King en deze King weet dat hij hem nodig heeft om in 1963 de mars naar Washington te lopen. King wordt bekend om zijn toespraak, maar het is Rustin die deze succesvolle mars organiseert en niemand anders. Rustin leert je om te gaan met tolerantie en verschillen tussen mensen.

Al de liberale personen die jij beschrijft in jouw boek zetten waarden om in actie, doen dingen nooit alleen, maar altijd samen met anderen en bij al deze mensen gaat de praktijk aan de ideologie vooraf. Jou gaat het niet zozeer over deze individuen, maar veel meer om de relaties die zij hebben en de waarden die ze daarin met anderen delen. In het boek sta je overigens stil bij veel meer liberale karakters en acties die daarbij horen, van Montaigne tot en met Putnam. Met die beschrijvingen wil je mij ook duidelijk maken dat liberalisme bovenal een temperament is, een toon als het ware en een manier om met de wereld om te gaan. Voor jou geldt steeds de menselijke maat en jij distantieert je van droge en emotieloze doctrine.

Als je het persoonlijke hebt gepresenteerd, heb je ruimte om wat over dat liberalisme te zeggen. Jij vat liberalisme breed op en verbindt het met woorden

als vrijheid en democratie, maar net zo goed met menselijkheid, verandering, tolerantie, pluralisme, zelfrealisatie en autonomie. Met gepaste veranderingen kan die wereld voor meer mensen iets te bieden hebben en kunnen mensen leren beter met verschillen om te gaan. Die aanpassingen lopen via communicatie, het experiment, het debat en de rede. In jouw liberale denken gaat het om relatie, compassie, sympathie en empathie, om argumenteren en het maken van keuzes en verschil.

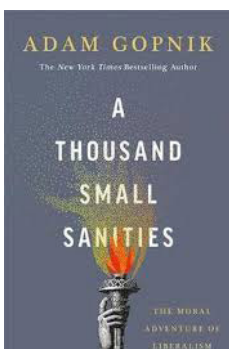
Dat liberalisme dat jou lief is, wordt vandaag de dag van verschillende kanten flink aangevallen. Vanaf rechts wordt het vooral aangevallen, omdat het de nadruk legt op rede en op het uitgangspunt dat je met debat verder kunt komen. Aan die rechterkant gaat het om autoriteit en de natuurlijke orde, vooral via familie, gemeenschap en het land. In een bepaald opzicht kunnen liberalen hiervan leren. Charles de Gaulle is daarbij zo'n positief voorbeeld met zijn republikeins idee en hij begrijpt wat democratie, collectiviteit en gemeenschap in het naoorlogse Frankrijk betekenen. Vanaf links wordt het liberalisme aangevallen vanwege het denken in verandering en ontwikkeling. Liberalisme denkt niet zozeer aan revolutie en het hanteert een veel minder radicaal concept. Ook hier sta je geruime tijd stil bij een links hoofdpersoon, Emma Goldman, een anarchiste die wel degelijk tot jouw verbeelding spreekt; een hardcore anarchiste, maar ook een humoristisch, fijngevoelig en relativerend persoon, waar er in de kringen van anarchisten en communisten niet heel veel van te vinden zijn. Maar liberalen moeten ook van personen als Emma Goldman leren en open voor ze staan. Anders dan in mijn land vaak gedacht wordt, gaat het bij jouw liberalisme altijd om verbinding met anderen en een zelfgekozen omgeving. Daarbij staat het bij jou vast dat de wereld nooit perfect is en dat ook nooit zal worden.

In 1945 verscheen Karl Popper's *De open samenleving en haar vijanden*. Voor de moderne samenleving bestaat geen blauwdruk en het enige wat we kunnen doen is stapsgewijs vooruitgaan, problemen oplossen en tekorten weghalen. Ook Isaiah Berlin keert zich in zijn *Four Essays on Liberty* tegen determinisme en de rechtlijnigheid van de geschiedenis en verdedigt het pluralisme. Een gezonde samenleving kan hij zich niet anders voorstellen dan met conflicten over waarden en iedere keer weer afwegingen maken en op basis daarvan beslissingen nemen. Het derde naoorlogs standaardboek over liberalisme is *Een theorie van Rechtvaardigheid* van John Rawls, over hoe met al die verschillen die er tussen mensen bestaan toch een rechtvaardige samenleving is op te bouwen. Dat kan alleen als mensen zich in de positie van een ander kunnen blijven verplaatsen.

Wanneer dertig jaar geleden de Berlijnse muur valt, ontstaat er in korte tijd een grenzeloos optimisme over dat liberalisme. In combinatie met democratie en kapitalisme, heeft het als politieke idee gewonnen en het einde van de geschiedenis wordt ingeluid. Hoe anders blijkt het niet heel veel later te zijn, wanneer er nationalistische, populistische en autoritaire geluiden in het westen en daarbuiten te horen zijn. De geschiedenis is helemaal niet geëindigd, het optimisme verdampt en het liberalisme lijkt in de hoek gedreven. Met alle politieke verwarring van de laatste jaren wordt er wel weer veel geschreven over liberalisme. Daar is het de tijd ook naar en daar ben jij je als bezorgde burger en vader van bewust. Met alles wat jij over liberalisme geschreven hebt, had jij ook de behoefte daar een levend verhaal van te maken. Jouw boek is een intelligent en zeer goed geschreven boek.

In het laatste deel ervan schrijf jij dat het jou nodig lijkt dat het liberalisme de komende tijd meer passie gaat tonen, patriottischer wordt en zich meer gaat richten op de publieke zaak in plaats van op de markt. Jij hebt het in jouw boek weinig over de grote maatschappelijke problemen waar wij tegenwoordig voor staan. Over het klimaat, bijvoorbeeld, heb jij het niet en je kunt je afvragen of de kleine lichtpuntjes en handelingen waar jij het over hebt, hier wel voldoende zijn. Maar goed, jou staat een liberalisme voor ogen dat minder materialistisch is en meer gericht op een rijker geestelijk leven en dat spreekt mij zeer aan. Want het is simpel voor jou: vrijheid is er niet om rijker en machtiger te worden maar om beter te begrijpen wat het is om te leven. Net als Popper, Berlin en Rawls zie jij niets in een groot ideaal. Het gaat om vallen en opstaan, problemen zien en problemen oplossen. Iedere keer opnieuw. Het is niet voor niets dat jij Mill en Taylor aan het begin van jouw boek op het bankje voor de neushoorn positioneert. De neushoorn staat voor het imperfecte, het lelijke en uiteindelijk spreekt dat toch tot de verbeelding. Heel anders dan de mythische eenhoorn die sinds de Oudheid wordt beschreven, maar die niemand ooit heeft gezien en ooit zal zien. Ik ben het met jou eens dat we het met de neushoorn moeten doen en we al moeite genoeg hebben om dit beest te laten voortbestaan.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Gopnik, A. (2019).

A Thousand Small Sanities. The Moral Adventure of Liberalism.

London: Basic Books, 256 pag.

Publiek goed

Amsterdam, oktober 2019

Beste Diana Ravitch,

Vanaf de jaren tachtig volg ik jou nauwlettend en als ik zie dat jij een nieuw boek hebt geschreven, wil ik het lezen. Ondertussen heb ik, denk ik, al jouw boeken over de geschiedenis en de actualiteit van het Amerikaanse onderwijs gelezen. De meeste staan in mijn boekenkast en dat zijn er ondertussen behoorlijk wat. Jij behoort tot mijn favoriete intellectuelen en ik voel mij zeer verwant met jouw denken. Voor mij vertegenwoordig jij die grote Amerikaanse traditie van onderwijs en democratie, die sterke traditie waar John Dewey en Lawrence Cremin ook toebehooren. John Dewey was in zijn tijd de grote man naar wie in elke maatschappelijke discussie werd geluisterd en die over heel veel onderwerpen schreef, vooral veel over onderwijs en democratie. Lawrence Cremin was politiek niet actief en meer de klassieke kamergeleerde. In mijn land zullen niet veel mensen hem kennen, maar hij schreef fantastische boeken over de geschiedenis van het Amerikaanse onderwijs. Jij hebt van beiden wat, met een heel eigen stijl en actief in een hele andere tijd. Ooit wil ik over jullie drie nog eens een artikel schrijven en de titel daarvan zit al langer in mijn hoofd: *The Best from the West*.

Jij bent onderwijshistorica die eerst aan de linkerzijde van het politieke spectrum zit, naar rechts doorschuift en vervolgens weer naar links. Je werkt onder andere aan de Columbia Teacher College, New York Universiteit, werkt als onderstaatssecretaris Onderwijs onder Bush, bent verbonden aan het Brookings Institute en nu werk je weer op de NYU. Jij bent de schrijver van mooie boeken als *The Troubled Crusade* en *Left Back* met ideeëngeschiedenis over het Amerikaanse publieke onderwijs. De laatste jaren wordt jouw toon feller en activistischer. Je schrijft *The Death and Life of the Great American School System*. In dat boek laat je zien dat het onderwijs speelbal in een maatschappelijk veld is geworden en dat vrije keus voor kinderen en het testen van kinderen slechte oplossingen zijn voor het publiek onderwijs. Je schrijft ook *The Reign of Error* waarin jij jouw kritische kijk op ontwikkelingen doortrekt en laat zien dat de heilige graal van data niet de oplossing is voor grote

maatschappelijke problemen als armoede en ongelijkheid, die juist zo in het onderwijs spelen. In deze twee boeken laat je zien dat met Bush, Clinton, Bush en, later ook, Obama en, zeker, Trump het Amerikaanse publieke (openbaar) onderwijs behoorlijk van het pad is afgeraakt. Testen, accountability, vrije keuze en de markt zijn het onderwijs binnengedrongen, zijn de centrale begrippen geworden wanneer het over onderwijshervorming gaat en het universele onderwijssysteem lijkt opnieuw uit elkaar gedreven te worden. In jouw laatste boeken en de vele stukken die jij schrijft laat jij dat hele duidelijke tegengeluid horen. De studeerkamer heeft bij jou, zo lijkt, plaats gemaakt voor de straat. Jij krijgt door dat jouw blog, krantenartikelen en optredens door het hele land meer opleveren dan het schrijven van wetenschappelijke artikelen voor een kleine, selecte groep.

Onlangs is een groot deel van jouw artikelen van de laatste tien jaar samengebracht in *The Wisdom and Wit of Diana Ravitch*. In dat boek staan korte, felle stukken van jou die eerder verschenen in onder andere de *Huffington Press* (de meeste) en de *New York Times*, maar ook langere stukken uit de *New York Review of Books*, sommige vermengd met quotes uit jouw eigen blog. Jouw eerste artikel dat hierin is opgenomen (waarin je een belangrijke bekentenis doet) verscheen in 2010 in *The Wall Street Journal* en het laatste artikel van dit boek verscheen halverwege 2018 in *The Washington Post*. Ook dit boek maakt overduidelijk dat jij vindt dat het publieke onderwijs als basis voor de Amerikaanse democratische samenleving wordt afgebroken, dat dit de toekomst in gevaar brengt en dat dit een negatieve invloed op iedereen heeft.

In 1954 neemt het Amerikaanse Supreme Court de *Brown versus Brown Onderwijsbeslissing* aan waarmee wettelijk afstand wordt genomen van het duale Amerikaanse onderwijssysteem en de lange weg van afbouwen van de segregatie ingeslagen wordt. Niet heel veel later (1965) wordt onder President Johnson de *Elementary and Secondary Act (ESEA)* aangenomen, die erop is gericht om vanuit de nationale staat geld te reserveren voor steden, districten en staten om iets tegen armoede te doen. In jouw nieuw boek laat je zien dat de nationale overheid dat onderwijs gaat beïnvloeden, bijdraagt aan onderlinge competitie tussen scholen en leerkrachten en dat het onderwijs marktgericht wordt opgebouwd om economisch te kunnen concurreren met het buitenland. Stilletjesaan komt er weer een nieuw duaal onderwijssysteem en daar ben jij fundamenteel tegen. Het publieke onderwijs behoort er voor iedereen te zijn. In deze recente ontwikkeling is het rapport *The Nation at Risk* (1983) heel belangrijk geweest, omdat hier de ideologische basis wordt gelegd voor de hervormingen die vervolgens de volgende decennia tot op heden plaatsvinden.

In dat rapport wordt duidelijk gemaakt dat Amerika op het gebied van commercie, industrie, wetenschap en technologische innovatie door concurrenten wereldwijd wordt overvleugeld en dat middelmatigheid de natie en de mensen bedreigt.

Die geluiden horen we terug in het beleid van Bush tot en met Obama, in het *No Child Left Behind* van G.W. Bush via *Race to the Top* van B.Obama tot en met het huidige D.Trump-beleid. Bush zette in 2002 een handtekening onder de *No Child Left Behind*-wet, voor jou een van de slechtste nationale wetten ooit. Dit maakt de weg vrij voor gestandaardiseerde testen, vrije schoolkeuze, competitie en accountability en ook voor het straffen van scholen en leerkrachten als ze niet aan de gestelde eisen voldoen. Nog nooit is de invloed van de nationale overheid zo groot geweest op de lokale situatie. Tegelijkertijd wordt de blik op het curriculum verengd, ontstaat er een obsessie voor testen en is weinig aandacht voor zaken die minder goed te testen zijn zoals kunst, spel, geschiedenis en gymnastiek. Ook onder Obama wordt, zeer tegen jouw zin in, dit beleid voortgezet onder de naam van *Race to the Top* en, natuurlijk, ook onder de bedrijfsmatige aanpak van Trump.

Verschillende maatregelen hangen met dit perspectief samen. Common Core State Standards, bijvoorbeeld, is het nationale curriculum dat een einde moet maken aan de lage schoolresultaten van leerlingen. De inhoud van het onderwijs wordt gereduceerd en gecontroleerd en zo kan het verschil tussen arm en rijk en tussen verschillende bevolkingsgroepen worden teruggebracht. Die standaard echter heeft geen oog voor kinderen met tekorten, die nog slecht Engels spreken in hun vroege ontwikkeling. Het hele beleid demoraliseert leerkrachten, zorgt volgens jou voor krapte op de arbeidsmarkt en het buiten de klas houden van zaken die niet getest kunnen worden. Scholen worden eindeloos met elkaar vergeleken en de enige die hier werkelijk baat bij hebben zijn de rijke onderzoeksbureaus. Ook het vouchersysteem en de charterscholen zijn populair binnen dit nieuwe beleidsperspectief. Het vouchersysteem stelt ouders in staat om hun kinderen naar de school van hun keuze te sturen en als jou de publieke school in de buurt niet bevalt, heb je de mogelijkheid om ze naar een privéschool te sturen, als je het geld hebt tenminste. De publieke scholen blijven met de problemen achter. De charterscholen zijn aparte scholen die naast de publieke scholen ontstaan en een antwoord willen zijn op falende scholen. Deze charterscholen hebben de pretentie om het niveau van de publieke scholen omhoog te brengen. Maar op deze scholen zitten niet die leerlingen met leer- en taalproblemen. Die scholen hebben makkelijk praten en kunnen zelf bepalen welke leerlingen er welkom zijn en welke niet. En op die charterscholen mag je als leerkracht geen lid zijn van de vakbond en ben je vaak verplicht om 60-70 uur per week te werken. Zo ontstaan er overal in Amerika weer twee onderwijssystemen, een waarop de meerderheid zit en een ander voor een kleine, selecte groep burgers.

Jij gaat met een groepje gelijkgezinden de strijd aan met de sterke groep ‘Billionair Boys’ die dit nieuwe onderwijsstelsel mede vormgeven. De sterke jongens die op hele andere terreinen grote sommen geld hebben verdiend en die in het onderwijs de problemen wel even zullen oplossen. Denk aan Bill en Melinda Gates, Mark Zuckerberg en de Walton familie, die hier grote sommen geld insteken en er natuurlijk wat voor terug verwachten, want dat zijn ze gewend. Ook in het buitenland doen ze hetzelfde en met de beste bedoelingen misschien, en zo hebben ze er een speeltje bij met grote maatschappelijke consequenties waar zij zichzelf niet bewust van zijn. Dat is wat er aan de hand is en dat is waar jij jou bijzonder druk over maakt.

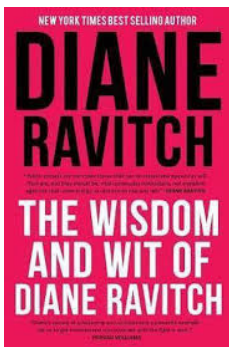
Onder G.W. Bush werk jij op het Ministerie van Onderwijs en ondersteun je in eerste instantie het *No Child Left Behind*-beleid en het idee van charterscholen. Gedurende de jaren die erop volgen ga jij langzamerhand inzien dat gemeenschappen in de steek worden gelaten, scholen worden gedumpt, leerlingen kortzichtige rapporten ontvangen en dat de private sector het publieke onderwijs ondermijnt. Jij raakt gedesillusioneerd over deze richting en ziet in dat het stelsel te veel gericht is op straffen van scholen en vooral oog heeft voor de resultaten van een hele kleine groep scholen in Amerika. Jij weet dat nog steeds 97% van de kinderen naar het publieke onderwijs gaat en dat hier de antwoorden op de grote maatschappelijke problemen moeten worden gevonden. Zo’n tien jaar geleden kies jij voor die andere weg, want met Keynes zeg jij: “Als de feiten veranderen, verander ik mijn mening. Wat zou jij doen, Meneer?”.

Van een voorstander ben jij misschien wel de grootste tegenstander van dit marktgerichte onderwijsbeleid en er is niemand die dat tegengeluid zo goed en consequent onder woorden brengt als jij. Nog steeds heb jij dat geloof in het liberale onderwijsideaal, maar nu gaat het jou in de eerste plaats om plezier, inzicht en inspiratie, om onderwijs dat gericht is op de liefde van het leren en dat rekening houdt met maatschappelijke omstandigheden waarin het plaats vindt. Ook dit boek *Wisdom and Wit*-boek maakt duidelijk dat jij de realiteit heel goed kunt beschrijven en interpreteren, maar vooral ook dat je een meester bent in argumenteren. Jij probeert zelf na te denken, iedere keer weer en dat wil je ook en je neemt consequenties ervan voor lief: het zij zo. Je schrijft mooi, humoristisch en vaak tegendraads. Toen ik mij bij het lezen van jouw boek bedacht dat ik onderhand wel weer meer van jou zou willen horen over waar jij voor bent in deze tijd, lees ik dat er binnenkort weer een nieuw boek van jou verschijnt: *Goliath Doden*, over hoe gepassioneerd weerstand wordt geboden tegen de privatisering van het onderwijs. Ik kijk ernaar uit en hoop dat dat boek perspectief biedt.

De korte stukken hier zo op rij herhalen zich op een gegeven moment, moet ik eerlijk zeggen. Jouw langere stukken vind ik uiteindelijk toch prettiger om te lezen, omdat jij hierin overzicht bewaart en ze een bepaalde rust uitstralen. Dit boek maakt mij weer duidelijk waarom ik jouw stukken zo graag lees. Het is omdat jij zo sterk verbonden bent met die grote Amerikaanse democratische onderwijs traditie en omdat jij zo ontzettend goed duidelijk maakt waar het niet om moet gaan. Gelukkig lees ik in dit boek dat jij voor beter onderwijs voor iedereen zult blijven werken, zolang je de kracht en adem daarvoor hebt. Jouw werk behoort tot het beste dat in Amerika over denken over onderwijs is verschenen en ik ben het met jouw oude baas eens: je moet alles lezen wat jij over het onderwijs schrijft.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Ravitch, D. (2019).
The Wisdom and Wit of Diana Ravitch.
New York: Garn Press, 466 pag.

Powergirl

Amsterdam, november 2019

Beste Samantha Power,

Het is de Amerikaanse filosofe Susan Neiman die ons er regelmatig op wijst dat we ons niet hoeven te schamen voor idealisme en optimisme. Integendeel, volgens haar is het goed om het pessimisme en de relativering meer van ons af te gooien en op zoek te gaan naar, wat zij noemt, volwassen vormen van idealisme. Daar is volgens Neiman sprake van als we niet alleen denken over hoe de wereld zou moeten zijn, maar ook denken over hoe de wereld is. Een volwassen vorm van idealisme richt zich op allebei en zoekt naar een goede balans daartussen. Die gedachte heeft mij altijd zeer aangesproken en daarom was ik, moet ik je zeggen Samantha, ook zo benieuwd naar jouw nieuwe boek *Leerschool van een idealist*, jouw memoires die onlangs uitkwamen.

Ik ken jou als journalist van stukken over de oorlog in Joegoslavië en vooral van jouw boek *A problem from Hell* (2002) waarin je het kwaad van de twintigste eeuw beschrijft. In dat boek plaats jij de grote volkerenmoorden van de gewelddadige vorige eeuw in een breder kader en laat je vooral zien dat jouw land en het hele vrije westen steeds weer een oog dicht doet wanneer het grote kwaad de kop opsteekt. Dat is het geval bij de moord op de Armeniërs in Oost-Turkije, de Joden in Europa en later in Cambodja, Irak, Joegoslavië en Rwanda. Voor jou brengt vrijheid verantwoordelijkheid met zich mee. Na die periode als mensenrechtenactivist en journalist waarin je schreef over hoe de wereld zou moeten zijn, ga je de politiek in en werk je voor de Amerikaanse overheid. Meer dan tien jaar lang zit jij in het hart van de Amerikaanse en internationale politiek en van buitenstaander word jij deelnemer. Hoe verhoudt dat beeld van de toekomst zich met het realisme van nu en alledag en wat blijft er van hoop over als je hoog in de politieke ladder geklommen bent?

Jij wordt in 1970 geboren en groeit de eerste jaren in Ierland op. Jouw moeder is biochemicus en studeert later medicijnen en jouw vader is tandarts.

Guinness is de lievelingsdrank van jouw vader, de pub zijn heiligdom en jouw tweede huis. Jouw ouders scheiden en in 1979 emigreer je met jouw moeder en broer naar Amerika, eerst naar Pittsburgh, later naar Atlanta. Jouw vader sterft op jonge leeftijd en over zijn dood voel jij je lang schuldig. Je past je snel aan in Amerika en gaat geschiedenis studeren aan de Yale-universiteit. De opstand in China en vooral die moedige ‘Tankman’ in wit overhemd voor de tanks (1989) maken grote indruk op jou. Dat is misschien wel het eerste moment waarop de belangstelling voor de wereld zich bij jou openbaart. In datzelfde jaar valt de Berlijnse muur en jouw stiefvader attendeert jou op Fukuyama’s *Het einde van de geschiedenis*. Kort daarna reis je door bevrijd Europa.

De opstand van mensen tegen onderdrukking gaat jou meer en meer interesseren, alleen weet je nog niet hoe je die interesse vorm moet geven. Je gaat stagelopen bij een vredesinstituut in Washington en daar kom je personen tegen die voor jouw ontwikkeling belangrijk zijn: Mort Abramowitz (een gepensioneerde diplomaat) en Fred Cuny (internationale crisismanager). Zij hebben een groot netwerk (waar jij wel raad mee weet) en zijn actief in Bosnië waar dan de oorlog is losgebarsten. Je wilt iets doen en reist als journalist af naar Joegoslavië waar je freelance oorlogscorrespondent wordt. Je zit daar vooral in Sarajevo, probeert jouw stukken in kranten geplaatst te krijgen en pleit voor Amerikaans ingrijpen.

Na meer dan een jaar wil je meer en kies je ervoor om in Harvard mensenrechten te gaan studeren. Hier ga jij je bezighouden met vraagstukken als wanneer is militair ingrijpen gerechtvaardigd, wanneer heb je de morele plicht iets te doen en hoe verhoudt zich dat met geweldloosheid, wat zijn de risico’s van ingrijpen en wanneer mag je geweld gebruiken. Hier ontstaat jouw idee om een boek te schrijven over genocides en de reacties hierop vanuit de vrije wereld. Daarnaast zet je met anderen het Carr Centrum voor mensenrechtenpolitiek op. In deze jaren ben je, zoals anderen zeggen en waar ik mij van alles bij kan voorstellen, ‘een en al genocide, de hele dag door’. Aan het boek werk je vijf jaar en je moet nogal wat doen om het gepubliceerd te krijgen. Uiteindelijk win je er de Pulitzerprijs mee. Je zet je in voor de zaak Darfur (Soedan) en hoort senator Obama spreken met zijn verheven, niemand uitsluitende boodschap. Een vriend van jou raadt aan jouw boek naar Obama op te sturen, die jou uitnodigt om erover te komen praten.

Je gaat voor hem werken en niet heel veel later maakt hij bekend om mee te doen aan de presidentsverkiezingen. Jij steunt hem hierin, maar wordt uit het team gehaald omdat je Hillary Clinton in een interview ‘monster’ noemt. Obama wordt uiteindelijk tot president gekozen en jij gaat, natuurlijk, nadenken over wat jijzelf politiek zou kunnen betekenen. Jij krijgt een speciale directeursfunctie bij de Nationale Veiligheidsraad en houd je bezig met zaken als mensenhandel, onderdrukking minderheden en grootschalig geweld. Hier

leer je baas spelen en om te gaan met bureaucratische processen. Dit zijn de jaren dat je werkt aan de situatie in Soedan, Ivoorkust, Oeganda, de Centraal Afrikaanse Republiek en voor LHBT-rechten wereldwijd. In 2010 ontstaat de Arabische Lente in Tunesië, Egypte en Libië. Vanuit jouw functie raak je betrokken bij de inzet van de luchtmacht in Libië. Hier leidt de westerse inmenging tot chaos.

In 2012 wordt Obama voor de tweede keer gekozen en jij wordt Amerikaanse ambassadrice bij de Verenigde Naties. Je wordt het hoofd van een groot team, neemt intrek in een enorm penthouse in New York, beschikt over huispersoneel en wordt in een gepantserde Suv rondgereden. In deze functie krijg je te maken met de oorlog in Syrië. Er worden chemische wapens gebruikt en een weekend lang overweegt Obama om daar militair in te grijpen, waar jij voor bent. Dan betreft hij het Congres erbij en wordt ingrijpen niet meer reëel, met alle gevolgen van dien. Jij krijgt in jouw functie natuurlijk met Rusland van doen, bouwt een goede relatie op met de Russische ambassadeur maar merkt dat met Rusland uiteindelijk nauwelijks is samen te werken. In 2015 breekt de ebolacrisis uit in West-Afrika en een grote uitbraak wordt uiteindelijk met kunde en leiderschap van Obama tegengehouden. Veel belangrijke zaken die in de wereld gebeuren, passeren de revue en in 2016 wordt Trump tot president van Amerika gekozen, waarmee (voorlopig?) jouw politieke carrière eindigt en ga je weer lesgeven op het Carr Centrum voor mensenrechten op de universiteit van Harvard.

Jouw carrière begint zo ongeveer wanneer de Berlijnse muur valt en de wereld vol optimisme zit over democratie en liberalisme en het idee in de lucht hangt dat alles wel goed zal komen. Bij het verschijnen van jouw memoires is de pendule naar de andere kant doorgeslagen. Liberale democratie trekt zich terug of lijkt soms volledig kopje onder te gaan en de aandacht en energie gaat uit naar zaken die misgaan. In jouw boek probeer je toch die andere wereld te schetsen. Jij bent niet naïef en ziet ook de problemen waar we vandaag de dag mee te maken hebben in de westerse wereld, of het nu gaat om de grote ongelijkheid, de invloed van geld op politiek, corruptie, nationalisme of polarisatie en racisme. Echter, jouw wereld is pragmatisch en hoopvol en jij vraagt je steeds af waar staan we voor en wat kunnen we bereiken. Je vraagt je af wat jij wilt, wat anderen willen en wat mogelijk is. Het is niet voor niets dat Obama jou er steeds bijhaalt omdat hij jouw mening wil horen. Het is ook duidelijk dat jij hem (en anderen) soms irriteert met jouw uitgesproken mening waardoor hij naar jou snauwt: 'Samantha, we hebben jouw boek allemaal gelezen'.

Het is interessant om te lezen over de jonge Power met haar idealen. Later weet je maar al te goed dat je in een team opereert en in brede politieke context. Jij weet dat jij (jouw team) successen behaalt en mogelijkheden weet te verruimen, of het nu gaat om de LHBT-rechten wereldwijd, de aanpak van ebola, de afspraken met Iran en die over het klimaat. Er blijven littekens achter, hoe kan het ook anders als je je met deze onderwerpen bezighoudt en op dit niveau opereert, en Syrië is daar het grootste van. Amerika en het westen hadden hier iets moeten doen volgens jou. Jouw boek is een combinatie van woede, hoop en geloof dat het beter kan en voor mij ben je vooral dat voorbeeld van volwassen idealisme.

Van al die grote woorden als macht, vastberadenheid, verantwoordelijkheid en solidariteit is waardigheid jou misschien wel het meeste waard. Jouw denken en doen is verbonden met grote wereldproblemen, wat we hadden moeten doen, wat we deden en wat we hebben gelaten. Je kijkt terug op wat er is gebeurd en hoe jij daar zelf in hebt gehandeld. Je beschrijft de zaken die je tegenkomt en plaatst er kanttekeningen bij. Waarom je ergens voor bent en waar dat op is gebaseerd, komt in jouw verhaal veel minder goed uit de verf. Jij kiest voor mensen die zich om anderen bekommeren en draagt concreet bij aan ontwikkeling en vooruitgang in de wereld. Niet om de hele wereld te veranderen maar wel om een aantal individuele werelden te veranderen. Ik denk dat jouw vriend gelijk had toen hij zei dat de wereld vol wanhopige situaties zit met als gevolg dat je niet anders kunt dan je eigen veldslagen kiezen en ervoor zorgen dat je er een paar wint. Natuurlijk zie jij ook in dat je lang niet op alle terreinen hebt gewonnen. Ergens in het boek haal je een motto aan dat aan de Koran is ontleend: “Wie een leven redt, redt de hele mensheid”. Dat ene leven heb je wel gered, neem dat van mij aan.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Power, S. (2019).

Leerschool van een idealist. Memoires.

Amsterdam/Antwerpen: Atlas Contact, 544 pag.

De rijken en de rest

Amsterdam, december 2019

Beste Daniel Markovits,

In 2015 word jij op Yale (New Haven, USA) uitgenodigd om er de jaarlijkse universitaire toespraak te houden. De universiteit is bijzonder trots op jouw wetenschappelijke werk en zet jou met deze gelegenheid in het zonnetje. Jij bent hier hoogleraar aan de Rechtenfaculteit en houd je met de moderne, rechtvaardige en inclusieve samenleving bezig. De decaan die jou op die bijeenkomst introduceert, omschrijft jou als een uitzonderlijk veelzijdige wetenschapper, in diepte en breedte. Ik denk het ook. Jij bent economisch en econometrisch, filosofisch, sociaal- en rechtswetenschappelijk geschoold en overstijgt grenzen van disciplines. In jouw toespraak, die via YouTube nog rustig te beluisteren is en dat raad ik anderen graag bij gelegenheid aan, spreek jij jouw studenten van 2015 rechtstreeks toe. Jij houdt hun voor dat zij met het behalen van hun studie iets bijzonders hebben gehaald en dat zij daar terecht blij mee mogen zijn; de toekomst ligt aan hun voeten. Met hun talenten en competenties verlaten ze de universiteit met veel status, ze zullen vast veel gaan verdienen en ook hun kinderen maken veel kans op zo'n toekomst.

Echter, het is goed als zij zich van meer zaken bewust zijn. Bijvoorbeeld, dat zij ooit geselecteerd zijn als topstudenten en dat heel veel jongeren dat niet gelukt is. Jij houdt hun voor dat zij het hebben gehaald met hun uitzonderlijke talenten en capaciteiten, maar dat hun succes ook met hun achtergronden te maken heeft. Veruit de meeste van de studenten zijn in bepaalde families geboren, hebben op bepaalde scholen gezeten en hebben in hun voortraject heel veel educatieve ondersteuning gekregen. Deze studenten hebben er veel voor moeten doen, zeker, maar selectie en competitie houden met het behalen van het diploma niet op. Zij komen niet in een gespreid bedje terecht, zij zullen er knetterhard voor moeten werken en in hun werk zullen zij zich moeten blijven bewijzen. Alles bij elkaar behoren zij tot nu de nieuwe elite en aristocratie. Jij maakt die studenten in dat verhaal duidelijk dat meritocratie ooit de mobiliteit in de samenleving versterkte en dat dit maatschappelijke systeem nu sociale mobiliteit blokkeert. Er is een heel nieuw kastensysteem

ontstaan waar zij zich van bewust moeten zijn, voor hun eigen bestwil en toekomst en die van anderen.

Met meritocratie hield jij je al jarenlang bezig. Ondertussen zijn we een paar jaar verder en heb je gewerkt aan een boek hierover. In jouw nieuwe boek *The Meritocracy Trap. How America's Foundational Myth Feeds Inequality, Dismantles the Middle Class, and Devours the Elite* heb jij alles waarmee jij jouw studenten zo krachtig toespreekt verder uitgewerkt en nu spreek jij een brede groep aan. In dat doortimmerde boek laat je zien wat meritocratie betekent, hoe het systeem werkt en hoe dit maatschappijmodel het leven van mensen organiseert.

Honderd jaar geleden wordt er hard en lang gewerkt door het grote, arme deel van de bevolking. De helft en misschien wel driekwart van de bevolking leeft in armoede. De rijken daarentegen kunnen genieten van vrijheid dat ze verkrijgen door inkomsten van hun land, fabrieken en ander kapitaal dat ze bezitten. Zij gaan 's ochtends om tien uur eens wat doen en vinden het 's middags om drie uur wel goed, met daartussenin drie martini's en een lunch van twee uur. De omstandigheden waarin mensen in die tijd leven, worden bepaald door de condities waarin ze worden geboren. Halverwege de twintigste eeuw maakt het hiërarchisch maatschappelijke systeem plaats voor een nieuwe maatschappelijke orde. Niet meer de geboorte, maar studie en hard werken, talent en inspanning bepalen maatschappelijke positie en status en hoe rijk iemand wordt. Dat idee is zeer aansprekend en voor bijna iedereen is dit maatschappelijke vooruitgang. Echter, van de keerzijden en ondermijnende effecten zijn we ons te weinig bewust. Jij maakt in jouw boek heel duidelijk dat meritocratie een grote maatschappelijke competitie organiseert en dat het klassen isoleert, de rijken niet alleen van de armen, maar ook van de middenklasse.

De nieuwe elite, waar jij in jouw boek de nadruk op legt, wordt via onderwijs en werk geconstrueerd. Met meritocratie is onderwijs veranderd in een grote krachtmeting van individuen om via studie en training uiteindelijk de maatschappelijke top te behalen. Direct en indirect zorgt de familie waarin iemand geboren wordt ervoor dat hij op bepaalde scholen (voorschool, basisschool, voortgezet onderwijs) en uiteindelijk op specifieke universiteiten (Harvard, Yale, Stanford, Princeton, MIT e.d.) terechtkomt.

Je moet tegenwoordig niet alleen over de goede diploma's beschikken, maar ook eindeloze testen en zware selectiesystemen doorlopen om op de juiste plek terecht te komen. Tegelijkertijd is werk zelf veranderd in lucratieve banen maar die bijzonder veel van de competenties en inspanningen van

mensen vragen. De inkomens zijn enorm gestegen en zeker binnen de financiële sector en het management, waar jij met name over schrijft, tot duizelingwekkende hoogtes. De rijken krijgen het niet meer voor niets en die drie martini's tussen de middag zitten er niet meer in. Mensen aan de top moeten vaak twee keer zo hard werken dan de mensen op de onderste helft van de maatschappelijke ladder en werkweken van 60, 80, 100 uur zijn hier niet uitzonderlijk. Het meritocratische maatschappijmodel zorgt ervoor dat het onderste deel van de samenleving en de middenklasse nauwelijks nog naar boven door kunnen schuiven en het hele systeem van onderwijs, training, vaardigheden en inkomen zorgt er ondertussen voor dat de elite van kinds af aan hun positie behoudt. De meritocratie is dat geworden waar ze eigenlijk ooit zo tegen was, een intergenerationele beschermer van welvaart en status.

Het meritocratisch systeem is volgens jou al lang niet meer ideaal, verdedigbaar en democratisch. Het trekt groepen uit elkaar, legt de macht en creativiteit in handen van een kleine groep, zet grote groepen buitenspel en zorgt voor angst en vervreemding. Het is volgens jou vooral de middenklasse die de afgelopen decennia slachtoffer is geworden van het systeem en het wordt ondertussen tijd deze groep mensen meer status en inkomen te geven. Hun werk is overgenomen door technologische innovatie, hun positie is ontmanteld en zij zijn er over een langere tijd niet meer op vooruit gegaan. Jij bent ervan overtuigd dat een meer gelijke samenleving iedereen ten goede komt. Daarom moet een oplossing vooral gezocht worden in een samenhangende visie die door iedereen gedeeld wordt, waarbij de meritocratische hiërarchie wordt ontmanteld en er meer democratische gelijkheid komt. In de geschiedenis is wel vaker zo'n appeltje geschild. In 2015 pleitte jij wel voor een nieuw democratisch systeem, maar die gedachten had je toen nog niet uitgewerkt.

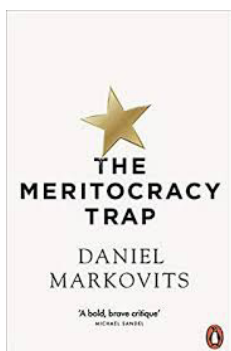
Vier jaar later heb jij hier wel wat over te vertellen. Beperkt weliswaar. Jij denkt vooral aan maatregelen gericht op onderwijs en werk en die over langere tijd worden uitgezet. Het onderwijs moet open en inclusief worden met minder competitie en strijd, ook op de goede scholen en universiteiten. Overdracht van gemeenschapsgelden naar private educatieve instellingen moet worden afgebouwd. Minder perfect onderwijs aan de elite en meer goed onderwijs in de breedte. Daarnaast is het volgens jou verstandig om belastingmaatregelen ten faveure van de middenklasse door te voeren en om het werk van die groep weer serieus te nemen, te waarderen en fatsoenlijk te betalen. Het is goed als gespecialiseerd werk, dat nu vooral ten goede komt aan een relatief kleine groep, plaats maakt voor werk dat ten goede komt aan veel mensen, werk dat door een brede groep goed geschoold personeel kan worden geleverd.

Jouw verhaal is mooie combinatie van empirische en morele analyse. Jij zet de feiten op rij, zoals niemand dat op dit terrein tot nu toe zo heeft blootgelegd (alleen al die negentig pagina's aan noten!) en vergelijkt de cijfers over tijd. Tegelijkertijd zijn het steeds morele vragen die jij oproept over de opbouw van een meer rechtvaardig maatschappelijk systeem. Ik vind wel dat jij je soms herhaalt en, in alle bescheidenheid denk ik, dat de redacteur hier een beter en toegankelijker boek van had kunnen maken. Maar ik wil het positief houden omdat ik jouw boek zo goed vind. Alles wat we aan intelligent en effectief beleid bedenken, moet gebaseerd zijn op politiek begrip. Daar begint het mee. Het begrijpen van de situatie waar we met elkaar inzitten, daar gaat het jou om.

Zo zijn er meer van die boeken die veel politieke en maatschappelijke stof hebben doen opwaaien over klassenindeling in de samenleving. Rond 1900 schreef Thorstein Veblen zo'n boek (*The Theory of the Leisure Class*) waarin hij laat zien hoe klassen tegenover elkaar staan, hoe ze via vrije tijd en hun wijze van consumptie indruk op elkaar maken en vooral hoe de rijken hun vrije tijd invullen. *The Affluent Society* van John Kenneth Galbraith, dat verschijnt in het jaar dat Michael Young het begrip meritocratie introduceert, is ook zo'n boek. Het laat zien dat er veel geld zit in de private sector, maar dat de publieke sector nog steeds heel arm is. In dezelfde tijd verschijnt *The Other America* van Michael Harrington dat zichtbaar maakt hoe een groot deel van Amerika nog steeds in bittere armoede leeft. Jouw boek hoort in dit rijtje klassieke sociaalwetenschappelijke boeken over klassen thuis met, vermoed ik, maatschappelijke impact. We gaan doorkrijgen dat meritocratische ongelijkheid niet iedereen op eenzelfde wijze dient en dat het tijd wordt dat we de meritocratische val die we met elkaar hebben neergezet gaan ontwijken. Niet omdat er winnaars en verliezers zijn, maar omdat het de rijken én de rest ten goede komt.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Markovits, D. (2019).

The Meritocracy Trap. How America's Foundational Myth Feeds Inequality, Dismantles the Middle Class, and Devours the Elite.

London: Penguin, 448 pag.

Bewust zijn van cultuur

Amsterdam, januari 2020

Beste Barend van Heusden,

“Het is niet belangrijk wat je weet, maar wie je bent door wat je weet”.

Eind jaren tachtig schreef E.D. Hirsch JR. *Cultural Literacy. What every American needs to know*. Dat boek was een enorme bestseller en zelf las ik het met interesse. In het onderwijs zou te veel de nadruk zijn komen te liggen op twee zaken: aansluiten bij de individuele ontwikkeling van leerlingen en het leren van betekenisvolle situaties. Rousseau en Dewey en hun volgelingen hadden daarvoor gezorgd. Het punt dat Hirsch vooral wilde maken was dat aandacht voor kennis, vooral gedeelde kennis, was verdwenen. Hem ging het om het opbouwen van kernkennis, een geletterde cultuur, als basis van een democratische cultuur. Dat was uit het zicht geraakt.

Jou gaan kennis en cultuur ook ter harte en die democratische cultuur is jou even lief. Alleen, jij hebt een heel ander idee hierover. Als hoogleraar Cultuur en Cognitie hou jij je bezig met cultuur en cultuuronderwijs. De laatste tien jaar trek jij, vanuit de Universiteit van Groningen en in samenwerking met Stichting Leerplan Ontwikkeling, het project *Cultuur in de Spiegel* (2010). Jij werkt aan een samenhangend perspectief op cultuuronderwijs. Je wilt leerkrachten (vooral beginnende leerkrachten) van een theoretisch raamwerk en het cultuuronderwijs van een leerlijn voorzien die bemiddelt tussen cultuur en de ontwikkeling van kinderen. Ondertussen heb jij hierover twee praktijkboeken geschreven, met jou aan het wetenschappelijke stuur en samen met Astrid Ras en Jeroen Tans die daarbij de praktijk van het onderwijs in de gaten houden. Enkele jaren geleden verscheen het boek voor het basisonderwijs (*Cultuur². Basis voor cultuuronderwijs*, 2016) en zeer recent ook een boek voor het voortgezet onderwijs (*Cultuur². Cultuuronderwijs in het VO*, 2019).

Als je cultuur in de spiegel wilt zien, moet je een antwoord kunnen geven op de vraag wat cultuur is. Een project als dit staat of valt met onderbouwing ervan, daar ben jij je van bewust. Cultuur, in welke vorm dan ook, zegt volgens jou vooral iets over hoe wij de wereld waarnemen en ervaren, wat we doen, hoe we betekenis aan dingen geven en waar we waarde aan hechten. Uiteindelijk zegt cultuur iets over de wereld, onszelf en vooral de ontmoeting daartussen. De werkelijkheid is iets dat we kennen of (nog) niet kennen en iedere keer weer relateren aan dat wat we op allerlei manieren in ons geheugen hebben opgeslagen. Als je er zo naar kijkt, kan cultuur per definitie niet iets zijn dat alleen maar vaststaat, maar ook in beweging is: product én proces. Cultuur geeft houvast en steun, dat wel, maar het geeft net zo goed vrijheid en ruimte. Daarom is cultuur meer dan kunst, literatuur, tradities of gewoonten alleen. Zij is net zo goed vormgeven van die werkelijkheid door het geheugen, door bepaalde vaardigheden te gebruiken en middelen (media zoals jij ze noemt) in te zetten die dan weer leiden tot allerlei producten. De vaardigheden en de media die jij onderscheidt hebben met elkaar te maken en daar zijn we ons niet echt van bewust, ik in ieder geval niet. Dat zien we terug, heel interessant, in zowel de individuele als de cultuur-historische geschiedenis. Dat patroon is jouw theoretisch uitgangspunt en tegelijk het praktische middel dat jij leerkrachten in handen geeft om mee les te geven. Daarmee kunnen leerlingen grip krijgen op hun wereld en zichzelf.

Het begint allemaal met waarnemen en herkennen van iets vanuit je geheugen. Waarneming wordt daarna aangevuld met verbeelding. Vervolgens geef je betekenis aan zaken en tot slot kijk je op wat meer afstand tegen de hele gebeurtenis aan. Zo lopen deze culturele vaardigheden van sensorisch/ accommodatie (waarnemen/opmerken), naar concreet (verbeelden/maken), naar motorisch/assimilatie (conceptualiseren/kiezen) en naar abstract (analyseren/ontdekken). Dat patroon, dat mij vooral aan Piaget doet denken, zien we dus niet alleen in de culturele vaardigheden maar ook in de media, de middelen waarmee we ons cultureel uitdrukken. Dat kan met het lichaam (bv. leren fietsen), voorwerpen (een fiets), taal (een verhaal over fietsen) en een grafisch model (technische tekening over een fiets).

Dat logische patroon heeft er ook voor gezorgd dat wij vier vormen van cultureel bewustzijn kennen, vier manieren om cultuur (de wereld en wij) te representeren. De ene vorm neemt vooral waar wat er gebeurt (denk aan journalistiek en geschiedschrijving), de ander gebruikt verbeelding (kunst en entertainment), een derde denkt na over concepten en wat we hiermee willen (politiek en filosofie) en een vierde vorm houdt zich bezig met hoe het allemaal in elkaar zit (filosofie en wetenschap). Dit zijn vier vormen van cultureel bewustzijn waarmee we naar de wereld en onszelf kijken en onze identiteit vormgeven.

Cultuuronderwijs, althans zoals jij dat voor ogen hebt, heeft te maken met cultureel bewustzijn. Daar leren kinderen en jongeren hoe zijzelf kunnen reflecteren op cultuur, wie zij waren, zijn en willen worden, net zoals anderen dit gedaan hebben of doen. Cultuuronderwijs is bij uitstek te plaats waar leerlingen zichzelf leren ervaren, uitdrukken, weten te positioneren en, zover dat kan, begrijpen. Je presenteert onderwerpen die leerkrachten kunnen behandelen, vaardigheden die nodig zijn en media die ze hiervoor kunnen inzetten. Cultuuronderwijs bemiddelt tussen cultuur en waar leerlingen staan en daarom is het zo nodig zicht te hebben op de ontwikkeling van het culturele bewustzijn van leerlingen. Leerkrachten verbinden hun lessen met de wereld die leerlingen kunnen representeren en de manier waarop zij verschillende media kunnen gebruiken. Op de basisschool met meer aandacht voor waarnemen en verbeelden en op het voortgezet onderwijs vooral met conceptualiseren en analyseren. De wereld van de leerling en de ontwikkeling van het culturele bewustzijn zijn niet los van elkaar te zien. Het is uitgangspunt dat leerkrachten zich kunnen verplaatsen in die wereld van de leerlingen in hun klas: wie ze zijn, hoe ze in de wereld staan en hoe ze met de wereld omgaan.

Jou gaat het erom om samenhang terug te vinden en verbinding te zoeken tussen vakken op een bepaald moment en een doorlopende leerlijn over langere tijd. Dat geldt niet alleen voor de individuele leerkrachten, maar ook voor de leerkrachten samen en de externen om hen heen die zich met cultuur bezighouden.

Hirsch ging het om de gedeelde wereld, culturele geletterdheid en onderwijs als culturele basis van een democratische cultuur. Hij ontwikkelde met collega's een lange lijst van zo'n 5000 feiten, data, bekende personen, literatuur en culturele concepten die iedereen zich zou moeten eigen maken. Jij hebt gelijk, denk ik, wanneer je stelt dat met de democratisering en het postmodernisme dit canonachtige perspectief de afgelopen decennia zijn waarde heeft verloren. Tegelijk heeft het cultuuronderwijs het moeilijk gekregen omdat het niet meer goed weet waar het om gaat. Dan krijgt dit onderwijs het moeilijk ten opzichte van andere vakken die in deze tijd minder moeite hebben om hun plaats op te eisen.

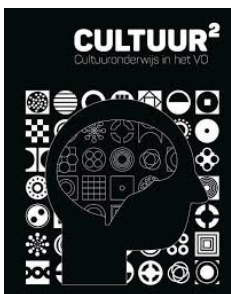
Door cultuur in de spiegel te zien en het te onderheien, wil je het vak zijn kracht teruggeven. Net als kennis over de Natuur, over het Leven en het Gedrag hoort Cultuur thuis in het onderwijs. In het onderwijs behoort je te leren wat cultuur is, hoe zij is ontstaan, zich heeft ontwikkeld en hoe zij is opgebouwd. Cultuur is voor jou de natuurlijke omgeving waarin iedereen leeft en die moet

je leren kennen. Als je daar kennis van neemt en dit zelf leert vormgeven en maken, word je sterker. Met cultuuronderwijs leren we onszelf en de ander ook nog eens beter kennen en begrijpen, waardoor je begrip opbouwt. Tot slot zijn er in de moderne samenleving grote verschillen in cultuur en cultureel bewustzijn en het moderne cultuuronderwijs leert leerlingen met deze verschillen omgaan.

De boeken zien er mooi uit. Ze zitten vol met praktijkvoorbeelden en suggesties voor lessen in het basis- als ook het voortgezet onderwijs die direct aansluiten bij de uitgangspunten. Ik heb beide boeken de afgelopen weken achter elkaar gelezen en dat is net wat te veel. Want als je dat doet, kom je veel herhalingen tegen. Maar het zijn ook praktijkboeken, geen leesboeken. Ik hoor het je zeggen. In een bepaald opzicht is het wel een SLO-boeken geworden, met net te veel schema's en onderverdelingen. Allicht goed voor een praktijkboek, maar minder prettig voor een lezer. Jammer vind ik ook dat in het boek op geen enkele manier aan literatuur wordt gerefereerd, terwijl ik op verschillende plaatsen wel benieuwd ben naar waar deze interessante inzichten vandaan komen. Hou mij ten goede, er blijven nog zoveel interessante inzichten over. Toch hoop ik wel dat je er ooit nog eens een mooi boek over schrijft.

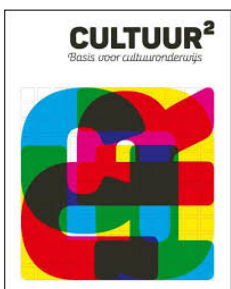
Wie op reis gaat, begint zich te oriënteren en zorgt voor een goede uitrusting, schrijf jij ergens in een van deze boeken. Omdat ik vaak met jou op reis ben geweest, weet ik uit eigen ervaring maar al te goed dat jij dat belangrijk vindt. Op deze reis heb jij in ieder geval voor een goede uitrusting gezorgd en ik hoop dat deze reis nog lang niet is afgelopen. Ik hoop dat jij cultuur nog lang in de spiegel blijft zien.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Van Heusden, B., Rass, A. & Tans, J., (2019).
Cultuur². Cultuuronderwijs in het VO.
Groningen: University of Groningen Press, 127 pag.

Van Heusden, B., Rass, A. & Tans, J., (2016).
Cultuur². Basis voor cultuuronderwijs.
Assen: Van Gorcum, 156 pag.

Heusden, B. van (2010).

Cultuur in de spiegel. Naar een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs.

Groningen: Rijksuniversiteit Groningen., 9 pag.

PS: Ik kon het niet laten jou alleen aan te schrijven omdat jij mij er natuurlijk vaak over hebt verteld. Wil je Astrid en Jeroen ook feliciteren met dit resultaat? Graag.

Terugslaan

Amsterdam, februari 2020

Beste Diana Ravitch,

Bijna tien jaar geleden schreef jij voor *The Wall Street Journal* (9 maart, 2010) een artikel dat toen bij veel mensen in jouw omgeving de wenkbrauwen deed fronsen: *Waarom ik mijn mening over onderwijsvernieuwing veranderde*. Je schrijft daarin dat je sinds 1975 onderwijshistorica bent en diverse boeken hebt geschreven over onderwijsgeschiedenis. Daarbij ging het jou vooral om de noodzaak om kennis en inzichten van leerlingen te versterken over geschiedenis, literatuur, geografie, wetenschap en burgerschap. Jarenlang verdedig jij het belang van heldere standaarden in het onderwijs, vind je vrije schoolkeus belangrijk en zie je de kracht in van speciale charterscholen. Met die achtergrond word je uitgenodigd om op het ministerie van Onderwijs te gaan werken in de regering van George H.W. Bush. Nieuwe strategieën die bij jouw denken aansluiten en die jij mede vormgeeft, zien er in beginsel veelbelovend uit, maar pakken in de loop van de jaren desastreus uit. Meer en meer raak jij teleurgesteld hierover.

Hoe anders dan jij gehoopt had, ziet het er in 2008 uit wanneer 35% van de scholen gekarakteriseerd wordt als zwakke scholen, een percentage dat met het jaar toeneemt. Het wordt jou duidelijk dat dit nieuwe perspectief een nachtmerrie is voor het Amerikaanse onderwijs, dat het gemeenschappen afbreekt, ervoor zorgt dat scholen op grote schaal worden gesloten, docenten worden afgerekend en ontslagen en leerlingen eindeloos nietszeggende testen voorgelegd krijgen. Tegelijkertijd komen nieuwe machtige partijen het onderwijs binnengestapt. Zij weten dit varkentje wel te wassen. Al de maatregelen hebben dan misschien positieve effecten op een heel klein deel van de populatie maar veel vaker geen of negatieve effecten op het overgrote deel (97%) van de leerlingen. Dit beleid zorgt niet voor een nieuwe generatie met meer kennis die beter is voorbereid op de verantwoordelijkheden van de moderne burger.

Wanneer dat tot je doordringt, verander jij van mening en schrijf je met een hele andere pen. Dat artikel dus en in datzelfde jaar (2010) verschijnt *The Death and Life of the Great American School System* en een paar jaar later (2014)

The Reign of Error. The Hoax of the Privatization Movement and the Danger to America's Public School. Je laat zien wat er in het publieke onderwijs gebeurt en je wordt daarnaast een publiek figuur die op tv verschijnt, mee demonstreert, leraren toespreekt en vele stukken voor kranten en tijdschriften schrijft. In 2019 komt nog *The Wisdom and Wit of Diana Ravitch* uit met artikelen uit kranten en tijdschriften gedurende de laatste tien jaar. Onlangs schreef ik jou daarover terug (*Publiek Goed*, oktober 2019). Nu is er alweer een nieuw boek van jou uit: *Slaying Goliath. The Passionate Resistance to Privatization and the Flight to Save America's Public Schools.* Ook hier verdedig jij dat openbare Amerikaanse onderwijssysteem dat verbonden is met gemeenschappen, ouders, leerkrachten en leerlingen. Jij bent de stem van publiek onderwijs in Amerika en weet en voelt dat iemand daarvoor moet opkomen.

Ten tijde van het presidentschap van Ronald Reagan kwam het Ministerie van Onderwijs met het rapport *A Nation at Risk: The Imperative for Educational Reform* waarvan de geest tot vandaag de dag doorwerkt in het Amerikaanse onderwijs. Een groot deel van de maatschappelijke ellende, zo staat in dat rapport, is toe te schrijven aan een falend publiek onderwijssysteem en nauwelijks onderbouwd wordt dat publieke onderwijs van alles in de schoenen geschoven. Het onderwijs wordt na dit rapport, schrijf jij weer in jouw nieuwe boek, een nationale politieke voetbal waar iedereen tegenaan gaat schoppen. Van links tot rechts kijkt men strenger aan tegen de ontwikkeling van kinderen en breed wordt het idee gedeeld om scholen en leerkrachten op resultaten af te rekenen. Reagan, Pa Bush, Clinton, zoon Bush, Obama tot en met Trump (zes administraties op rij) doen dat, net als hun staatssecretarissen Margaret Spellings, Arne Duncan (wat zal hij vaak over jou gedroomd hebben) en Betsy de Vos. Nieuwe standaarden en testen zorgen voor het kader, waarbij het hele onderwijsbeleid van de laatste decennia, van *No Child Left Behind*-beleid tot en met *Race to the Top en Every Student Succeeds Act*, dezelfde geest ademt: regio's, scholen, leerkrachten en leerlingen die niet voldoende resultaten halen, moeten worden gestraft, financieel dan wel met sluiting, ontslag of verwijdering.

Op dat falend onderwijssysteem en dat gebrek aan resultaten heeft een hele groep Ontwrichters wel een antwoord. Met hun expertise in het opzetten van miljardenbedrijven gaan zij zich uitgebreid met het onderwijs bemoeien. Zij willen het onderwijs opnieuw uitvinden, zoals ze met hun bedrijf ook succesvol iets nieuws hebben uitgevonden. De marktgerichte benadering doet haar intrede. Iedereen is te vervangen, desnoods door machines, iedereen kan lesgeven, iedereen kan een school runnen en iedereen kan onderwijsbeleid maken. Maar niet iedereen weet dat goed te sturen. Zij wel.

Jij noemt een heel rijtje Ontwrichters, te lang om hier allemaal te herhalen. Maar natuurlijk horen Donald Trump en zijn staatssecretaris Betsy de Vos daarbij, maar ook heel veel andere Republikeinen en Democraten. Ze zitten in de filantropie, komen uit de vrije markt of ze zijn of waren hedge hunters. Bekende mensen als Bill Gates, de Walton familie, Michael Bloomberg, de Koch broers en Mark Zuckerberg horen daarbij. Ze hebben grote sommen geld met hun bedrijven verdiend en steken nu grote bedragen in het onderwijs. Niets voor niets natuurlijk want zij zijn gewend met hun geld resultaten te behalen. De een investeert in monitoring en testen van leerresultaten, de ander ondersteunt speciale charterscholen buiten het openbaar onderwijs om en dan zijn er Ontwrichters die inzetten op de vrije onderwijskeuze. Dit alles ondersteund door organisaties als Teaching for America en door media als Fox News en The Wall Street Journal.

Je beschrijft hoe het onderwijs in Washington DC, Chicago, Florida, Pennsylvania, Michigan, maar ook in Massachusetts en Connecticut verandert. Vooral ook laat je zien welke grote schandalen hierdoor worden veroorzaakt. Dit is geen reformbeweging volgens jou, dit is het ontwrichten van het grote Amerikaanse openbare onderwijssysteem.

Jij hebt een Amerikaans boek geschreven en een Amerikaans boek is niet af als er geen duidelijke tegenpartij is. Tegenover de Ontwrichters staat het Verzet waar leraren, studenten, ouders, grootouders en religieuze leiders toe behoren. Zij die weten dat het openbaar onderwijs de basis is van een democratische samenleving. Zij hebben niets op met de privatisering van het onderwijs en de gestandaardiseerde testen. Hun gaat het om professionalisering van het onderwijs, middelen beschikbaar stellen, plezier in leren en lesgeven teruggeven, de waarde van kennis en zij snappen dat de sociale omgeving van het onderwijs van invloed is op de kwaliteit. Zij hebben natuurlijk niet het geld maar wel de passie en de overtuiging. Hiertoe behoren mensen als Linda Darling-Hammond, Yong Zhao, Anthony Cody, Deborah Meier en al die andere lokale onderwijsdirecteuren, leerkrachten, bestuurders en bloggers. Zij brengen feiten en bewijzen naar voren dat die standaardtesten, lerarenevaluaties, de snel opgeleide leerkrachten en de privatisering helemaal niet werken. Je laat zien hoe leerkrachten en studenten succesvol demonstreren en in verzet komen in New York City, Rhode Island, Seattle, Virginia, Oklahoma en Arizon. Je laat zien hoe deze groep terugslaat. Zij hebben niet het geld zoals de Ontwrichters dat wel hebben. Maar uiteindelijk is democratie niet te koop. Jij vraagt je af hoe het denken en doen van Franklin, Lincoln en King weer zijn te cultiveren in Amerika, van mensen die misschien helemaal niet zo goed waren in die testen (terwijl die jongens en meiden van Enron daar allicht heel goed in waren).

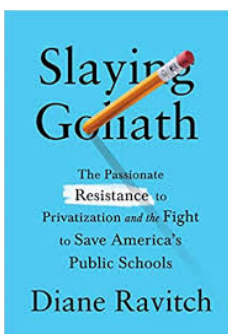
Hoe verslaat David Goliath? Goliath is sterk, ervaren en goed bewapend. David daarentegen is klein, jong en slecht bewapend. Maar David heeft zijn slinger en weet Goliath goed te treffen. In de geschiedenis hebben deze twee vaak tegenover elkaar gestaan en David heeft wel vaker zo'n gevecht gewonnen. Die fabel spreekt jou aan en volgens jou, ik kan dat zelf niet heel goed beoordelen, is het Verzet aan de winnende hand en gaan de Ontwrichters zo'n beetje door hun knieën. Zij geven grote bedragen uit aan hun eigen projecten, maar zorgen ze er ook voor dat er weinig aan onderwijs wordt uitgegeven, nemen ze de professionalisering niet serieus en willen ze niet investeren in de sociale omgeving waarbinnen dat onderwijs zich moet verhouden. Het grote succes van de Ontwrichters blijft uit.

Zoals de recente geschiedenis laat zien is de lichte aanpak met doortastende politieke actie de beste formule voor het Verzet tegenover de plunderende Ontwrichters. Ouders willen dat hun kind les krijgt van een leraar die hen ziet, met hen praat, die naar ze luistert, die hen kent en over een langere tijd voor hen zorgt. Die markttaal van de Ontwrichters werkt niet in het onderwijs. De taal van Dewey, die jou zo lief is, dat leergemeenschappen voor kinderen opkomen zoals ouders voor hun eigen kinderen opkomen, is een betere basis voor onderwijs en democratie. Onderwijs dient niet ten onder te gaan aan libertaire doelen. Voor democratie heb je passie nodig, betrokkenheid en moet je de waarde inzien van goed onderwijs.

In dat hele krachtenveld ben jij natuurlijk zelf vooral die kleine David die de slinger oppakt tegen Goliath. Meer dan tien jaar nu ben jij de stem van dat Verzet. Niemand die dat in de onderwijsdiscussie duidelijker, vasthoudender en overtuigender doet dan jij. Jij voelt die verantwoordelijkheid ook nog eens; wat een kracht. Maar stilletjes hoop ik ondertussen ook dat je weer de tijd en de rust krijgt om te laten zien hoe dat onderwijs van het Verzet eruit ziet, hoe dat verbonden is met die rijke democratische geschiedenis en hoe het kinderen en jongeren voor wil bereiden op de moderne tijd.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Ravitch, D. (2020). *Slaying Goliath. The Passionate Resistance to Privatization and the Fight to Save America's Public Schools.* New York: Alfred A. Knopf., 352 pag.

Kapitale ideeën

Amsterdam, maart 2020

Beste Thomas Piketty,

Je bent hoogleraar economie aan de Parijse École des Hautes Études en Science Sociales. Daar werkten voorheen ook vooraanstaande historici van de Annales school, Braudel en LeGoff bijvoorbeeld. Als ik jouw boeken lees, denk ik steeds aan hen. Het zal wel komen door de gelaagde en structurele mentaliteitsgeschiedenis die jij bedrijft, de long durée. Daarbij betrek je niet alleen economische en historische kennis, maar net zo goed sociologie, statistiek, demografie, politicologie en filosofie. Dit alles om, in jouw geval, maatschappelijke ongelijkheid te begrijpen. In *Kapitaal in de 21ste eeuw* deed je dat al zo. Dat boek gaat over ongelijkheid in de moderne wereld en maakte jou in één klap wereldberoemd. Daar laat je zien dat het welvaart en gelijkheid niet altijd automatisch verbeteren. De ontwikkeling daarvan kent een grillig patroon en is afhankelijk van de keuzes die we zelf maken. Om ongelijkheid goed te begrijpen, is het goed niet alleen naar het inkomen van mensen te kijken, maar tegelijk naar het vermogen dat ze hebben opgebouwd. Als je al vermogen hebt opgebouwd, dan groeit dat sneller dan de economie er in zijn algemeenheid op vooruitgaat. In mijn jonge jaren heb ik genoeg Monopoly gespeeld om dit goed te begrijpen.

Najaar 2019 kwam in jouw eigen land jouw nieuwe boek uit en deze maand verscheen het ook in mijn eigen land: *Kapitaal en Ideologie*. Dit keer rek je tijd en ruimte veel verder op. Je laat zien hoe ongelijkheid vorm krijgt op verschillende momenten in de geschiedenis, van de oudere driestandenmaatschappijen tot en met onze huidige samenleving van hyperkapitalisme. Dit keer heb je niet meer alleen oog voor de rijke, met name westerse landen. Nu krijgen ook ontwikkelingen in landen als India, China, Rusland, Haïti en Ivoorkust een plaats. In dit nieuwe, indrukwekkende boek wil je beter begrijpen hoe ongelijkheid tot stand komt en welke ontwikkelingspaden er te onderscheiden zijn.

Net als Braudel en LeGoff gaat het jou om een mentaliteitsgeschiedenis die bij jou ideologisch en politiek van aard is; want als jij iets hebt geleerd van

die lange zoektocht is het wel dat alle maatschappelijke en politieke onderwerpen die ons bezig houden sociale en historische constructies zijn. Ze hangen altijd samen met het wettelijke, fiscale, onderwijs- en politieke systeem waarvoor in een samenleving wordt gekozen. Echter, anders dan die voorgangers aan jouw universiteit wil jij die constructies en legitimaties niet alleen begrijpen, maar er zelf ook een slinger aan geven.

In het eerste deel van jouw boek laat je zien hoe de belangrijke oude stelsels eruit zien en waar ze op gebaseerd zijn. Je analyseert driestandensamenlevingen in Frankrijk en andere Europese landen die hier rond 1000-1100 tot stand komen. In deze sociale constructie, die in andere delen van de wereld al eerder tot stand was gekomen, wordt alles op lokaal niveau geregeld. De geestelijkheid is de religieuze en intellectuele elite die de spirituele macht heeft, de adel is de militaire elite die verantwoordelijk is voor veiligheid en maatschappelijke orde. Dan is er nog de derde laag van werkenden, van boeren en ambachtslieden, die voor het voeden, kleden en voortplanten zorgt. Het percentage van de eerste twee lagen in de samenleving neemt over de tijd langzaam af. Maar al die tijd worden eigendom en regale functies lokaal georganiseerd en hebben de drie standen elkaar nodig.

Rond 1800 ontstaat de bezitterssamenleving met een, wat jij noemt, propriëtaristische ideologie waarin de individuele emancipatie en het recht op eigendom aan de ene kant en de regale rechten van de staat aan de andere kant van elkaar worden gescheiden. De bezitterssamenleving wordt in het ene land snel, in het andere geleidelijk opgebouwd. Tegelijkertijd worden met financiële en militaire mogelijkheden de contacten met andere continenten verder aangehaald. Slavenstaten kenden we al veel langer, maar met het individuele recht op eigendom worden deze nu vanuit de welvarende landen elders opgebouwd. In die slavenstaten ontstaat extreme ongelijkheid en jouw beschrijving van Haïti en Santo Domingo (90% is slaaf en krijgt 20% van de jaarlijkse opbrengsten) is schrijnend. Wanneer halverwege de negentiende eeuw slavernij wordt afgeschaft, valt natuurlijk vooral de compensatie voor de individuele slavenhandelaren op, die jij plaatst binnen de ideologie van de bezitterssamenleving. Slavenstaten worden na de afschaffing van slavernij tot koloniën omgebouwd –met gloriejaren voor de Tweede Wereldoorlog- en na de oorlogsjaren definitief afgebroken.

Dan is de twintigste eeuw al lang begonnen. Er ontstaat een crisis in de bezitterssamenleving die natuurlijk te maken heeft met wereldoorlogen, revolutie en crisis, met vernietiging, onteigening en inflatie. De discussie radicaliseert en het systeem transformeert. In de West-Europa zien we dat aan

het begin van de twintigste eeuw de inkomens van de 10% meest verdienenden gemiddeld 50% van het totale nationale inkomen omvat. In de jaren 1950-1980 daalt dat naar 30% en na 2000 neemt het weer toe naar 35%. Amerika laat eenzelfde trend zien, maar daar is de ongelijkheid aan het begin juist kleiner en de laatste jaren is het verschil daar groter geworden. In beide gebieden zien we dat de verschillen in eigendommen begin 1900 bijzonder hoog zijn, dat de verschillen tot 1980-1990 dalen om daarna weer te stijgen. De opbouw van progressieve belastingen, waar in Amerika en het Verenigd Koninkrijk mee wordt begonnen, valt op. Dat geldt in deze periode ook voor de opmars van de fiscale en sociale staat, de opbouw van het sociaal rechts- en zekerheidstelsel en het universeel onderwijssysteem. De sociaaldemocratische samenleving ontstaat in de rijkere landen en over deze gouden periode (1950-1980) ben je enthousiast.

In die twintigste eeuw ontstaan ook communistische en postcommunistische samenlevingen in Rusland, Oost-Europa en China. Het communisme was natuurlijk de tegenpool van de bezitterssamenleving en alle individuele eigendom wordt hier tot een minimum beperkt. Hier ontstaat een staat van kruimeldieven die in alle opzichten als mislukt moet worden beschouwd. Tegen een samenleving waar 5% van de mensen gevangen zit, kun je alleen maar negatief aankijken. Dat is voor jou duidelijk. Na het echec van het grote Sovjetregime ontstaat een systeem dat volgens jou wordt beheerst door oligarchen en extreme individuele rijkdom, gegraai uit de staatskas en verduisteringspartijen. Oost-Europese landen komen bij Europa, terwijl China in 1980 al met een autoritaire gemengde economie een andere weg had ingeslagen. Daar is ondertussen het ongelijkheidsniveau vergelijkbaar met Amerika, ook al blijft veel hierover onduidelijk.

In onze eigen westerse landen hadden we met de val van het communisme geen geloof meer in sociaaleconomische rechtvaardiging van de samenleving en zijn we vooral geïnteresseerd in het definiëren van onze grenzen en onszelf. Er ontstaat een hyperkapitalisme dat in dit informatie- en datatijdperk en globalisering modern aandoet, maar tegelijk zo archaisch en ouderwets van karakter is.

Wat jij met al jouw beschrijvingen en analyses vooral duidelijk wilt maken is dat de oudere samenlevingen net zo goed als de moderne samenlevingen steeds weer voor de keuze staan om richting te geven aan gelijkheid en ongelijkheid, antwoord te geven op de vraag hoe individuele belangen en algemeen welzijn van elkaar zijn te onderscheiden en om te definiëren hoe het systeem gelegitimeerd, geloofwaardig en geïnstitutionaliseerd behoort te worden.

Na 1980 ontstaan er voorzichtig nieuwe scheidslijnen binnen de westerse samenlevingen. Een duidelijke klassenstructuur, voorheen zo herkenbaar, maakt plaats voor meerdere elites die elkaar afwisselen. De ene keer zijn de hoogopgeleiden aan de macht (brahmaans links), de andere keer hebben mensen met geld en vermogen (zakelijk rechts) het voor het zeggen. De kansarmen komen aan de zijkant te staan en voelen dat ook zo. Daar staan ze open voor ideeën van nationalisme en populisme. Het is, volgens jou, nodig dat de mensen aan de zijkant weer vertrouwen krijgen en dat er nieuwe gemeenschappelijke rechtvaardigheidsnormen komen voor sociaal handelen. Jij bent niet zozeer geïnteresseerd in algemene principes van rechtvaardigheid. Jou gaat het om de samenleving waarin we leven en de problemen waar wij mee te maken hebben, hoe oplossingen in beleid kunnen worden uitgewerkt en de rol van instituties daarbij. Jij presenteert jouw idee van een eigentijds socialisme dat nadruk legt op een participatieve en egalitaire democratie. Bij jou telt iedereen en jij wilt dat zoveel mogelijk mensen aan die samenleving deelnemen. Eigendom zou niet zozeer permanent, maar veelmeer tijdelijk en vloeiend moeten zijn. Het wordt tijd dat er weer meer werk wordt gemaakt van progressief belastingstelsel; niet alleen qua inkomen, net zo goed voor eigendom en erfrecht. Uitgebreid ga je in op emancipatie via onderwijs en het belang van kennisoverdracht. Met onderwijsongelijkheid zijn we de laatste jaren nogal hypocriet omgegaan. Beleid om onderwijsachterstanden weg te halen is eerder een kleine pleister voor het bloeden dan dat het de grote ongelijkheid aanpakt. Jij doet concrete voorstellen die bij de opbouw van een meer participatief en egalitair systeem gebruikt kunnen worden. In de latere hoofdstukken van jouw boek ga je daarbij uitgebreid in op wat er politiek gebeurt en hoe dat ongelijkheid beïnvloedt. Op zich interessant allemaal, maar het voelt onevenwichtig aan.

Met de klimaatopwarming van de aarde vormt de toenemende ongelijkheid volgens jou de grootste uitdaging waar we nu voor staan. Ik denk dat je hierin gelijk hebt. Als een nieuwe Marx plaats jij ideologie in het centrum van jouw denken, dit keer losgekoppeld van onontkoombare wetmatigheden. Misschien heb je wel zoveel bladzijden (allicht te veel) nodig om vooral dat duidelijk te maken. Bij jou is het niet meer de materiële basis van de samenleving die de lijn van de geschiedenis bepaalt, maar het zijn de ideeën.

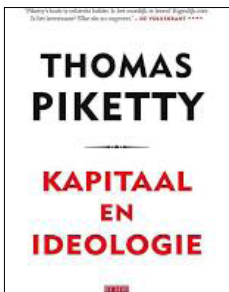
Je kent jouw eigen beperkingen en ondanks dat je duidelijk bent over wat jij wilt, wil je niets opleggen maar alleen maar bijdragen aan de ontwikkeling van ideeën over rechtvaardigheid. Een ideologie bouw je niet in je eentje op, want die ontwikkelt zich gedurende de tijd door kennis en ervaring, door respect voor de ander, discussie en democratie. Aan dat gesprek en die discussie wil je actief meedoen. Met de analyse van de eeuwigdurende ideeënstrijd en de presentatie van jouw eigen ideeën wil je de lezer vooral

helpen bij het aanscherpen van zijn eigen gedachten over gelijkheid en ongelijkheid. Uiteindelijk wil je na zoveel bladzijden niets anders dan belangstelling en interesse wekken voor een onderwerp dat ertoe doet.

In mijn eigen land wordt, in de maand dat jouw boek uitkomt en er zoveel gebeurt dat jouw onderwerp raakt, de boekenweek gevierd. Die week staat dit keer in het teken van rebellen en dwarsdenkers die ons aanzetten tot lezen en ons voorstellingsvermogen vergroten. Voor mij ben je bij uitstek zo'n dappere dwarse denker die aan dat vermogen morrelt. Ze hadden deze maand jouw boek aan alle lezers cadeau moeten doen.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Piketty, T.(2020).

Kapitaal en ideologie.

De Geus-Singel Uitgeverijen: Amsterdam, 1136 pag.

Mogelijkheden voor onze kleinkinderen

Amsterdam, april 2020

Beste Daniel Susskind,

Ten tijde van de Grote Depressie (die andere grote wereldcrisis, onderhand bijna honderd jaar geleden) schreef John Maynard Keynes het essay *Economic Possibilities for our Grandchildren* (1930). Dat artikel ken jij maar al te goed. In dat artikel kijkt Keynes de toekomst in en vraagt zich twee dingen af: hoe ziet het economische leven er over honderd jaar uit en welke mogelijkheden hebben onze kleinkinderen dan? Keynes is een optimist, ook al sluit hij oorlog niet uit. We leven, volgens hem op dat moment, in een moderne tijd met vele mogelijkheden. Die hebben we vanaf de zestiende eeuw gecreëerd met de opbouw van kapitaal en verder vormgegeven met behulp van wetenschap en technologische innovatie, zeker vanaf het begin van de negentiende eeuw. Dat kon met de inzet van diverse nieuwe grondstoffen, chemische industrie, automatisering en nieuwe productiemethodes. Ook hebben mensen als Newton, Darwin en Einstein en vele anderen daaraan bijgedragen. De economie zal er volgens Keynes sterk op vooruit gaan en die vooruitgang in levenspeil schatte hij behoorlijk goed in.

Tegelijkertijd stelde hij vast dat ons veel werk uit handen genomen gaat worden. Er ontstaat zelfs een technologische werkloosheid, maar in het algemeen hoeven we hier helemaal niet zo negatief over te denken. Want wellicht hoeven we niet meer zo lang te werken, behoort een vijftienurige werkweek tot de mogelijkheden en zijn we iedere dag misschien wel met middageten thuis. Keynes' blik in de toekomst is niet op rijkdom gericht. Hem gaat het om het kunnen leiden van een goed leven en hij hoopt dat we naast het beperkt werken onze vrije tijd volop en zinvol weten te gebruiken. Dat minder werken schatte Keynes overigens wel behoorlijk slecht in, want we werken ons met z'n allen nog steeds behoorlijk kapot. Wat kunnen we, nu wij ondertussen bijna in de toekomst van Keynes leven, nog meer zeggen over werk, technologie en automatisering? Wat betekenen ze voor ons en voor onze eigen toekomst? Hoe kunnen wij hier het beste mee omgaan en waar moeten wij aan denken? In jouw nieuwe boek *A World Without Work. Technology, Automation, and How We Should Respond* ga jij op die vragen in.

Niet iedereen is altijd maar enthousiast geweest over technologie en automatisering en angst daarvoor is helemaal niets nieuws. Jij laat in jouw nieuwe boek zien dat er daarom al tijdens de Industriële Revolutie machines en huizen in brand werden gestoken en niet iedereen aan de kant stond van de uitvinders. Ook bekende wetenschappers en politici delen deze angst, zoals Obama recent nog tijdens zijn afscheidsspeech. Iedereen ziet wel dat technologische vooruitgang de wereld van arbeid enorm beïnvloedt. Machines nemen het werk van mensen over en zorgen er tegelijk voor dat die mensen andere taken kunnen uitvoeren. Met de technologie en de automatisering neemt de productie toe, groeit de economie enorm en transformeert deze ook nog eens. Uiteindelijk ontstaat er volgens jou een Tijdperk van Arbeid waarin technologie en automatisering meer opleveren dan kwaad doen, weliswaar voor de een meer dan voor de ander en op het ene moment meer dan op het andere moment.

Machines moeten het werk van mensen ondersteunen en gaan in ontwerp meer en meer op mensen lijken. Dat verandert wanneer grote databestanden worden ingelezen, van informatie wordt geleerd, de computers sterker worden en met de kracht van kunstmatige intelligente de beste keuzes kunnen worden gemaakt. Machines worden bijna volwassen nu ze zelf taken kunnen uitvoeren en hun eigen regels kunnen volgen. De mens zit al lang niet meer comfortabel alleen bovenop zijn eigen berg.

Machines kunnen nog steeds niet alles, ze kunnen wel steeds meer. Je hoeft tegenwoordig alleen maar bij een boer op bezoek te gaan om vast te stellen hoe dat werk totaal is veranderd. In Japan wordt al 90% van het gewas met drones bespoten. Amazon werkt al met 100.000 robots en 80% van het werk in de auto-industrie wordt met robots uitgevoerd. In Engeland is er een bedrijf dat ervanuit gaat dat het in de nabije toekomst huizen kan bouwen zonder mensen op de bouwplaats. Met de nieuwe technologie verandert niet alleen het handwerk maar ook het denkwerk; rechters die gebruik maken van geautomatiseerde risicoschattingen, medici die met behulp van slimme algoritmes diagnoses vaststellen en leerkrachten die digitaal worden ondersteund bij het lesgeven. Machines beschikken zelfs over affectieve capaciteiten, zoals blijkt bij het vaststellen van leugens in rechtbanken.

De nieuwe ontwikkelingen liggen vooral op het gebied van machine learning en kunstmatige intelligentie en de vooruitgang hier is enorm. Zo groot zelfs dat jij je heel serieus afvraagt of er in de toekomst wel genoeg werk is voor mensen. Keynes was niet zo bang voor die technologische werkloosheid, jij bent somberder over onze eigen toekomst. Jij bent ervan overtuigd dat het tot nieuwe vormen van werkloosheid zal leiden. Niet direct, maar langzaam. Aan

de bovenkant zullen er niet genoeg mensen zijn, omdat het werk daar te ingewikkeld is voor de meesten. Aan de onderkant willen niet heel veel mensen werken. Voorlopig kan niet alles door machines worden uitgevoerd en zijn er nog steeds mensen nodig. De laatste 300 jaar werd er bij alle nieuwe technologische ontwikkelingen steeds weer nieuw werk gevonden voor mensen. Het is volgens jou geen garantie dat dit ook in de toekomst het geval zal zijn. Want als machines steeds slimmer worden, waar jij terecht van overtuigd bent, dan kan het niet anders dan dat ze mensen van hun werkplek wejagen. Misschien dat het niet zo snel gaat, maar het probleem van een wereld met minder werk is wel een serieus probleem en vraagt om goede antwoorden.

Jouw boek begint heel mooi wanneer jij de wereld van zo'n honderd jaar geleden beschrijft met het paard in een centrale rol. In steden als New York en Londen werd alles met paarden gedaan en zij bepaalden het straatbeeld. Dat is natuurlijk veranderd en de paarden staan nu gedwee in de wei. Misschien kunnen wij, mensen, ook wel eens aan de zijlijn terechtkomen. Overdreven misschien, maar je zet mij in ieder geval met deze gedachte wel aan het denken. Natuurlijk, wij hoeven ons niet zo snel aan de kant te laten zetten. Die toekomst ligt niet vast en is in ieder geval voor een deel van onszelf afhankelijk. Echter, het is wel tijd om over onszelf, technologie en automatisering na te denken en over de zaken die hiermee samenhangen, zoals ongelijkheid, onderwijs, de overheid, de bedrijven, maar ook over de betekenis van werk.

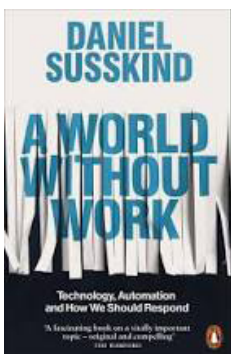
In ieder geval is het volgens jou nodig om het probleem van ongelijkheid serieus te nemen. Keynes ging ervanuit dat iedereen zou delen in die wereld van toenemende welvaart. Nu jij terugkijkt op de laatste honderd jaar ben jij veel minder optimistisch en weet je dat het nodig is om ons te bekommeren over de onderklasse, voor wie er straks misschien wel helemaal niks overblijft. Onderwijs is belangrijk en het is goed om na te denken over wat we onderwijzen, hoe we dat doen en wanneer. Meer onderwijs is in deze tijd echter niet voor alles de oplossing, zoals het op eerdere momenten in de geschiedenis wel was. Voor de overheid is er allicht niet zozeer een rol weggelegd in de productie van welvaart. Dat is het werk van individuen en bedrijven. Die overheid heeft echter wel degelijk een rol te spelen in de verdeling van welvaart en in het bij elkaar houden van de samenleving. De grote bedrijven hadden in de twintigste eeuw vooral economische macht en in onze tijd hebben die grote bedrijven (die in omvang alleen maar kleiner zijn geworden) meer en meer politieke macht gekregen. Volgens jou is het goed om hier een soort politieke en morele tegenkracht te ontwikkelen.

In die wereld waarin er minder werk is, blijft er een vraagstuk over dat niet alleen economisch van aard is. Hoe zorgen we ervoor dat mensen betekenis geven aan het werk dat ze doen? Voor de rotbanen van sommige mensen is dat lastig. Bovendien helpt de meritocratische gedachte ons hier niet, zeker niet als je aan de onderkant van de ladder staat en denkt dat het falen aan jouzelf ligt. Het is goed als we ons bewust zijn van de betekenis van werk voor mensen. Laten we daar niet de hele oplossing zoeken, zo stel jij voor. In ieder geval komt er een wereld aan met minder betaald werk en belangrijk is wat kunnen mensen met meer vrije dagen en zonder werk dan kunnen doen. In het onderwijs kunnen we de jeugd voorbereiden op werk en daarnaast op vrijetijdsbesteding. Je daagt uit om daar met elkaar over na te denken en dit breed te zien. Het laatste deel van jouw boek is een speculatief deel en dat kan niet anders als je over de toekomst nadenkt.

Je gaat in jouw boek in op verschillende aspecten en laat zien wat er in de wereld gebeurt en wat de gevolgen zijn. Jij laat ook zien hoe anderen over dit vraagstuk hebben gedacht. Het is een goed onderbouwd toekomstbeeld ook al zijn de oplossingen niet nieuw en vind ik dat de opbouw van jouw boek strakker had gekund. Jij wilt dat ik, een gemiddelde lezer, ga nadenken over technologische vooruitgang, de consequenties ervan en hoe dat alles samenhangt met ongelijkheid, macht en betekenis. En je wilt vooral dat ik na ga denken over een wereld met mogelijkheden voor onze kleinkinderen.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Susskind, D.(2020).

A World Without Work. Technology, Automation, and How We Should Respond

Penguin Books Ltd: London, 336 pag.

Laten we elkaar groot maken

Amsterdam, mei 2020

Beste Abhijit Banerjee en Esther Duflo,

Ondertussen is het alweer bijna tien jaar geleden dat jullie boek *Poor economics: A Radical Rethinking of the Way to Fight Global Poverty* uitkwam. Als hoogleraren ontwikkelingseconomie aan het MIT in Amerika houden jullie je vooral met de economie van arme mensen bezig, zeg maar de mensen die leven van minder dan twee euro per dag. Tegen die 700 miljoen armen in de wereld wordt vaak simpel en zonder respect aangekeken. Dat kan, dat móet heel anders, daar zijn jullie wel van overtuigd. Beter begrijpen, daar begint het mee. Daarom willen jullie weten hoe deze arme mensen met hun financiën, voedsel, gezondheid, onderwijs en gezinsplanning omgaan, hoe hun dagelijks leven in al z'n complexiteit en rijkdom in elkaar zit. Alleen maar in grote en omvattende ideeën denken brengt ons niet verder. Dat lukt alleen als we steeds kleine stapjes durven te zetten, daarop terugkijken, van fouten willen leren en het beter willen doen. In dat boek zijn jullie kritisch over jullie eigen economische discipline. Die doet volgens jullie zelf arm aan, omdat ze alleen maar belangstelling heeft voor groei en consumptie en die beperkte wereld ook nog eens in ingewikkelde modellen en methoden wil vatten.

Na dat boek besteden jullie al jullie tijd aan vele experimentele studies in alle delen van de wereld, vanuit dat wereldwijde netwerk van honderden 'randomista's' dat jullie hebben opgezet. Die noeste experimentele arbeid legt jullie geen windeieren, want eind 2019 ontvangen jullie samen met Michael Kramer (Harvard University) voor dat originele werk de Nobelprijs voor de economie. Ongeveer tegelijkertijd, dat hadden jullie wel heel goed gepland, komt dan jullie nieuwe boek uit: *Good economics for Hard Times: Better Answers for our Biggest Problems*. Dit keer niet over de problemen in de arme landen, waar jullie zoveel over weten, maar nu over de problemen in de rijke en middelrijke landen. Jullie voelen je onderhand sterk genoeg om je ook in die discussie te mengen. Grote maatschappelijke problemen dienen zich daar aan en die leiden tot de Brexit, Gele Vestjes en opkomend nationalisme, om wat voorbeelden te noemen. De zware tijd met die grote maatschappelijke

problemen waarin we leven, hangt, volgens jullie, vooral samen met een falende economische politiek, toenemende ongelijkheid en met blind makende ideologie. Daar zijn betere antwoorden op te geven en economie kan daarbij helpen. Net als in jullie vorig boek laten jullie ook nu zien wie de mensen zijn die in deze tijd veelal slachtoffer zijn, wat er om hen heen gebeurt en wat de overheid, de politiek en wijzelf eraan kunnen doen. En economie kan daarbij wel degelijk helpen.

Jullie gaan uitgebreid in op een aantal belangrijke maatschappelijke problemen die het leven van mensen direct raken. Jullie beginnen met migratie, handel en polarisatie. Dat zijn onderwerpen die in de hele wereld spelen, waar mensen zich zorgen over maken en die worden door de politiek ook nog eens met verkeerde feiten opgestookt. Jullie laten zien dat we qua migratie niet met een zondvloed te maken hebben, mensen liever niet migreren dan wel en als ze migreren lokaal niet het werk van andere mensen wegnemen, zoals vaak wordt verondersteld, maar eerder voor mogelijkheden zorgen. Met natuurlijke en feitelijke experimenten tonen jullie aan dat mensen liever thuisblijven, terwijl economen ons willen doen geloven dat mensen in het algemeen hun instinct gebruiken en op zoek gaan naar individuele mogelijkheden. Ook over vrije handel wordt door economen nogal eenvoudig gedacht, alsof mensen zo maar van baan en plaats willen veranderen wanneer hun werk verdwijnt. Ten onrechte is er weinig belangstelling voor de vraag wat die vrije handel betekent voor de verliezers ervan. Vakgenoten krijgen er kromme tenen van, maar volgens jullie kun je niet over deze onderwerpen praten zonder te weten wat mensen nodig hebben en wat ze zelf willen.

Vervolgens gaan jullie in op groei, klimaatverandering en toenemende ongelijkheid waar we in de wereld ook mee te maken hebben. Economen maken zich nogal druk over economische groei, jullie doen dat minder. Interessanter voor jullie is de wijze waarop de middelen worden ingezet en wie dat ten goede komt. Voor jullie is het Bruto Nationaal Product eerder een middel dan een doel. Dat middel zou gericht moeten zijn op een hoger doel. Voor jullie is dat kwaliteit van leven (gezondheid, onderwijs, vaardigheden, terugdringen van armoede e.d.).

De kwaliteit van leven wordt in de nabije toekomst beïnvloed door klimaatverandering en de opwarming van de aarde. Een klein deel van de wereld zorgt voor een groot deel van de uitstoot, terwijl een groot deel van de bevolking voor een laag percentage uitstoot zorgt (de duidelijke 10-50 regel). Vooral de armere delen van de wereld zullen merken waar dit toe leidt. Met belastingmaatregelen en regulaties zijn de lasten beter te verdelen. Maar dan

moeten we oppassen dat we de taart niet meteen groter willen maken, want in die valkuil trappen we al te lang met z'n allen.

Jullie hebben genoeg van de wereld gezien om te weten dat politiek het leven van mensen kan beïnvloeden, ten kwade maar ook ten goede. De legitimiteit van de overheid is nogal eens in twijfel getrokken de laatste jaren, niet in de laatste plaats door corruptie. Ook de grote maatschappelijke ongelijkheid, die enorm is toegenomen sinds het tijdperk Reagan-Thatcher en tot een sociale ramp leidde, heeft dat vertrouwen ondermijnd. Maar dat vertrouwen in de overheid kan hersteld worden als haar functioneren transparant is, zichtbaar is waar ze aan bijdraagt en haar handelen effectief is. Voor welke sociale programma's en aanpakken je dan moet kiezen en hoe je die moet onderzoeken, dat is bij uitstek jullie terrein. De boodschap die jullie hierover in dit boek centraal stellen is dat sociale steun alleen zin heeft als mensen waardigheid ervaren, zelfrespect en autonomie. Want je kunt van alles bedenken en in de steigers zetten voor mensen, als je in de eerste plaats er maar voor zorgt dat mensen zichzelf niet verliezen.

Democratie en debat worden tegenwoordig van alle kanten bedreigd. Het tribale denken en hokjesgeest hebben hun intrede gedaan in de politiek en daar is voortdurend sprake van als we nadenken over onze grote sociale problemen en oplossingen ervoor. Mensen hebben hun meningen al vaak bij voorbaat gevormd en zijn daar in het gesprek niet makkelijk meer af te brengen. Ze zijn ergens voor of ergens tegen, blijven dat en hun meningen zijn niet zelden op hele simpele feiten gebaseerd. Mensen willen bijna niet meer anders tegen zaken aan kijken dan ze al doen. In deze zware tijd waarin de moderne wereld zich bevindt, spelen economie en economische politiek een centrale rol en, zoals ik al schreef, dat kan anders, dat moet anders volgens jullie.

Op een groot aantal centrale problemen geven jullie nieuwe inzichten en die dagen mij, en al die andere lezers, uit verder te kijken dan mijn neus lang is. Over die maatschappelijke problemen moet je met elkaar praten, daar moet je met elkaar over nadenken en er samen wat aan doen. Ze afdoen met een tweet volstaat niet. Economen zijn voor jullie meer sociale wetenschappers die over deze zaken wat te vertellen hebben wat de moeite waard is. Niet dat ze altijd gelijk hebben, maar hun expertise is bij het zoeken naar de oplossing te gebruiken, hun kennis is te delen en kan de dialoog weer open maken. Te veel wordt tegenwoordig het woord gevoerd door mensen met de meest uitgesproken meningen en het minste geduld. Echter, voor enkel korte conclusies is de wereld te complex en daarvoor spelen er te veel onzekerheden mee. Het werk van economen vergelijken jullie graag met het werk van

loodgieters. Daarom staat er op de kaft van mijn boek een baco afgebeeld, een eenvoudig gereedschap waarmee die loodgieters heel ver komen. Met intuïtie, kennis en ervaring komt het resultaat uiteindelijk vaak met vallen en opstaan tot stand. Om vooruit te komen moet je weten wat er aan de hand is, je bewust zijn van de fouten die je maakt en verder willen komen. Dat is jullie methodische aanpak. Jullie baco is allicht het gerandomiseerd onderzoek (RCT) dat ook de medische wetenschap zo ver heeft gebracht.

Die baco is maar een deel van jullie verhaal. Inhoudelijk zijn jullie net zo uitgesproken en daar gaat die vergelijking tussen de econoom en de loodgieter niet meer op. Inhoudelijk kiezen jullie voor een richting die voorbijgaat aan enkel economische groei en interesse in consumptie. Jullie weten maar al te goed dat mensen niet alleen maar de kansen grijpen die er liggen. Er speelt meer in dat dagelijkse leven waarvoor we echter vaak te weinig belangstelling hebben. Dan gaat het om vragen als wat willen mensen, wat zijn hun intenties, welke voorkeuren hebben ze en wat maakt het goede leven uit. Hoe we dat goede leven kunnen leven en mensen daarbij kunnen helpen, heeft weer te maken met respect voor mensen, bewust zijn van de gemeenschap waarin ze leven en hoe ze verbonden zijn met hun familie en vrienden, wat weer verbonden is met waardigheid en menselijkheid. Uiteindelijk gaat het jullie om meer begrip voor elkaar, niet om het met bij voorbaat eens te zijn met elkaar. Het gaat jullie om het weer praten met elkaar en problemen goed oplossen. Dat begrip draagt volgens jullie bij aan het opbouwen van een meer menselijke samenleving. Voor mij presenteren jullie in dit boek vooral een erg interessante handelingstheorie die methodisch en inhoudelijk sterk onderbouwd is. Op deze manier wordt niet alleen de economie weer groot, maar kunnen we elkaar groot maken.

Dank jullie wel

Grote groet, –Harrie Jonkman

Banerjee, A.V. & Esther Duflo (2019).
Good Economics for Hard Times
Hachette Book Group: New York, 416 pag.

Uit hetzelfde hout gesneden

Amsterdam, juni 2020

Beste Adam Rutherford,

Natuurlijk zag ik die beelden van George Floyd ook. Hoe hij onderop lag, niet meer kon ademen en zijn moeder riep. Beelden die de vinger nog maar weer eens op die hele diepe, open wond legden. Daarna die demonstraties en discussies die erop volgden, wereldwijd en ook in mijn eigen land. Het klinkt misschien vreemd hier, maar ik kreeg het er zelf benauwd van en zocht op mijn eigen manier naar wat meer lucht. Dit was het goede moment om de Norton Lectures van Toni Morrison eens te lezen, die al een tijdje op mijn Ipad staan. Eens zien hoe zij hierover denkt. In *The Origins of Others*, waarin die lezingen staan, spreekt ze over literatuur en de wijze waarop daarin tegen de ander en onszelf wordt gekeken, de mogelijkheden en beperkingen van de literatuur en de verantwoordelijkheid van de auteur. Het verschil tussen de ander en onszelf dat de ene keer met geweld en verkrachting wordt afgedwongen, de andere keer romantisch wordt toegedekt. Over schrijvers die de ander ontmenselijken en verbeelden dat de een beter is dan de ander. Dan weer over andere schrijvers die de ander juist weer een menselijk gezicht willen geven, zoals Morrison dat zelf zo succesvol deed.

Die lucht vond ik in *I'm not your negro*, de documentaire van Raoul Peck over schrijver, essayist, dichter en intellectueel James Baldwin. Voor de zoveelste keer keek ik naar de wijze waarop hij tegen het raciale probleem aankeek, naar zijn woede, stijl, elegantie en scherpte die hij zo goed combineert om ons allemaal in de spiegel te laten kijken. Maar, Adam, iets meer lucht vond ik ook in jouw boek *How to Argue with a Racist. History, Science, Race and Reality* dat onlangs uitkwam.

Jij studeerde genetica in de tijd dat met het Human Genome Project grote wetenschappelijke stappen worden gezet. Dat deed jij op het vooraanstaande Engelse UCL, dat een sleutelrol vervult op dit wetenschapsterrein. Jij kent het

werk van Darwin, Mendel, Watson & Crick en van al die andere pioniers die zich bezighielden met overeenkomsten en verschillen tussen soorten, mensen en populaties. Jij weet welke ontdekkingen er recent zijn gedaan, welke kennis er is opgebouwd en welke technieken zijn ontwikkeld. Daarnaast ben jij wetenschapsjournalist van de BBC en in die rol weet je maar al te goed hoe je zo'n beladen en ingewikkeld onderwerp als racisme op een goede manier kunt populariseren. Dat doe je, zo heb je dat geleerd, door het concreet en grijpbaar te maken. Achtereenvolgens laat jij in jouw boek zien wat genetica te zeggen heeft over huidskleur, erfelijkheid, sport en intelligentie.

Mensen zijn visueel ingesteld en kleur lijkt zo'n makkelijke ingang om de mens in hokjes te plaatsen. Dat categoriseren gaat dan vaak aan de hand van de kleur van het haar, het oog en het pigment. Dat indelen is echter niet altijd zo gegaan, want voor de kolonisatie werd vooral op religie en taal gelet. De Europeanen hielden zich niet alleen bezig met ontdekken, uitbuiten en plunderen, maar ook met het opbouwen van taxonomieën. Rassen en soorten worden onderscheiden, krijgen een eigen geschiedenis toegekend en worden niet zelden in rangorde geplaatst. Pas halverwege de twintigste eeuw wordt het definitief duidelijk dat we allemaal afstammen van de homo sapiens uit Oost Afrika, die 70.000 jaar geleden de wereld over is gaan zwerven. Dan wordt er minder naar huid en meer naar het DNA en de genen gekeken. Dan valt op dat de verschillen binnen soorten vaak nog groter zijn dan tussen de soorten en zien we hoe sterk we van elkaar verschillen.

Veel mensen bladeren tegenwoordig graag door digitale archieven en websites vol genealogische gegevens. Ze willen weten waar ze vanaf stammen en dat graag in een heldere en duidelijke stamboom getekend zien. In de genetica zelf wordt hier anders tegenaan gekeken. Want als je 500 jaar terug de tijd ingaat heb je al snel meer dan een miljoen voorvaderen en als je duizend jaar terug gaat, zijn dat er al meer dan een triljoen. We denken graag in afgebakende gebieden en begrensde tijden, fysiek en cultureel, maar de werkelijkheid is rijker. Mensen verplaatsten zich altijd over de wereld en hadden seks met elkaar, waar en wanneer ze maar konden. De geschiedenis is een eindeloze migratie en uitwisseling van genetisch materiaal. Nergens is sprake van zuiverheid van ras. Iedereen, ook een nazi, ook een racist, heeft een mengeling van voorvaderen die overal op de wereld gewoond hebben.

Sport roept veel vragen op over ras. Waarom presteert die beter dan die en wat heeft dat met ras te maken? Jij kijkt naar het sprinten en het midden- en langeafstandslopen. Na 1980 zijn alle Olympische medailles op de sprint onder zwarte hardlopers uit Amerika, Canada en de Caraïben verdeeld. Maar als dat met de Afrikaanse achtergrond te maken heeft, waarom zitten er dan onder die Olympische winnaars van de laatste veertig jaar geen zwarten uit Zuid-Amerika tussen? Het succes op het midden- en langeafstandslopen is de laatste decennia

in handen van hardlopers uit Ethiopië en Kenia. Die hardlopers komen vooral uit bepaalde districten van de Riftvallei die op meer dan tweeduizend meter boven de zeespiegel liggen. Het leven en trainen op hoogte draagt bij aan dat succes. Maar die omstandigheid alleen is niet voldoende, want waarom heb je dan niet van die succesvolle lopers uit Mexico, waarom geen Tibetaanse lopers of lopers uit het Andesgebergte? Voor dat hardlopen heb je ook gespecialiseerde trainingen nodig en gemotiveerde atleten. Jij laat zien dat de wetenschap nogal moeite heeft om vanuit alle variabelen die hierin meespelen het succes te voorspellen. Soms wordt het in bepaalde genen gezocht (ACTN3 voor snelheid en ACE voor uithoudingsvermogen), maar dan schrijf jij weer dat deze nodig maar niet voldoende zijn. Ook op het gebied van sport ligt het allemaal net iets ingewikkelder dan we vaak denken.

Ras, erfelijkheid en intelligentie zijn vaak met elkaar in verband gebracht en boekenkasten vol zijn erover geschreven. Wetenschappers, niet zelden zelf racistisch, hielden zich met die verbanden bezig. Het IQ, waarover volgens jou heel veel te zeggen is, werd dan veelvuldig gemeten en vanuit dat onderzoek weten we dat mensen die hierop hoger scoren langer leven, hogere diploma's halen, succesvoller zijn in hun werk en meer verdienen. We weten ook dat hogere gemiddelde intelligentiescores samenhangen met voeding, gezondheidszorg en onderwijs. IQ is dan misschien nog wel in een maat uit te drukken, maar intelligentie zelf is niet één ding en hangt zeker niet met één gen samen. Hier heb je veel meer met clusters van genen te maken die in netwerken zitten en tezamen reeksen en hiërarchieën vormen. Dat menselijke gedrag en die menselijke handelingen zijn altijd een mix van genen en cultuur, van biologie en geschiedenis.

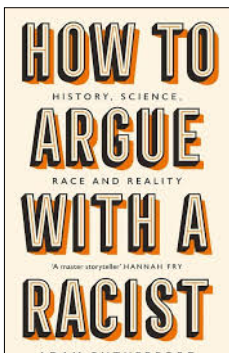
Op het terrein van de genetica is er dan die enorme ontwikkeling in de twintigste eeuw, toen de structuur van het DNA werd ontdekt, de genetische code werd gekraakt en dat hele DNA kon worden gelezen. In computers zijn van miljoenen mensen codes opgeslagen in computers die ons wat kunnen vertellen over ziektes, gedrag en afkomst, van nu en van mensen die duizenden jaren terug leefden. Dat materiaal laat zien waar we vandaan komen, waar we hebben geleefd en hoe we hebben geleefd. Jij weet dat heel vaak is geprobeerd om racisme een wetenschappelijk kleurtje te geven en dat dat nog steeds geprobeerd wordt. De geschiedenis zit vol met pseudowetenschap, stereotypen en valse beweringen. Jij komt tot de conclusie dat er opgeteld heel weinig vastligt en laat zien dat de menselijke variatie uitzonderlijk groot is. De huidskleur is in ieder geval een bijzonder zwakke indicator om verschillen tussen mensen mee vast te stellen. Wanneer je wat wilt weten over verschillen

en overeenkomsten tussen mensen, moet je het in ieder geval niet in de kleur zoeken. Raciale zuiverheid is al helemaal een farce. Racisme is voor jou een sociaal construct en kan nooit wetenschappelijk onderbouwd worden. Toch zullen we met z'n allen op zoek blijven gaan om meer te weten te komen over verschillen en overeenkomsten tussen mensen. We willen weten wat biologie, geschiedenis en cultuur over de ander en onszelf te zeggen hebben. Dat begrip en die interesse zie jij als het beginpunt van wetenschappelijk onderzoek en nooit als het eindpunt ervan. Racisme is per definitie op onjuiste wetenschappelijke ideeën gebaseerd en keert zich altijd tegen menselijke waarde.

Jij weet dat dit een pikzwart onderwerp is dat zijn wortels heeft in het kolonialisme, dat het verbonden is met macht, welvaart en witte suprematie en dat het met vervolging, onderdrukking en moord te maken heeft, net zo goed als Morrison en Baldwin dat wisten. Jij presenteert jouw boek als een wapen dat je kunt gebruiken tegen racisme en raciale superioriteit. De nieuwe inzichten in de genetica maken duidelijk dat we heel veel nog niet weten over de biologische achtergrond van ons gedrag en handelen. Zaken zitten ook complexer in elkaar dan we vaak denken. Dat maakt het argumenteren met een racist er niet makkelijker op, denk ik dan. Of jouw boek dan een goed wapen is, zoals je het presenteert, vraag ik mij af. Maar net als die lezingen van Morrison en die documentaire over Baldwin, werkt jouw boek bij mij wel enigszins als Ventolin dat ik als astmapatiënt zo goed ken. Die lezingen, die documentaire en jouw boek, hoe verschillend ook, geven lucht en verlichting. Jouw boek werkt in deze weken vooral zo goed, omdat jij laat zien dat we met z'n allen, hoe verschillend ook, uit hetzelfde hout zijn gesneden.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Rutherford, A. (2020).
How to Argue with a Racist. History, Science, Race and Reality.
Weidenfeld&Nicholson: London, 224 pag.

Over de man van de twintigste eeuw

Amsterdam, juli 2020

Beste Zach Carter,

Jij bent een jonge journalist bij de Huffpost en jouw politieke en financiële stukken verschijnen in gerenommeerde Amerikaanse kranten en bladen. Je wilt meer en jouw vrouw adviseerde jou daarom vier jaar geleden eens iets groters aan te pakken. Nu weet ik niet of zij zoiets als Keynes en de twintigste eeuw voor ogen had, allicht had ze dan niets gezegd, maar ik ben blij met haar advies. *The Price of Peace. Money, democracy and the life of John Maynard Keynes*, het boek dat een paar weken geleden uitkwam, is jouw prachtige antwoord op haar voorstel. Het doet mij ook goed het te lezen nu er in Europa volop wordt gesproken over de meerjarenbegroting en het herstelfonds dat moet worden opgezet om na de coronacrisis er weer economisch bovenop te komen. Uit de berichten maak ik op dat mijn eigen minister-president, op de achtergrond goed gesteund door zijn minister van financiën neem ik aan, zich daar nogal als een ouderwetse rekenmeester opstelt; Mr. No No No noemen ze hem in het buitenland al. Van die strenge houding naar andere landen toe, die overigens breder wordt gesteund in mijn land, is al veel langer sprake. Soms lijkt het principe van waarom je geld uitgeeft er niet zo toe te doen. Over die, in mijn ogen, hooghartige houding naar landen toe die met van alles te maken hebben (economische crisis, migratie en dus ook coronacrisis) schaam ik mij ondertussen flink en het komt mij voor dat we over dit soort zaken nog maar beperkt kunnen nadenken. Wat vond ik het een verademing juist nu jouw boek over Keynes te lezen die met dit soort zaken veel eerder op wereldschaal te maken had en over besteden van geld echt heel anders dacht.

John Maynard Keynes wordt in 1883 geboren, studeert wiskunde en is een zeer talentvolle academicus die zich met waarschijnlijkheidsleer en de economische markt als sociaal fenomeen bezighoudt. Hij voelt zich thuis in het academische wereldje van Cambridge, voert filosofische discussies met Russel en

Wittgenstein en is actief lid van de Bloomsbury groep met zijn radicale en tegendraadse gedragscode. Ook Virginia en Vanessa Woolf en Lytton Strachey behoren tot dit illustere gezelschap waar alles draait om kunst, het goede leven en vrije seks. Keynes lijkt helemaal voor het academisch leven gemaakt, ware het niet dat hij vanwege zijn uitzonderlijke capaciteiten door de Engelse overheid wordt gevraagd te helpen. De Eerste Wereldoorlog is namelijk uitgebroken en de Engelse economie (op dat moment nog toonaangevend in de wereld) raakt in een crisis. In zijn nieuwe adviseursrol ontdekt Keynes dat het in de economie niet alleen om vraag en aanbod en mathematische wetten draait, maar dat economische gebeurtenissen eerder sociale fenomenen zijn en het heel vaak anders loopt dan je mag verwachten. Een betrouwbare economie is voor hem van meer waarde dan waardevaste goudstaven die dan nog de economische standaard vormen.

Aan het einde van die Grote Oorlog ligt Europa in puin en is het afhankelijk van Amerikaanse hulp. Keynes leert hoe geld en macht werken en ziet hoe de wereld met deze puinhoop omgaat. Hoe Duitsland het vel over de oren wordt gehaald, is voor hem een doorn in het oog. Keynes schrijft *The Economic Consequences of the Peace* en jij, Zach, ziet dit boek honderd jaar later nog steeds als een historisch standaardwerk dat gaat over politieke theorie en economie en een tirade is tegen autocratie, oorlog en zwakke politici die vooruitgang maar niet willen zien. Jij ziet dat het bij Keynes om mensen gaat en niet om crediteuren. Keynes zelf ontwikkelt zich in de twintiger jaren als de belangrijkste econoom van zijn generatie, gaat voor kranten schrijven en zeker in linkse kringen wordt er goed naar hem geluisterd. In deze jaren ontmoet hij zijn vrouw, de beroemde Russische ballerina Lydia Lopokova, en hij laat dan zijn actieve homoleven achter zich. Hij schrijft *The End of Laissez-Faire* en het politieke pamflet *Can Lloyd George dot it?*, documenten die wetenschappelijk en politiek van invloed zullen zijn. Keynes combineert conservatieve antirevolutionaire ideeën met radicale democratische idealen en pleit voor overheden die geld uitgeven om de economie te stimuleren. Want, zo vraagt Keynes zich hardop af, waarom zouden we ons niet vrij en open voelen om te experimenteren, actie te ondernemen en mogelijkheden te onderzoeken? De staat heeft in zijn ogen een actieve rol te spelen wanneer het om geld gaat, zoals hij ook in *Treatise on Money* laat zien. Dat boek maakt zeker onder economen veel los.

Wanneer eind jaren twintig in Amerika en Europa de Depressie uitbreekt wordt er op zijn denken teruggegrepen. De Amerikaanse president Roosevelt investeert met z'n New Deal actief in de economie en laat zien dat deze aanpak werkt. Keynes beseft dat de economie complex en ingewikkeld in elkaar zit en om een wetenschappelijke onderbouwing vraagt. Keynes zet met een kleine groep wetenschappers (Robinson, Kahn, Meade en Sraffa) een economische

vakgroep op (de 'Cambridge Circle') en neemt de tijd om zijn *General Theory of Employment, Interest and Money* te schrijven, voor velen misschien wel de belangrijkste intellectuele prestatie van die tijd. Het is een moeilijk en obscuur boek dat in 1936 verschijnt en gaat over democratie, macht, psychologie en verandering, laat zien dat er meer is dan aanbod en vraag en dat bronnen en productie net zo belangrijk zijn. De moderne tijd heeft niet zozeer meer met schaarste te maken, maar veel meer met vraagstukken van efficiëntie, stabiliteit, sociale rechtvaardigheid en individuele vrijheid. De economie corrigeert zichzelf niet zoals heel lang gedacht is, dat heeft de Depressie wel aangetoond. Het uitgangspunt van Keynes is dan niet zozeer wat we ons kunnen veroorloven, maar hoe we willen leven.

Als er iets is waar jijzelf in jouw boek de nadruk op legt, is het wel dat Keynes' werk altijd en voortdurend verbonden is met het thema vrede en veiligheid. Hij wist maar al te goed wat er met de Duitsers na 1918 was gebeurd en hij wist wat de gevolgen voor de mensen daar zijn geweest. Waar Keynes lang bang voor was, gebeurt: de Tweede Wereldoorlog breekt uit. Opnieuw wordt Keynes ingezet om met de Engelse overheid na te denken over hoe geld als wapen tegen oorlog kan worden ingezet. Zo denkt Keynes in de nasleep van de oorlog op wereldschaal mee over internationale handel en draagt in zijn eigen land bij aan de opbouw van de verzorgingsstaat.

Voor jouzelf is Keynes meer dan de grootste econoom sinds Adam Smith, zoals vaak over hem wordt gezegd. Jij plaatst hem hoger want volgens jou is er niemand sinds Newton die zich in de wereld op het terrein van politieke en intellectuele ontwikkeling zo heeft gemanifesteerd als John Maynard Keynes; Keynes die in zijn economisch werk psychologie, geschiedenis, politiek en financiële ervaring combineert zoals niemand ervoor en erna gedaan heeft.

Keynes overlijdt in 1946 en daar had je natuurlijk goed kunnen stoppen met 'dat iets groters'. Daar was ook wel wat voor te zeggen geweest. Echter, daar houdt jouw boek niet op. Naast een beschrijving van het werk en het denken van Keynes gaat jouw boek ook over de economie die door Keynes is beïnvloed. Daarom ga je uitgebreid in op Galbraith bijvoorbeeld, de Amerikaanse econoom die onder Roosevelt heeft gewerkt, maar vooral in de zestiger en zeventiger jaren onder Kennedy en Johnson bekend wordt, Samuelson, die met zijn economische tekstboek het denken van Keynes populariseert, en zijn leerlingen Krugman en Stiglitz. Stuk voor stuk economen die in de voetsporen van Keynes staan en zelf vooraanstaande maatschappelijke posities gaan innemen.

Sinds 1936 beheerst Keynes decennialang het denken over economie in de westerse wereld. Maar jij wijst daarbij op iets heel vreemds. Want daar waar

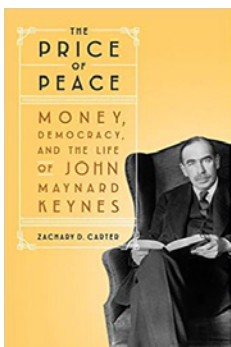
Keynes zelf voortdurend geld wilde inzetten om vrede te bewaren, zien we dat een groot deel van de investeringen die gedaan worden om de economie te steunen (het idee dat bij Keynes vandaan komt) een militair karakter heeft. Dat is het geval bij alle Amerikaanse presidenten, van Truman tot en met Reagan en verder.

In de zeventiger jaren neemt de invloed van Keynes af. Vanaf dan gaat het meer en meer om de neoliberale theorie van Hayek en Friedman. Het is pas in de negentiger jaren (wanneer Clinton, Blair en in mijn eigen land Paars het voor het zeggen hebben, de vrije handel ruim baan krijgt, de ongelijkheid verder toeneemt en de overheid en het grote geld samenspannen) dat Keynes er niet meer toe doet.

Door het boek heen lees je het wel, en heel uitgebreid zelfs, maar aan het einde had ik graag gezien dat je me duidelijk verteld had wat Keynes ons juist nu te vertellen heeft. Echter, over deze man van de twintigste eeuw en wat hij betekend heeft, ben je heel uitgebreid. Die eeuw is lang en verloopt uiterst turbulent. Het is er een van oorlogen, crises, armoede en revolutie. Tegelijk is het ook een eeuw van opbouw, welvaart, modernisering, kansen en nieuwe mogelijkheden. Als iemand deze eeuw vormgeeft en hierin centraal staat en als er iemand is waaraan die geschiedenis goed is op te hangen, is het John Maynard Keynes, de econoom uit Engeland. Dat laatste heb jij gedaan. Over hem, zijn ideeën en die Twintigste-eeuwse wereld schreef jij een formidabel boek dat grote indruk op mij heeft gemaakt. Het boek maakt mij ook duidelijk dat wij in het huidige Europa (dat zelf zo uit het verlangen naar vrede en veiligheid voortkwam) anders tegen investeringen behoren aan te kijken. Niet meer alleen naar dat getal onder de streep, maar met het goede leven in vrede voor ogen dat we zolang we leven hebben na te streven.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Carter, Z.D.(2020).

The Price of Peace. Money, democracy and the life of John Maynard Keynes.

New York: Random House, 608 pag.

Waarschuwende woorden

Amsterdam, augustus 2020

Beste Anna Applebaum,

In 2018 schreef jij voor de *Atlantic* het artikel *A Warning from Europe* waarin je de politieke transformaties beschrijft die er de laatste jaren in Europa hebben plaatsgevonden; in Polen, het land waar jij met name woont, en in andere landen. Politieke veranderingen horen bij de geschiedenis en voor jou zijn daarbij vooral onderliggende vragen interessant als wie definieert de natie en wie heeft het er voor het zeggen. Deze vragen leken jarenlang beantwoord, maar blijken dat nu helemaal niet te zijn. Jij werd in Amerika geboren, studeerde daar en in Engeland, en werkte daarna als journalist voor de *Economist*, de *Spectator* en de *Washington Post*. Sinds kort ben je in dienst bij de *Atlantic*. Jij bent een van die intellectuelen die de politieke en sociale transitie in Oost-Europa aan het einde van de twintigste eeuw uitvoerig hebben beschreven. Jouw messcherpe artikelen lees ik graag. Je bent ook historica en leidt op de John Hopkins Universiteit een onderzoeksprogramma over desinformatie en propaganda in deze tijd. Als historica schreef je prachtige, prijswinnende boeken zoals *Goelag*, *Rode hongersnood*, *IJzeren gordijn* en *De inlijving van Oost-Europa 1944-1956*, boeken over stalinisme, dictatuur, autoritaire regimes en vooral wat dat voor mensen en de samenleving betekent.

Met die achtergrond ben je, hoorde ik jou in een interview ergens zeggen, dit keer vooral op bed gaan liggen om na te denken over wat je hebt meegemaakt en wat er nu precies gebeurd is in de wereld de laatste twintig jaar. Over de opkomst van nationalisme en autoritarisme schreef jij onlangs *Twilight of democracy. The seductive lure of authoritarianism*. Dit is geen vrolijk verhaal en terwijl jij naar het plafond staart, vraag jij je af waar het dan mis is gegaan, wie daarin een rol spelen en wat we hebben te verdedigen.

Jouw nieuwe boek begint met het oud- en nieuwjaarsfeest 1999/2000 dat jij samen met jouw man in Polen organiseert. In het net opgeknapte

familielandhuis wordt er een tijdperk afgesloten en vol optimisme proosten jullie met z'n allen op de toekomst. Veel Poolse vrienden, natuurlijk, maar ook vrienden uit Moskou, Washington, Londen en waar niet vandaan wensen elkaar uitbundig geluk. Er wordt zelfs in de lucht geschoten. Vrienden zijn het, met elkaar eens over democratie, de weg naar voorspoed en wat er gaande is. Twintig jaar later ziet jouw wereld, de wereld er heel anders uit. Een groot deel van die vrienden zie je niet meer of jullie gaan elkaar uit de weg als je elkaar tegenkomt. De wereld is gepolariseerd, mensen staan tegenover elkaar en van dat verhaal ben jezelf overduidelijk deel. Dat beeld van grote maatschappelijke tegenstellingen zie je overal.

In Polen, het land waar jij vooral woont, omdat je getrouwd bent met een bekende Poolse politicus, is dat zeker aan de hand. Sinds 2015 heeft *Recht en Rechtvaardigheid* het hier politiek voor het zeggen. Haar radicalisme wordt meteen zichtbaar. Het rechtssysteem wordt aangepast, de media komen onder staatstoezicht te staan en andere instituten, zoals het leger, worden omgegooid. Allemaal onder de noemer het land beter te laten draaien, in werkelijkheid om alles onder de controle van de Partij te krijgen. Deze politieke veranderingen worden geleid door de broers Kaczynski, waarvan de een bij het Smolensk vliegtuigongeluk om het leven komt. Dat ongeluk wordt in Polen tot een samenzweringstheorie omgebouwd die de hele situatie in jouw land verder polariseert en verdeelt. Hetzelfde, misschien nog wel sterker, zie jij gebeuren in Hongarije waar Órban met z'n *Fidesz*-partij ook dat nationalisme en autoritarisme verdedigt. Net als in Polen zie jij ook hier antisemitisme, antiimmigratie en antihomogedachten opkomen. Waar de maatschappelijke verdeling zich in Polen concentreert rondom het vliegtuigongeluk, is dat in Hongarije de Soros universiteit. Soros is de Amerikaanse/Hongaarse Joodse biljonair die met zijn universiteit de Hongaarse samenleving ten gronde zou willen richten en immigranten binnen zou willen halen. Die universiteit wordt het land uitgepest.

Dit soort ontwikkelingen vinden niet alleen in Oost-Europa plaats, ook in West-Europa en Amerika zien we dit. In Engeland, bijvoorbeeld, dat jij goed kent, omdat je er gestudeerd en gewerkt hebt. Je kent Boris Johnson persoonlijk, met wie jouw man op college heeft gezeten. Je kwam hem met z'n grappen en verhalen al in Brussel tegen, toen hij behoorlijk cynische stukjes over de EU schreef voor de *Daily Telegraph*. Uit Europa vertrekken echter, daar gelooft hij zelf lang helemaal niet in. Totdat binnen de conservatieve partij het nostalgisch verlangen naar het verleden heel sterk wordt, er behoefte is aan grote namen als Churchill en Thatcher en Europa de schuld krijgt van alles wat er in het grote Engeland verloren is gegaan.

Binnen die chaos zoekt Johnson zijn weg vooruit en zijn eigen moment om de bal op te pikken. Johnson wordt een van de leiders van de Brexeteers en,

met z'n grappen, verhalen en niet te vergeten leugens, premier van het land; daar had hij wel voor gezorgd. Spoedig zal ook hij regels veranderen om Engeland van de grond af op te bouwen. In Spanje is het al niet anders met Vox van Abascal die Spanje weer groot wil maken en veel stemmen wint bij de verkiezingen. Ze geeft op luide toon stem aan het nationalisme en heeft dezelfde interesses en tactieken als al die andere neoconservatieve partijen in al die andere landen.

Ook in jouw vaderland, Amerika, keren Trump en anderen zich af van de democratische achtergrond van het land. Omdat democratie toch niets anders is dan autocratie, kiezen ze voor isolationisme, laten ze het Amerikaanse idealisme los, kiezen ze voor de retoriek van de wanhoop, waardoor het optimisme plaatsmaakt voor apocalyptisch pessimisme. Ik word er treurig van als ik het met jou allemaal eens goed overdenk.

Jouw interesse gaat vooral uit naar de mensen die jij goed kent en die de nieuwe kijk op de situatie als het ware vormgeven. Denkers, journalisten, schrijvers, spin-doctors, bloggers en activisten; wie zijn zij, waar komen ze vandaan, hoe zijn ze veranderd en hoe formuleren ze dat nieuwe autoritarisme? Het zijn geen mensen die het slecht hadden of achterstand hebben opgelopen. Integendeel, ze zijn vaak hoogopgeleid en welbereisd. Zij pakken hun kansen of nemen wraak op iets dat hun niet zinde. Dat doen ze door leiding te geven aan de staatsmedia, door de samenzweringstheorie aan te dikken of het autoritaire gedachtegoed in artikelen te verdedigen. Het is duidelijk dat geen enkel autoritair systeem kan worden opgebouwd zonder ondersteuning van de massa.

Om die ondersteuning te krijgen, moet je samenwerken met mensen in hoge posities, de elite die het autoritarisme steunt. De klerken, zoals jij ze in navolging van de Franse intellectueel Benda noemt. Mannen en vrouwen die geen vertrouwen meer hebben in representatieve democratie, religieuze tolerantie, onafhankelijke rechtsspraak, vrije pers en meningsuiting, economische integratie en internationale instituten of samenwerking. Mannen en vrouwen die met mediacampagnes en moderne marketingtechnieken de huidige instituties omver willen gooien, terzijde willen schuiven of willen vernietigen, die de natie willen herdefiniëren en de regels zo aanpassen dat ze hun macht nooit verliezen.

Je beschrijft Jacek Kurski die leidinggeeft aan de Poolse staatstelevisie en een van de grote ideologen is van de Partij. Jij gaat in op Mária Schmidt, museumdirecteur in Boedapest, die de nieuwe *Fidesz*-visie in talloze artikelen uitdraagt. Je schrijft over Dominic Cummings, spindoctor en adviseur van

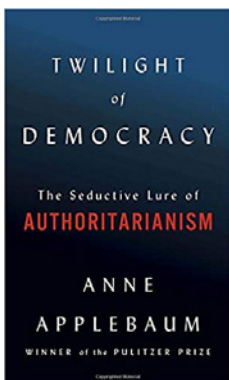
Johnson, die in allerlei blogs laat zien dat de kern van Engeland verloren is gegaan en alles, van school tot en met het parlement zelf, opnieuw vorm moet krijgen. En Paula Ingraham, de conservatieve mediapersoonlijkheid van *Fox News* die van het optimisme van Reagan, de politieke visie die jijzelf trouwens toen ook steunde, opschuift naar het donkere pessimisme van Trump.

Voor jou is het duidelijk dat onder de goede omstandigheden elke samenleving zich tegen democratie kan keren. Dat heb je met al jouw journalistieke en historische werk wel geleerd. Over de toekomst ben jij daarom allesbehalve zeker. Volgens jou kan het heel goed zijn dat met die moderne media en marketingtechnieken de maatschappelijke consensus verder wordt ondermijnd, de polarisatie alleen maar toeneemt en dat er uiteindelijk zelfs geweld gebruikt gaat worden. Eerlijk gezegd moet ik zeggen dat ik over die angst ook wel eens met vrienden communiceer en mij niet herinner dat ooit eerder te hebben gedaan. Jij ziet echter ook andere, hoopvoller ontwikkelingen om jou heen, waar debat en gesprek weer mogelijk zijn, kennis en expertise worden gerespecteerd en grenzen kunnen worden gepasseerd.

Twilight of democracy is een persoonlijk boek geworden dat op jouw slaapkamer tot stand kwam en niet in grote wereldbibliotheken, zoals jouw vorige boeken. Het boek maak je af terwijl de coronacrisis uitbreekt, naast nationalisme en autoritarisme die andere pandemie die wereldwijd is uitgebroken en die onze gezondheid en welzijn bedreigt. Voor die medische pandemie zal op afzienbare tijd wel een medicijn gevonden worden. Hoe we de sociale pandemie van nationalisme en autoritarisme kunnen bestrijden, dat is een stuk ingewikkelder. Heel veel zeg je hier trouwens niet over. Dat we hiervoor met elkaar uit een heel ander vaatje moeten tappen, maken jouw waarschuwende woorden mij wel duidelijk.

Dank je wel.

Grote groet, –Harrie Jonkman

Applebaum, A, (2020).

Twilight of democracy. The seductive lure of authoritarianism.

New York: Doubleday/Random House, 224 pag.

Literatuur

- Applebaum, A. (2020). *Twilight of democracy. The seductive lure of authoritarianism*. New York: Doubleday/Random House.
- Baggini, J. (2016). *The edge of reason. A rational skeptic in an irrational world*. New Heaven and London: Yale University Press.
- Banerjee, A.V. & Esther Duflo (2019). *Good economics for hard times*. Hachette Book Group: New York.
- Baricco, A. (2019). *The game*. Amsterdam: de Bezige Bij.
- Beer, P. de & Pinxteren, M. van. (red., 2016). *Meritocratie. Op weg naar een nieuwe klassensamenleving?* Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Berding, J. (2017). *Aan het werk met Hannah Arendt. Professionals in onderwijs, zorg en sociaal werk*. Leusden: ISVW Uitgevers.
- Bernstein, R.J. (2018). *Why read Hannah Arendt now?* New York: Polity Press.
- Biesta, G. (2018). *De terugkeer van het lesgeven*. Culemborg: Phronese.
- Boutellier, H. (2019). *Het seculiere experiment. Over westerse waarden in radicale tijden*. Tweede, herziene druk. Den Haag: Boom bestuurskunde.
- Burke Harris, N., D. (2018). *The deepest well. Healing the long-term effects of childhood adversity*. London: Blue Bird.
- Carter, Z.D. (2020). *The price of peace. Money, democracy and the life of John Maynard Keynes*. New York: Random House.
- Dartnell, L. (2019). *Origins. How the earth made us*. London: The Bodley Head.
- Davidson, C.N. (2017). *The new education. How to revolutionize the university to prepare students for a world in flux*. New York: Basic Books.

- Duckworth, A. (2016). *Grit. The Power of Passion and Perseverance*. New York: Scribner.
- Florida, R.(2015). *The new urban crisis. How our cities are increasing inequality, deepening segregation, and failing the middle class – and what we can do about it*. New York: Basic Books.
- Fry, H. (2019). *Hello world. How to be human in the age of the machine*. London: Transworld Publishers Ltd.
- Gopnik, A. (2019). *A thousand small sanities. The moral adventure of liberalism*. London: Basic Books.
- Gopnik, A.(2016). *The gardener and the carpenter. What the new science of child development tells us about the relationship between parents and children*. New York: Farrar, Strauss and Giroux.
- Gordon, R.J. (2016). *The rise and fall of American growth. The U.S. standard of living since the civil war*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Habermas, J. (1985). *Die neue Unübersichtlichkeit. Kleine politische Schriften, Vol. 5*. Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Harpham, G.G.(2017). *What do you think, Mr. Ramirez? The American revolution in education*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Heusden, B. van, Rass, A. & Tans, J,(2019). *Cultuur2. Cultuuronderwijs in het VO*. Groningen: University of Groningen Press.
- Heusden, B. van, Rass, A. & Tans, J,(2016). *Cultuur2. Basis voor cultuuronderwijs*. Assen: Van Gorcum.
- Heusden, B. van (2010). *Cultuur in de spiegel. Naar een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Hinton,(T)(ed., 2015). *The original position*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Honneth, A.(2017). *The idea of Socialism. Towards a renewal*. Cambridge/ Malden: Polity Press.

- Kahneman, D. (2011). *Thinking, fast and slow*. London: Penguin Books.
- Leverink, R. (2018). *Nee, dan Finland! De kracht van ons onderwijs*. Meppel: Ten Brink uitgevers.
- Lewis, M.(2017). *The undoing project. A friendship that changed the world*. London: Allen Lane/Penguin Random House.
- Lijster, T. (2016). *De grote vlucht inwaarts. Essays over cultuur in een onoverzichtelijke cultuur*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Markovits, D. (2019). *The meritocracy trap. How America's foundational myth feeds inequality, dismantles the middle class, and devours the elite*. London: Penguin.
- Mudge, S.(2018). *Leftism reinvented: Western parties from socialism to neoliberalism*. Cambridge: Harvard University.
- National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2018). *How people learn II: Learners, contexts, and cultures*. Washington, DC: The National Academies Press. <https://doi.org/10.17226/24783>.
- Neiman, S.(2017). *Verzet en rede in tijden van nepnieuws*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Norman, J. (2018). *Adam Smith. What he thought, and why it matters*. London: Allen Lane.
- Pearl, J.& Mackenzie, D.(2018). *The book of why. The new science of cause and effect*. New York: Basic Books.
- Pearson, H.(2016). *The Life Project. The extraordinary story of our ordinary lives*. London: Penguin Books Ltd.
- Pinker, S. (2018). *Enlightenment now: The case for reason, science, humanism, and progress*. New York: Viking. 528 pagina's. 20,99.
- Piketty, T.(2020). *Kapitaal en ideologie*. De Geus-Singel Uitgeverijen: Amsterdam.
- Plokhly, S.(2018). *Chernobyl. History of a Tragedy*. London: Allen Lane.

- Power, S. (2019). *Leerschool van een idealist. Memoires*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas Contact.
- Putters, K. (2019). *Veenbrand. Smeulende kwesties in de welvarende samenleving*. Amsterdam: Prometheus.
- Ravitch, D.(2020). *Slaying Goliath. The passionate resistance to privatization and the flight to save America's public schools*. New York: Alfred A. Knopf.
- Ravitch, D. (2019). *The wisdom and wit of Diana Ravitch*. New York: Garn Press.
- Rawls, J.(2015). *Een theorie van rechtvaardigheid*. 4e druk. Rotterdam: Lemniscaat.
- Rizga, K. (2015). *Mission high. One school, how experts tried to fail it, and the students and teachers who made it triumph*. New York: Nation Books.
- Robinson, M. (2018). *Wat doen wij hier? Over geweten, geloof, geluk en wat het betekent om te leven*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Rooy, P. de (2018). *Een geschiedenis van het onderwijs in Nederland*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- Rosenfeld, S. (2019). *Democracy and truth. A short history*. Philadelphia/Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- Rosling, H. met Ola Rosling en Anna Rosling Rönnlund (2018). *Feitenkennis. 10 redenen waarom we een verkeerd beeld van de wereld hebben en waarom het beter gaat dan je denkt*. Houten: Spectrum.
- Rothstein, R.(2017). *The color of law. A forgotten history of how our government segregated America*. New York/London: Liveright/W.W. Norton & Company.
- Rutherford, A.(2020). *How to argue with a racist. History, science, race and reality*. Weidenfeld&Nicholson: London.
- Sen, A. (2009). *The idea of justice*. London: Penguin Books.496 pagina's.
- Sennett, R. (2016). *Samen. Een pleidooi voor samenwerken en solidariteit*. Amsterdam: Meulenhoff.

- Schneider, M.K.(2016). *School choice. The end of public education?* New York/ London: Teachers College Press.
- Smith, J.E.H (2019). *Irrationality: A history of the dark side of reason.* Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Spiegelhalter, D. (2015). *Sex by numbers. What statistics can tell us about sexual behaviour.* London: Profile Book.
- Susskind, D.(2020). *A world without work. Technology, automation, and how we should respond.* Penguin Books Ltd: London.
- Tough, P. (2012). *How Children Succeed: Grit, Curiosity, and the Hidden Power of Character.* New York: Houghton Mofflin Harcourt Publishing Company.
- Tough, P. (2016). *Helping Children Succeed: What Works and Why.* New York: Houghton Mofflin Harcourt Publishing Company.
- Verhaege, P.(2017). *Identiteit, Autoriteit, Onderwijs.* Kohnstammlezing. Amsterdam: Vossiuspers UvA.
- Verhaege, P. (2015). *Autoriteit.* Amsterdam|Antwerpen: De Bezige Bij.
- Verhaege, P. (2012). *Identiteit.* Amsterdam: De Bezige Bij.
- Vuyk, K. (2017). *Oude en nieuwe ongelijkheid. Over het failliet van het verheffingsideaal.* Utrecht: Klement.

Johan Oude Engberink is een goede vriend, die ik ondertussen meer dan zestig jaar ken. Hij heeft in het najaar 2020 de teksten doorgelezen en van commentaar voorzien. Ik heb bijzonder veel aan zijn commentaar gehad, veel overgenomen en soms wat laten staan. Zelfs na zestig jaar kun je nog veel van elkaar leren. Johan, heel hartelijk dank.

Rolf Toxopeus heeft de opzet voor de vormgeving gemaakt. Daarna ben ik zelf verder gegaan met deze opzet omdat ik mij dat vormgeven een beetje wilde eigen maken. Aan het einde heeft hij er nog een keer naar gekeken en behoorlijk aangepast. Vormgeven is een vak. Rolf, hartelijke dank ook.

Terugschrijven is een boek met persoonlijke brieven over waarheid, perspectief en democratie. Harrie Jonkman schreef ze aan auteurs die volgens hem de afgelopen jaren hierover belangrijke boeken schreven. Het is een warm pleidooi voor het actief onderhouden van deze waarden en het met elkaar in gesprek blijven hierover.

Harrie Jonkman is senior onderzoeker bij een sociaal maatschappelijk onderzoeksinstituut (Verwey-Jonker Instituut). Zijn werk richt zich op de sociale en cognitieve ontwikkeling van kinderen en jongeren, sociale determinanten en preventie van gezondheids-, ontwikkelings- en gedragsproblemen. Hij woont met zijn vrouw op een woonark aan de rand van Amsterdam.

Copyright 2021 © Harrie Jonkman, Amsterdam

ISBN: 978-9-46402-801-0

